

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περίοδος Β' Έτος 12ο Τεύχος 31-32 Πρέβεζα

ΙΣΤΟΡΙΑ	Γ.ΒΕΛΕΝΗΣ, Κ.ΚΟΜΗΣ, Γ.ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ ΟΔ.ΜΠΕΤΣΟΣ, Γ.ΠΑΠΑΔΗΜΑΣ, Λ.ΣΥΝΕΣΙΟΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	Α.ΚΑΜΠΟΛΗ-ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΥ, Κ.ΠΑΡΑΘΥΡΑ
ΠΟΙΗΣΗ	ΙΝΑ ΓΛΑΥΚΗ, Θ.ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ
ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ	Γ.ΚΑΒΑΓΙΑΣ, ΣΠ.ΝΤΟΥΣΙΑΣ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ	ΑΝΔΡ.ΚΑΡΖΗΣ, Β.ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

Ιανουάριος - Δεκέμβριος 1995

Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ

Περίοδος Β' Έτος 12ο
Τεύχος 31-32
Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1995

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρεβεζάνικα Χρονικά
Εξαμηνιαία περιοδική
έκδοση της Δημοτικής
Βιβλιοθήκης Πρέβεζας

Έδρα

Εθν. Αντίστασης 10
Πρέβεζα 481 00
τηλ. (0682) 22375

Συντακτική Επιτροπή

Σπύρος Ντούσιος
Σπύρος Λάμπρος
Κώστας Τζίμας
Θεμιστοκλ. Κατωγιάννης
Νίκος Καράμπελας
Λάzaros Συνέσιος
Χρήστος Αντωνίου

Διορθώσεις-σελιδοποίηση

Σπύρος Λάμπρος

Εκτύπωση

ΕΚΔΟΤΙΚΗ Ο.Ε. -
Γ. Μπεζεβέγκης & Σία
Π. Τσαλδάρη 37
τηλ. 24719, Πρέβεζα

Κεντρική διάθεση
Δημοτική Βιβλιοθήκη
Πρέβεζας

Συνδρομές

Ετήσια 2000 δρχ.
Φοιτητική 1000 δρχ.
Οργανισμών 5000 δρχ.

Εμβάσματα-επιταγές

Σπύρος Λάμπρος
Δημοτική Βιβλιοθήκη
Πρέβεζας

ΙΣΤΟΡΙΑ

Γεώργιος Βελένης, Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης:

Ιστορική σκιαγραφία της πόλης της Πρέβεζας σελ. 5

Κώστας Κόμης, Λέκτορας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων:

Εποικισμοί στην Πρέβεζα το 18ο αιώνα σελ. 19

Γεώργιος Μουστάκης, Ιστοριοδίφης:

Από τη δημοσιογραφική ιστορία του τόπου μας σελ. 27

Οδυσσέας Μπέτσος, Συντ. Δάσκαλος, Ιστοριοδίφης: Δαπάνες του Θεοφανείου Κληρ/τος για τους άπορους και καλούς μαθητές της Θεοφανείου Σχολής ... σελ. 33

Γιώργος Παπαδήμας: Χρονικό του '40 σελ. 45

Λάζαρος Συνέσιος:

Άγιος Χαραλάμης, ο πολιούχος της Πρέβεζας σελ. 47

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Αναστασία Καμπόλη-Μαμαλούκου, Αρχιτέκτων Μηχανικός:

Οι παραδοσιακοί φούρνοι της Πρέβεζας σελ. 53

Κυριακή Παραθύρα, Αρχιτέκτων Μηχανικός:

Το θύρωμα της "οικίας Πέτρου Καρύδη" σελ. 72

ΠΟΙΗΣΗ

Ένα Γλαύκη, Ποιήματα σελ. 75

Θέμης Κατωγιάννης, Ποίημα σελ. 79

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Γιώργος Καβάγιας: Ο Βίδας σελ. 81

Σπύρος Ντούσιος: Η θεία-Στάθαινα κι ο γάιδαρός της σελ. 97

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρέας Καρζής, Λαογράφος:

Της ψαρωσύνης, Πρέβεζα και ψαρέματα σελ. 109

Βασίλης Νιτσιάκος, Επίκουρος Καθηγητής Τμ. Ιστορίας - Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων:

Ευρωπαϊκή ενοποίηση, λαϊκός πολιτισμός και τοπικές περιφερειακές ταυτότητες σελ. 117

Πίνακες εξωφύλλου: Κώστας Καλέντζης

Πίνακας εξωφύλλου:

«Γειτονιά» του Κώστα Καλέντζη

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΛΕΝΤΖΗΣ

Γεννήθηκε στην Πρέβεζα.

Μέλος του επιμελητηρίου εικαστικών τεχνών Ελλάδος.

Έχει παρουσιάσει έργα του σε πολλές ατομικές εκθέσεις και συμμετείχε σε ομαδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Μαθήτευσε σε εργαστήρι ζωγραφικής στην Αθήνα.

Είναι καθηγητής Μαθηματικών στη Μέση Εκπαίδευση.

Σημείωμα της Σύνταξης

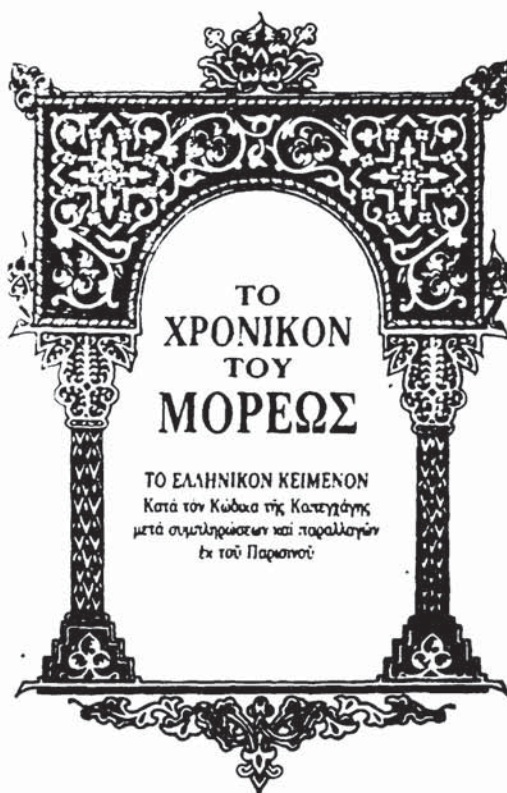
Με την εκλογή της νέας δημοτικής αρχής και την ανάληψη των καθηκόντων της την 1.1.1995 εξελέγη το νέο διοικητικό συμβούλιο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας, που συνεδρίασε την 15η Μαΐου 1995 και όρισε τη νέα συντακτική επιτροπή του περιοδικού «Πρεβεζάνικα-Χρονικά».

Η Συντακτική Επιτροπή αποφάσισε την έκδοση διπλού τεύχους για τη χρονιά 1995 και από τον Ιανουάριο 1996 την εξαμηνιαία έκδοσή του. Το εξώφυλλο κάθε τεύχους θα κοσμούν έργα Πρεβεζάνων καλλιτεχνών.

Η Συντακτική Επιτροπή απευθυνόμενη σε όλους, όσοι επιθυμούν τη συνεργασία με το περιοδικό, τους καλεί να αποστέλλουν τις εργασίες τους στη διεύθυνση:

Δημοτική Βιβλιοθήκη, Εθν.Αντίστασης 10, 481 00 Πρέβεζα

9100 Ὁ τόπος ἦτον ἄφοβος, οἱ ἄνθρωποι ἀποθαρροῦσαν
διὰ τὰ φουσσᾶτα ὅπου ἔστηκαν στὸ κάστρον τῶν
Γιαννίνων.

ἀφνίδια τοὺς ὑπόπεσαν, ζημίαν μεγάλην ἐποίκαν.
760) [§ 635] Ἐκείνη γὰρ ἡ ὑποδρομή, τὸ κοῦρσο ποῦ σᾶς
λέγω,

οὐδὲν ἐδιήρκησεν πολλά, ἄνευ κ' ἡμέρες δύο,
5 ἐπεὶ μαντᾶτα ἠφέρασιν ἐτότε τοῦ Δεσπότη, τὸ πῶς ἐκαταλάβασιν εἰς τὸν κορφὸν τῆς Ἄρτας, κάτεργα ἐξῆντα ἦλθασιν κ' εἶναι τῶν Γενουβίσων· ἐπέζεψαν στὴν Πρέβεσαν, κουρσεύουν τὰ χωρία, ὠρμήσασιν νὰ ἔρχωνται ὁλόρθα εἰς τὴν Ἄρταν.
10 [§ 637] Τὸ ἀκούσει γὰρ καὶ μάθει το ἐτότε ὁ Δεσπότης, μέγας τὸ ἐφοβήθηκεν, εἰς σφόδρα τὸ ἐλυπήθη, διὰτὸ ἐλογίσετον εὐθέως ὅτι τὰ κάτεργα εἶναι, τὰ ἐρρόγεψεν ὁ βασιλέας, ἐκεῖνα τῶν Γενουβίσων, νὰ ἐλθοῦσιν καταπάνω του, νὰ τὸν ἔχουν ζημιώσει.
15 Ἐνταῦτα ἐρώτησεν εὐθέως. «Ὁ πρίγκιπας ποῦ ἐνι;» ἐμίσεψε ἐκ τὸ ἀλλάγι του κ' ἐδιάβη πρὸς ἐκεῖνον, εἶπεν καὶ ἀφηγήθη του ἐκεῖνα τὰ μαντᾶτα, τὸ πῶς ἦλθαν τὰ κάτεργα, ἐκεῖνα τῶν Γενουβίσων ἐπέζεψαν στὴν Πρέβεζαν, κουρσεύουν τὰ χωρία
20 ὠρμήσασιν κ' ἐρχόντησαν ὁλόρθα εἰς τὴν Ἄρταν, «κ' ἔχω φόβον ἀμέτρητον μὴ πιᾶσουσιν τὴν χώραν».

Τμήμα του "Χρονικού του Μορέως" ὅπου γίνεται
ἡ πρώτη αναφορὰ στο ὄνομα "Πρέβεζα"

(Λένκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", φῶτ. 26)

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Ιστορική σκιαγραφία της πόλης της Πρέβεζας^(*)

Προς το τέλος του 11ου αιώνα, όταν η σημαντική πόλη της βυζαντινής Ηπείρου Νικόπολη είχε πια παρακμάσει, οι γύρω περιοχές υποβαθμίστηκαν καθώς και τα λιμάνια που την εξυπηρετούσαν. Στη θέση της σημερινής Πρέβεζας θα πρέπει να δημιουργήθηκε κάποιος σταθμός ή να αναζωογονήθηκε μία προϋπάρχουσα σκάλα, στο άκρο της Αμβρακικής χερσονήσου, από την ανάγκη επικοινωνίας της δυτικής Ηπείρου με την Ακαρνανία.¹

Η περιοχή του βυζαντινού θέματος Νικοπόλεως είχε παραχωρηθεί στην ε-

λεύθερη εμπορική δραστηριότητα των Βενετών από το 1199, με συνθήκη του Αλεξίου Γ' Κομνηνού και του βενετού δόγη Ερρίκου Δανδόλου. Κατά τη διανομή του βυζαντινού κράτους στους εταίρους της Δ' σταυροφορίας (1204), δόθηκε και πάλι στη Βενετία.² Η κυριαρχία της όμως δεν πρόλαβε να υλοποιηθεί. Το ίδιο έτος, το πρώην βυζαντινό θέμα ενσωματώθηκε στο νεοσύστατο Δεσποτάτο της Ηπείρου.³

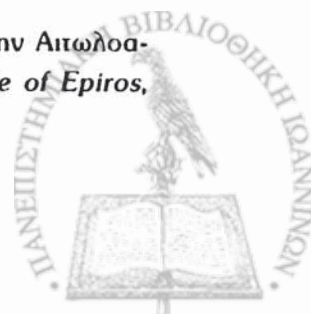
Η πρώτη γνωστή σήμερα ιστορική μνεία του τοπωνυμίου και του οικισμού της Πρέβεζας εμφανίζεται αρκετά αργό-

(*) Η παρούσα μελέτη είναι απόσπασμα από το ερευνητικό πρόγραμμα για το Κάστρο του Γιτοκράτορα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Δήμου Πρέβεζας.

1. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1929), 263-264.

2. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Νικόπολις*, 140, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

3. Το Δεσποτάτο, με πρωτεύουσα την Άρτα, εκτεινόταν από το Δυρράχιο μέχρι την Αιτωλοακαρνανία, τη Ναύπακτο και τη Δυτική Θεσσαλία. Βλ. D. NICOL, *The Despotate of Epiros*, Oxford, 1957.

τερα. Το 1292, ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος έστειλε στην περιοχή στόλο από 60 γενοβέζικες γαλέρες, επανδρωμένες με δικό του στρατό, που "εκούρσευσε" την Πρέβεζα, στα πλαίσια επιχειρήσεων εναντίον του Νικηφόρου Α' Αγγέλου Κομνηνού, ηγεμόνα του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Οι αυτοκρατορικές δυνάμεις αναγκάστηκαν να αναδιπλωθούν σχεδόν αμέσως, καθώς έφθασαν ενισχύσεις από το σύμμαχο του δεσπότη, ηγεμόνα της Αχαΐας Φλωρέντιο Αννονικό.⁴

Το γεγονός ότι την εποχή εκείνη ο οικισμός της Πρέβεζας ήταν αρκετά σημαντικός, ώστε να αποτελέσει στόχο λεηλασίας, δείχνει ότι δεν ήταν απλή σκάλα, αλλά είχε ήδη ζωή αρκετών χρόνων, ώστε να έχει αποκτήσει κάποιο μόνιμο

πληθυσμό. Συνεπώς, η αρχή του μπορεί να τοποθετηθεί με αρκετή ασφάλεια στις αρχές του 12ου αι. Δεν φαίνεται πάντως να ήταν κάτι περισσότερο από ένα μικρό χωριό.⁵

Λέγεται ότι η ονομασία Πρέβεζα δόθηκε στον οικισμό από τους Νορμανδούς ή τους Βενετούς, που διέπλεαν το στόμιο του Αμβρακικού για την προμήθεια τροφίμων, και τον εξελληνισμό της λέξης *previsione* (=προμήθεια).⁶ Ορθότερη και προφανέστερη πάντως είναι η ετυμολογία από την έναρθρη αλβανική λέξη *πρέβεζ'* α (πέρασμα, δίοδος, περαιώσεις), που συμφωνεί όχι μόνο με τους νόμους της γλωσσολογίας αλλά και με την τοπογραφία της περιοχής.⁷

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονι-

4. "Εκείνη η υποδρομή, το κούρσον όπου εγίνη, / ουδέν επολυεπέρασεν μόνον και δύο ημέρας. / ευτύς μαντάτα ήφεραν ετότε του Δεσπότη / το πώς εκαταλάβασιν εις τον κόρπον της Άρτας, / κάτεργα εξήντα ήλθασιν, τα ένι των Γενουθήςων / 'ς την Πρέβεζαν απόζεψαν, κουρσεύουν τα χωρία (...)" SCHMITT, *Chronicle*, 589, στ. 9103-8. Από το ελληνικό κείμενο του Χρονικού δεν συνάγεται με βεβαιότητα η ύπαρξη οικισμού. Στη γαλλική παραλλαγή όμως αναφέρεται σαφώς "a la ville cite de la Prevasse". Βλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Η Πρέβεζα* (1924), 281-282, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

5. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1924), 283. Σύμφωνα με άλλη, ανεπαρκώς τεκμηριωμένη εκδοχή, οι Βούλγαροι διατήρησαν κάποιον πυρήνα στη Νικόπολη και μία βάση στο επίνειό της, για επικοινωνία με τη Βόνιτσα. Αυτή ήταν η λεγόμενη Παλαιά Πρέβεζα και αυτή λεηλατήθηκε το 1292. Δεν είναι βέβαιο αν ερημώθηκε ποτέ εντελώς η Παλαιά και πότε εμφανίστηκε η Νέα Πρέβεζα. Επειδή στο κείμενο του Κυριακού του Αγκωνίτη (που πέρασε από την περιοχή το 1435-36) δεν κατονομάζεται, θεωρήθηκε από ορισμένους ότι αυτή υπήρξε δημιούργημα των Τούρκων ή ότι δεν άρχισε να συνοικίζεται πριν από το 1350. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, *Πρέβεζα*, 654. Ενδέχεται όμως η παράλειψη να οφείλεται στην επικέντρωση του ενδιαφέροντος του Κυριακού στις αρχαιότητες, καθώς δεν κατονομάζει ούτε την Άρτα. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1929), 271-272.

6. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ *Χρονογραφία*, 133. ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Δοκίμιον*, 219. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Νέα Ελλάς*, 188.

7. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1924), 288-293, όπου και πλήρης βιβλιογραφία. Του ίδιου, *Etymologie*, 509, όπου ο συγγραφέας προσθέτει ότι και στην Αχαΐα απαντάται η λέξη με τη σημασία της οδού, περάματος, διάβασης. Του ίδιου, *Πρέβεζα* (1929), 265-266. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Τοπωνυμικά*, 204 (για τα τοπωνύμια με κατάληξη -εζα). Στη βουλγαρική γλώσσα επίσης *preves*=διαμετακόμισις, ενώ στη σλαβική υπάρχει και το αντίστοιχο ρήμα *prevesati*. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, *Πρέβεζα*, 654. Σε ρωσοελληνικό λεξικό του 1869 (Μόσχα), ερμηνεύεται *πρέβεζα*=περαιώσεις, μετοίκησης. Πρβλ. ΒΑΣΙΛΑΣ, *Ναοί*, 269.

στεί η στρατηγική σημασία της τοποθεσίας και του λιμανιού, για να γίνουν κατανόητες οι ιστορικές εξελίξεις στην περιοχή και η συνεχής εναλλαγή κατακτητών μέχρι τον 19ο αιώνα. Το εσωτερικό λιμάνι της Πρέβεζας, το λεγόμενο Βαθύ ή Μαργαρώνας, ξεχώριζε ως ένα από τα ασφαλέστερα και βαθύτερα λιμάνια του Ιονίου Πελάγους και μνημονεύεται ήδη από τους αρχαίους γεωγράφους. Κατά την ακμή της Νικόπολης, που απείχε προς τα βορειοδυτικά "δύο στάδια", το Βαθύ υπήρξε το κυριότερο επίνειό της.⁸

Ολόκληρη την υπόλοιπη περίοδο μέχρι την κατάλυση του Δεσποτάτου της Ηπείρου (1358), την οποία ακολούθησε η διαδοχική παρουσία διαφόρων προσωρινών κατακτητών στην περιοχή, και μέχρι την εμφάνιση των Τούρκων, με την άλωση των Ιωαννίνων (1430) και της Άρτας (1449), δεν είναι γνωστή κάποια συγκεκριμένη αναφορά στην Πρέβεζα.⁹

Προβληματική είναι η προέλευση

της πληροφορίας ότι οι Τούρκοι την κατέλαβαν το 1495.¹⁰ Αυτό θα πρέπει να είχε συμβεί πολύ νωρίτερα, συγχρόνως με την κατάληψη της Άρτας (1449). Στα 1495 τοποθετείται επίσης η πρώτη οχύρωσή της με κάστρο.¹¹ Η καίρια θέση και η δυνατότητά της να αναπτυχθεί σε αξιόλογο λιμάνι, ώθησαν τους Τούρκους στον εποικισμό της με μεταφορά πληθυσμών από την Ακαρνανία και την Ήπειρο.¹²

Κατά τη διάρκεια του Β' βενετοτουρκικού πολέμου ο οικισμός της Πρέβεζας, με προοπτικές ανάπτυξης σε σημαντικό ναύσταθμο και με ενισχυμένες αμυντικές δυνατότητες, προσέλκυσε την προσοχή των Βενετών, που κατείχαν ήδη αρκετές οχυρές θέσεις στα παράλια της Ηπείρου και τα νησιά του Ιονίου. Το 1500, με αφορμή το γεγονός ότι ο στόλος του Βαγιαζίτ Β', που εκτελούσε επιχειρήσεις εναντίον των ενετικών κτήσεων, ενισχύθηκε με 28 πλοία ναυπηγημένα στην Πρέβεζα, ο βενετός ναύαρχος Pesaro, έ-

8. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία*, 134. Ορισμένοι τοποθετούν στη θέση της Πρέβεζας την αρχαία πόλη του Πύρρου Βερενίκη ή Βερενικίδα, που όμως βρισκόταν μάλλον στη Χαονία, δηλ. στην περιοχή δυτικά του Βουθρωτού. *Ό.π.*, σ. 136. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Νέα Ελλάδα*, 187-188. Σε αρχαιολογικές πάντως έρευνες στην πόλη δε βρέθηκε κανένα ίχνος αρχαίου οικισμού. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, *Ανασκαφαί Νικοπόλεως*, 217-242. Πρβλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1924), 277-278.

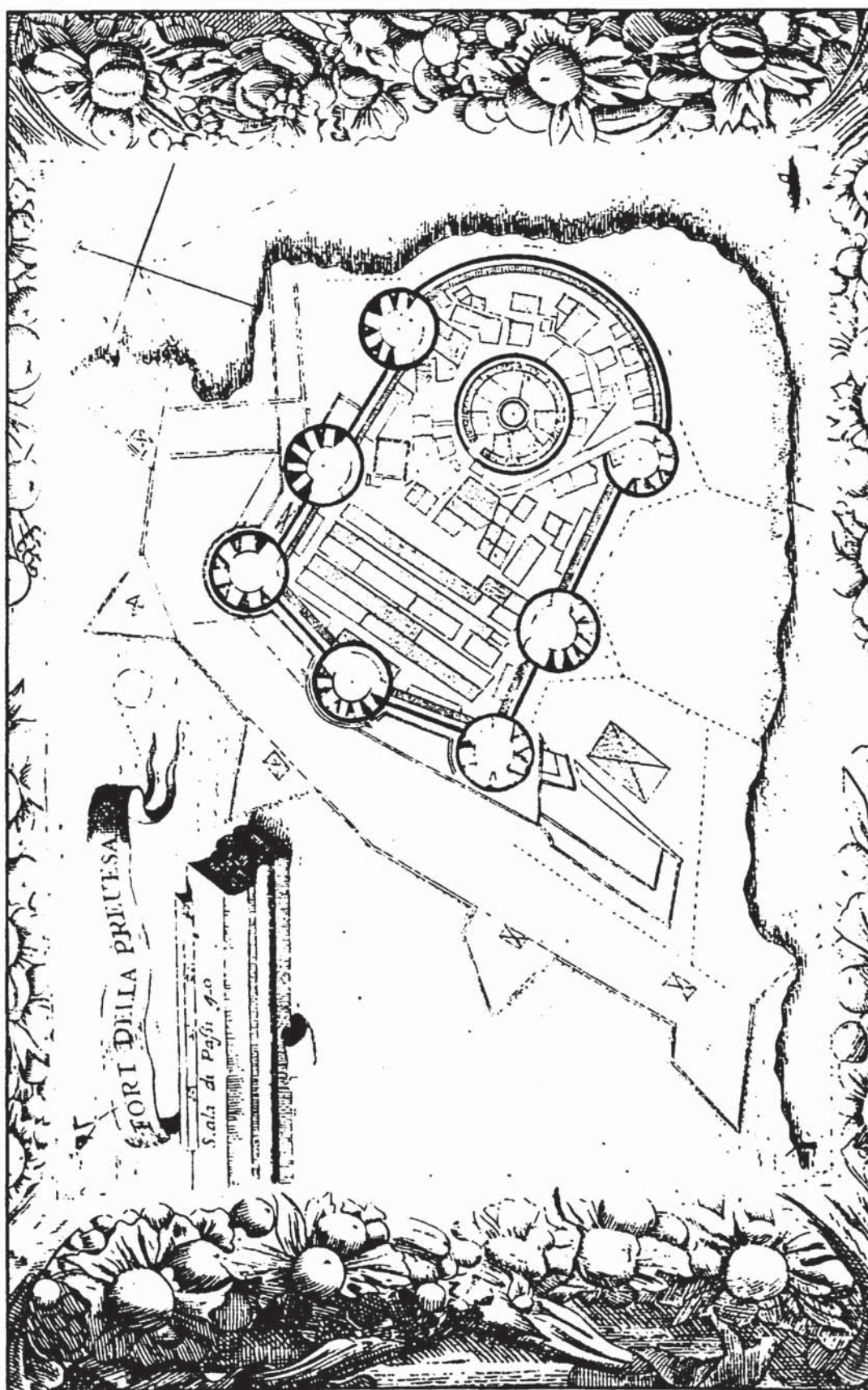
9. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1929), 268-271.

10. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ιστορία Αλή Πασά*, 108. Η άποψή του (ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *ό.π.*, 219) ότι η κατάληψη της Πρέβεζας έγινε αμέσως μετά την άλωση των Ιωαννίνων (1430), δεν τεκμηριώνεται επίσης. Η Πρέβεζα, λόγω της θέσης της, ακολουθούσε συνήθως την τύχη της Άρτας. Πρβλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1929), 273.

11. ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, *Γεωγραφία*, 279: "Πρέβεζα, κάστρο νέον κτισθέν υπό τ. Τούρκων εν έτει 1495, είτα πάλι τελειωθέν υπ' αυτών έτει 1530." Πρβλ. ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΗΣ, *Ηπρωτικά*, 407, ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία*, 133 και ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *ό.π.*, σ. 219, που αντιγράφουν το Σταγειρίτη. Ο GRASSET SAINT-SAUVEUR, *Voyage*, 216, αναφέρει επίσης ότι οι Τούρκοι, όταν κατέλαβαν την Πρέβεζα, έκτισαν εκεί φρούριο παρόμοιο σε μορφή με της Αγίας Μαύρας (Λευκάδα), αλλά μικρότερο. Το ίδιο αναφέρουν οι SPON-WHEELER, *Voyage*, 81.

12. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 133. ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Δοκίμιον*, 219.

Λεπτομερές σχέδιο του κάστρου της Μπούκας στην Πρέβεζα. Χαλκογραφία του Λοκατέλλι του 1691
(Αρχείο Νixon Α. Καράμπελα)

χοντας κυριεύσει τη Λευκάδα, έπλευσε με οκτώ γαλέρες στον Αμβρακικό και αποβίβασε αγήματα στις ακτές. Οι Τούρκοι πραγματοποίησαν έξοδο από το φρούριο και οι Βενετοί υποχώρησαν, κατόρθωσαν όμως να πάρουν μαζί τους ένα στολίσκο από είκοσι τουρκικά πλοία, που είχαν μόλις ναυπηγηθεί.¹³ Οι βενετικές βλέψεις ανακόπηκαν από τη συνθήκη του 1503, που τους υποχρέωσε να εγκαταλείψουν και τη Λευκάδα.¹⁴

Το λιμάνι της Πρέβεζας υπήρξε ορμητήριο του στόλου του Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσσα το 1538, κατά τις επιχειρήσεις του εναντίον της Κέρκυρας και τις λεηλασίες της Κεφαλληνίας, Ζακύνθου και Κυθήρων. Γι' αυτό ο βενετικός και ο παπικός στόλος, που συναντήθηκαν στην Κέρκυρα, περιμένοντας την άφιξη του ισπανικού στόλου με τον Andrea Doria, αποπειράθηκαν να καταλάβουν την Πρέβεζα (καλοκαίρι 1538), χωρίς όμως επιτυχία. Όταν ο Μπαρμπαρόσσα έσπευσε σε βοήθειά της, η πολιορκία είχε ήδη λυθεί. Στο μεταξύ έφτασε και ο Doria. Στη ναυμαχία της 28ης Σεπτεμβρίου 1538 μπροστά στο στόμιο του Αμβρακικού, νικητής αναδείχτηκε, παρά τις μικρότερες δυνάμεις του, ο Μπαρμπαρόσσα. Το 1540 η Βενετία υπέγραψε ταπεινωτική ειρήνη με την Τουρκία, χάνοντας το

Ναύπλιο και τη Μονεμβασία.¹⁵ Η τουρκική κατοχή στην Πρέβεζα συνεχίστηκε χωρίς διακοπή μέχρι το 1684.¹⁶

Το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα υπήρξε εποχή καθοριστική για την ισορροπία των ευρωπαϊκών δυνάμεων και της οθωμανικής αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο. Το 1669 έληξε ο μακροχρόνιος και αιματηρός κρητικός πόλεμος μεταξύ Βενετίας και Τουρκίας, με την απώλεια για την πρώτη του Βασιλείου της Κρήτης. Το 1683 όμως, στην προσπάθειά τους να προωθηθούν προς την καρδιά της Ευρώπης, οι Τούρκοι γνώρισαν συντριπτική ήττα κάτω από τα τείχη της Βιέννης.

Την περίοδο αυτή, η περιοχή της Λευκάδας και της Πρέβεζας έγινε ορμητήριο τούρκων πειρατών, που λυμαίνονταν τις κοντινές θάλασσες και τα παράλια. Το 1666 περίπου, ο βενετός διοικητής των Τριών Ιονίων Νήσων, Andrea Valiero, εξόπλισε στολίσκο από επτά πλοία, με πληρώματα πεντακόσιους άνδρες από την Κέρκυρα και την Πάργα, και κατέστρεψε τις πειρατικές φωλιές των Τούρκων, διασκορπίζοντας τους κατόικους.¹⁷

Στα τέλη του 1668 και στις αρχές του 1669 τοποθετείται η διέλευση από την περιοχή του τούρκου περιηγητή Εβλι-

13. HAMMER-PURGSTALL, *Geschichte*, 328. ΣΑΘΑΣ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, 65. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1924), 275. ΔΑΛΛΑΣ *Προσθήκαι*, 114-115 (πληροφορίες τούρκων ιστοριογράφων). ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, *Πρέβεζα*, 654-655. Το περιστατικό θεωρήθηκε από πολλούς ως άλωση της Πρέβεζας, που υποτίθεται ότι παρέμεινε στη βενετική κατοχή και επιστράφηκε στους Τούρκους το 1530, πράγμα ανακριβές ιστορικά. Πρβλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1924), 276.

14. ΣΑΘΑΣ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, 69.

15. ΣΑΘΑΣ, *ό.π.*, 121, 123-126. MILLER, *Φραγκοκρατία*, 250 κ. εξ. GRASSET SAINT-SAUVEUR, 261.

16. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 133-134.

17. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, Γ', 516.

γιά Τσελεμπί,¹⁸ που σημειώνει ότι η Πρέβεζα ήταν μία από τις εβδομήντα πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας, στις οποίες κόβονταν αργυρά νομίσματα.¹⁹

Το 1684, δεκαπέντε χρόνια μετά την παράδοση της Κρήτης, ο βενετός αρχιστράτηγος Francesco Morosini εμφανίστηκε και πάλι στα πολεμικά πεδία. Εκστρατεύοντας στο Ιόνιο και τη Δυτική Ελλάδα, επιδίωξε να επαναφέρει στην κυριότητα της Γαληνότητας τα παλιά βενετσιάνικα εδάφη, διασκεδάζοντας έτσι κατά κάποιον τρόπο τις οδυνηρές εντυπώσεις από την απώλεια της Κρήτης.

Στις 6 Αυγούστου του 1684 οι δυνάμεις του Morosini κατέλαβαν τη Λευκάδα. Κατόπιν κυριεύσαν τα άλλα μικρότερα νησιά της περιοχής, ξεσήκωσαν τους κατοίκους του Ξερόμερου, οι οποίοι ζούσαν απομακρυσμένοι από τα παράλια εξαιτίας των πειρατικών επιδρομών, και τους ημιάγριους Βαλτινούς, λεηλάτησαν την Αιτωλία και Ακαρνανία και στις 29 Σεπτεμβρίου του 1684 κατέλαβαν την Πρέβεζα.²⁰

Η κατάληψη της Πρέβεζας δεν περιλαμβανόταν στο αρχικό σχέδιο. Αποφα-

σίστηκε κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Λευκάδας και πραγματοποιήθηκε εκ των υστέρων, επειδή εξυπηρετούσε πολλαπλούς σκοπούς. Πρώτον, εξασφάλιζε τη βενετική κατοχή στη Λευκάδα και δεύτερον, το φρούριό της πρόσφερε στους Βενετούς ένα σχετικά ασφαλές ορμητήριο για την προώθηση των επιχειρήσεών τους στην Ήπειρο και τη Στερεά.²¹ Η πόλη κυριεύθηκε από το βενετό στρατηγό Strasoldo και ομάδα κεφαλήνων αρματολών με αρχηγό το Βαπτιστή Μεταξά.²² Η είδηση έγινε δεκτή με ικανοποίηση από την ευρωπαϊκή χριστιανική κοινότητα και ιδιαίτερα από τους συμμάχους της Βενετίας.

Οι νέες κτήσεις της ηπειρωτικής περιοχής (continente) δηλ. της Πρέβεζας, Βόνιτσας, Βάλτου και Ξερόμερου, χωρίστηκαν σε δύο μικρότερες διοικητικές περιφέρειες, στις οποίες η Βενετία εγκατέστησε πολιτικές και στρατιωτικές αρχές. Εκείνη που είχε έδρα την Πρέβεζα περιελάμβανε όλη την περιοχή προς βορράν του Αμβρακικού, από τις ακτές του Ιονίου μέχρι τα χωριά του Λούρου.²³

Ο δεκαεξαετής πόλεμος, που ξέσπα-

18. ΠΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, *Ιστορία Λευκάδος*, 494.

19. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Ελλάς κατά τον Εβλιά Τσελεμπί*, 499-500: Αργυρά νομίσματα κόβονταν σε 47 χαλφικές και 77 παράλιες πόλεις. Στις δεύτερες περιλαμβάνονταν οι Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Ναύπακτος, Σέρρες, Καβάλα, Πρέβεζα, Ιωάννινα.

20. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, Δ', 16-17. Για την κατάληψη της Πρέβεζας βλ. ΣΑΘΑΣ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, 320. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ενθυμήσεων*, 202, αρ. 318. ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, *Γεωγραφία*, 279. ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *ό.π.*, 219-233. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, *Ενετοκρατία*, 100. ΜΑΧΑΙΡΑΣ, *Λευκάς*, 28-29, 37. ΝΤΟΚΟΣ, *Στερεά Ελλάς*, 10. ΠΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ, *ό.π.*, 515-516.

21. CORNELLI, *Memorie*, f. x. αρ. , ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ, *Βενετοκρατία*, 15-17. (Ο συγγραφέας αναφέρει ως ημερομηνία κατάληψης της Πρέβεζας από τους Βενετούς τη 10η Αυγούστου 1684.)

22. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα*, 281-282. ΜΑΧΑΙΡΑΣ, *Λευκάς*, 37. Του ίδιου, *Φρούριον Αγ. Μαύρας*, 53.

23. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ, *ό.π.*, 20, 29-30.

σε το 1684 ανάμεσα στην Τουρκία και τις συμμάχους ευρωπαϊκές δυνάμεις Βενετία, Πολωνία και Αυστρία, έληξε με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (26 Ιανουαρίου 1699), που υπήρξε η αρχή του τέλους της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Τουρκία παραχώρησε στη Βενετία την Πελοπόννησο, την Αίγινα και τη Λευκάδα. Η Βενετία επέστρεψε στην Τουρκία τα φρούρια της Ναυπάκτου, Πρέβεζας και Αντιρρίου, με τον όρο της κατεδάφισης των δύο τελευταίων.²⁴

Μετά την παράδοση της Πρέβεζας αρκετοί κάτοικοι, μη θέλοντας να επανέλθουν στον τουρκικό ζυγό, αναγκάστηκαν να εκπατριστούν. Το 1701 οι Βενετοί πραγματοποίησαν σημαντικό εποίκισμό Πρεβεζάνων στη Λευκάδα. Εβδομήντα οκτώ συνολικά οικογένειες (287 άτομα) εγκαταστάθηκαν στην περιοχή Βασιλικής Λευκάδας, όπου τους παραχωρήθηκε γη του δημοσίου.²⁵

Η συνθήκη του Πασσάρωβιτς (21 Ιουλίου 1718), με την οποία κάθε πλευρά κράτησε τα κεκτημένα της, επανέφερε στη Βενετία την ηπειρωτική λωρίδα από το Βουθρωτό μέχρι τη Βόνιτσα, που είχε καταλάβει το 1716-1717, σε αντάλ-

λαγμα των κρητικών φρουρίων Σούδας και Σπιναλόγκας που κατέλαβε η Τουρκία το 1715.²⁶ Η Πρέβεζα κυριεύτηκε τον Οκτώβριο του 1717, μετά την άκαρπη πολιορκία της Κέρκυρας από τους Τούρκους, με συνδυασμένες ενέργειες του διοικητή της Κέρκυρας Schullenburg και του βενετού ναυάρχου Pisani.²⁷

Η ηπειρωτική λωρίδα παρέμεινε στην κυριότητα της Γαληνότητας μέχρι τη διάλυσή της από το Ναπολέοντα, το 1797. Η κυριαρχική ισχύς όμως των Βενετών στην πόλη, στα τέλη του 18ου αιώνα, ήταν μηδαμινή. Για τη συντήρηση και την άμυνά της μεριμνούσαν αποκλειστικά οι ίδιοι οι κάτοικοι, με τη συνδρομή αρκετών Ελλήνων, χριστιανών αρματολών, που έβρισκαν καταφύγιο εκεί.²⁸

Ολόκληρο το 18ο αιώνα η Ήπειρος εξακολούθησε να έχει άμεση επαφή με τα Επτάνησα. Τα σημαντικότερα εισαγωγικά και εξαγωγικά κέντρα της ήσαν η Άρτα και η Πρέβεζα. Έτσι, ενώ στις αρχές του αιώνα η Πρέβεζα είχε καταντήσει ένα θεόφτωχο ψαροχώρι, η ειρηνική περίοδος, που ακολούθησε, ευνόησε την ανάπτυξη του εμπορίου στον Αμβρακικό. Αρκετοί ανήσυχτοι Έλληνες και αρματο-

24. ΣΑΘΑΣ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, 426-427. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, Δ', 42. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία*, 232. ΜΑΧΑΙΡΑΣ, *Φρούριον Αγ. Μαύρας*, 53. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ, *Βενετοκρατία*, 28. Πρβλ ΛΑΜΠΡΟΣ, *Βραχέα Χρονικά*, 4. Από την πλευρά της Βενετίας, πληρεξούσιος για την εφαρμογή των όρων της συνθήκης ήταν ο γενικός καπιδάνος Daniew Dolfin. Τα φρούρια ανατινάχτηκαν και παραδόθηκαν στους Τούρκους. Βλ. ΣΑΘΑΣ, *ό.π.*, 427. ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, *Γεωγραφία*, 279. ΝΤΟΚΟΣ, *Στερεά Ελλάδα*, 124.

25. ΜΑΧΑΙΡΑΣ, *Λευκάς*, 132-133.

26. BIANCHI, *Istorica Relazione*, 194. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, Δ', 85. ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Δοκίμιον*, 219-223. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 133-134. ΜΑΧΑΙΡΑΣ, *Λευκάς*, 68. Του ίδιου, *Φρούριον Αγ. Μαύρας*, 87.

27. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Βενετοτουρκικές συγκρούσεις*, 47. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1929), 285.

28. ΣΑΘΑΣ, *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα*, 565. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ιστορία Αλή Πασά*, 109. Κατάλογο των προβλεπών Πρεβέζης της τελευταίας αυτής περιόδου δημοσίευσε ο HOPF, *Chronique*, 405.

λοιί από την υπόδουλη Ελλάδα εγκαταστάθηκαν στην πόλη, της οποίας η γεωγραφική θέση ευνοούσε την καλλιέργεια σημαντικών εμπορικών σχέσεων με τις τουρκοκρατούμενες χώρες. Στο τέλος του αιώνα ο πληθυσμός της έφθανε τις δέκα χιλιάδες κατοίκους.²⁹

Στην Πρέβεζα, όπως και στην Κέρκυρα, υπήρχαν αποθήκες, τις οποίες οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν πληρώνοντας δασμό 1%. Τα προνόμια αυτά διατήρησαν, με βάση τα οριζόμενα από τη Βενετία για τις εξαγωγές από την Πρέβεζα και την Κέρκυρα, ακόμη και μετά τη διάλυση της Γαληνότητας Δημοκρατίας. Αυτά τα προνόμια είχαν να αντιμετωπίσουν οι Γάλλοι ανταγωνιστές,³⁰ που άρχισαν εμπόριο ξυλείας από τα ηπειρωτικά δάση για τα ναυπηγεία της Τουλόν.³¹

Στα τέλη του 18ου αιώνα, η εξάπλωση του Αλή Πασά των Ιωαννίνων προς τα νότια παράλια της Ηπείρου θορύβησε τη Βενετία που, κατέχοντας την Πρέβεζα, είχε τον έλεγχο του Αμβρακικού. Οι φόβοι της όμως κράτησαν μόνο μέχρι τη συνθήκη του Καμποφόρμιο (1797), που έθεσε τέρμα στην ύπαρξή της και έφερε τη γαλλική κυριαρχία στις κτήσεις της του Ιονίου και την *continente* της Ηπείρου (Πρέβεζα, Πάργα, Βόνιτσα, Βου-

θρωτό).³²

Ο απεσταλμένος του Βοναπάρτη στρατηγός Gentili κατέλαβε την πόλη το 1797 χωρίς την παραμικρή αντίσταση. Οι Γάλλοι βρήκαν ως φρουρά μόνο μία δωδεκάδα αθλίων Σκλαβούνων, τρία σιδερένια τηλεβόλα που κείονταν στο δάπεδο ενός εξίσου αθλίου φρουρίου και ένα μισογκρεμισμένο οίκημα για διοικητήριο.³³

Το μικρό τμήμα της *continente*, που αποτελούσε παλαιότερα για τη Γαληνότητα, μαζί με την Κέρκυρα, το κλειδί της Αδριατικής, είχε μεγάλη σημασία και για τους Γάλλους, λόγω της γειννιάσής του με την Τουρκία. Η κυριαρχία τους όμως δεν κράτησε παρά από τον Ιούλιο του 1797 μέχρι τον Οκτώβριο του επόμενου έτους. Το γεγονός ότι οι τέσσερις βενετσιάνικες πόλεις της Ηπείρου είχαν δοθεί στους Γάλλους, ώθησε τον Αλή Πασά να συνταχτεί με το μέρος της Τουρκίας στον πόλεμο, που ξέσπασε στις 10 Σεπτεμβρίου 1798 ανάμεσα σε αυτήν και τη Ρωσία αφενός και τη Γαλλική Δημοκρατία αφετέρου. Μία πρώτη απόπειρά του κατά της Πρέβεζας (Σεπτέμβριος 1798), ματαιώθηκε από τη παρουσία της γαλλικής φρουράς του Tissot.³⁴ Μόλις όμως εμφανίστηκε στο Ιόνιο ο ρωσο-

29. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Δεύτερη τουρκοκρατία*, 197. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 134. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένοι ταξιδιώτες*, Β', 530-531 (αποσπάσματα από το χρονικό του Andre Grasset Saint-Sauveur, 1781-1800).

30. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, Δ', 163, 495.

31. LEAKE, *Travels*, 181-182: Περνώντας από την πόλη, το 1805, είδε στο λιμάνι Βαθύ τα ερείπια των διώροφων αποθηκών του Γάλλου Lasalle. Πρβλ. ROUQUEVILLE, *Voyage*, II., 203.

32. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, 578. ROUQUEVILLE, *Histoire*, I, 114. Πρβλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1929), 287.

33. ΣΤΑΓΕΙΡΙΤΗΣ, *Ηπειρωτικά*, 408. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ιστορία Αλή Πασά*, 90-91.

34. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 110. Τη φρουρά της πόλης αποτελούσαν 280 γρεναδιέροι. ROUQUEVILLE, *Histoire*, I, 127.

τουρκικός στόλος, ο Αλή Πασάς, επωφελούμενος από την εξασθένιση των Γάλλων, κατέλαβε αιφνιδιστικά το Βουθρωτό (6 Οκτωβρίου),³⁵ την Πρέβεζα και τη Βόνιτσα (12 Οκτωβρίου 1798).³⁶ Μόνο η Πάργα σώθηκε, χάρη στη διπλωματικότητα των κατοίκων της και τη βοήθεια των Ρώσων.³⁷

Η Πρέβεζα κυριεύτηκε μετά από αιματηρή μάχη στα γαλλικά χαρακώματα, που είχαν ανοικτεί εσπευσμένα προς την πλευρά των ερειπίων της Νικόπολης μετά την απόπειρα του Σεπτεμβρίου.³⁸ Οι Γάλλοι, με το στρατηγό La Salcette, αντιστάθηκαν με λύσσα υποχωρώντας προς την Πρέβεζα, πλην όμως αποδεκατίστηκαν μαζί με τη μικρή φρουρά της, μη παίρνοντας εγκαίρως βοήθεια από τη Λευκάδα ή το Σούλι.³⁹ Οι πέντε χιλιάδες Αρβανίτες του Αλή Πασά κατέσφαξαν άγρια Γάλλους και Έλληνες, αδιακρίτως,

και έκαψαν την πόλη. Το γεγονός είναι γνωστό ως χαλασμός της Πρέβεζας.⁴⁰

Αμέσως μετά, ο Αλή Πασάς αναζήτησε επειγόντως τεχνίτες, για έργα που σκόπευε να κάνει στην πόλη ή για αποκατάσταση των οχυρώσεων.⁴¹ Στη φάση αυτή όμως δε θα πρέπει να έγιναν πολλά, διότι η Πρέβεζα και ολόκληρη η ηπειρωτική λωρίδα συμπεριλήφθηκαν στις διαπραγματεύσεις των αντιπροσώπων της Ιονίου Πολιτείας με τους Ρώσους και την Πύλη, ως πρώην κτήσεις της Γαληνότατης ενωμένες με τη βενετσιάνικη Επτάνησο. Με τη συνθήκη της 21ης Μαρτίου 1800 έγιναν αυτόνομες με την προστασία της Τουρκίας και διορίστηκε βοεβόδας (αρμοστής) ο Αβδουλάχ μπέης. Ένα από τα κυριότερα άρθρα της συνθήκης, που υπαινισσόταν άμεσα τον Αλή Πασά, ήταν η απαγόρευση ανάμιξης οποιουδήποτε ξένου πασά ή

35. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 106-108.

36. BORPE, *L' Albanie*, 21-22. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, *Συμβολή*, 59. ΣΙΟΡΟΚΑΣ, *Αλή Πασάς*, 294-295. Πρβλ. ΒΑΣΙΛΑΣ, *Ναοί*, 268.

37. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 132-136.

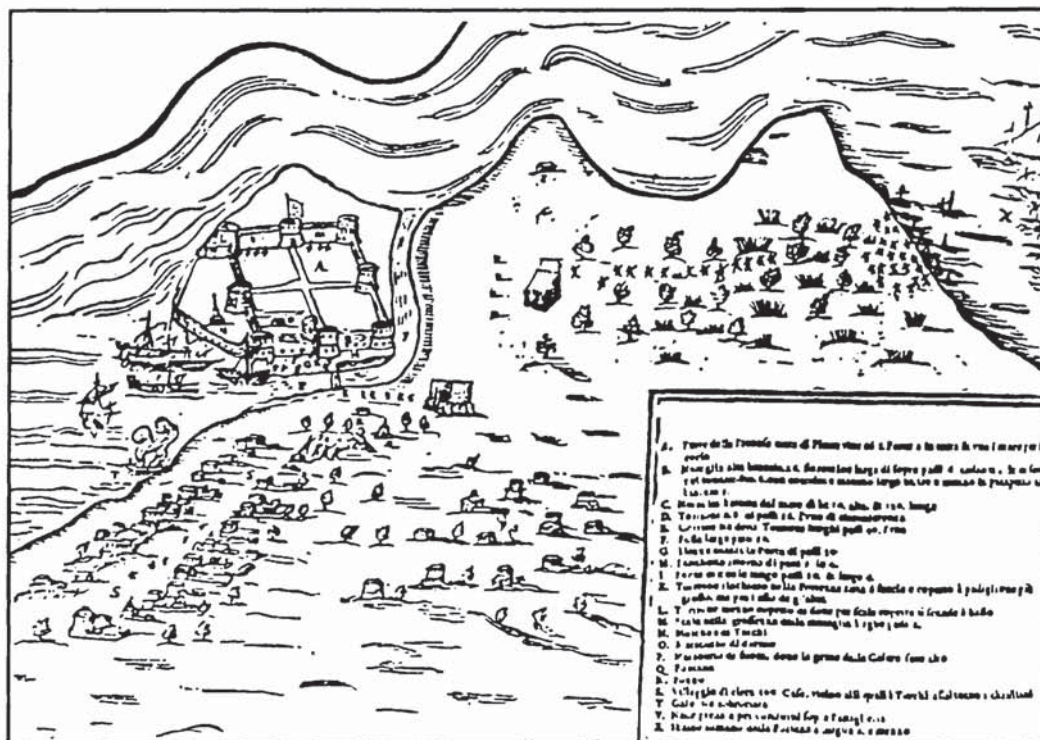
38. ΡΟΥΚΕΒΙΛΛΕ, *Histoire*, I, 128. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 110-114.

39. ΡΟΥΚΕΒΙΛΛΕ, *ό.π.*, 129-134. CAMOUS RICHEMONTE, *Le combat*, 14-17 (19), 14-17. Του ίδιου, *Le combat*, (20), 8-20. Πρβλ. ΒΑΣΙΛΑΣ, *Η μάχη* (1954), 953-958, 1048-1055, 1137-1141 και (1955), 133-141, 245-250, 348-352. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 114-121. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, *Πρέβεζα*, 656.

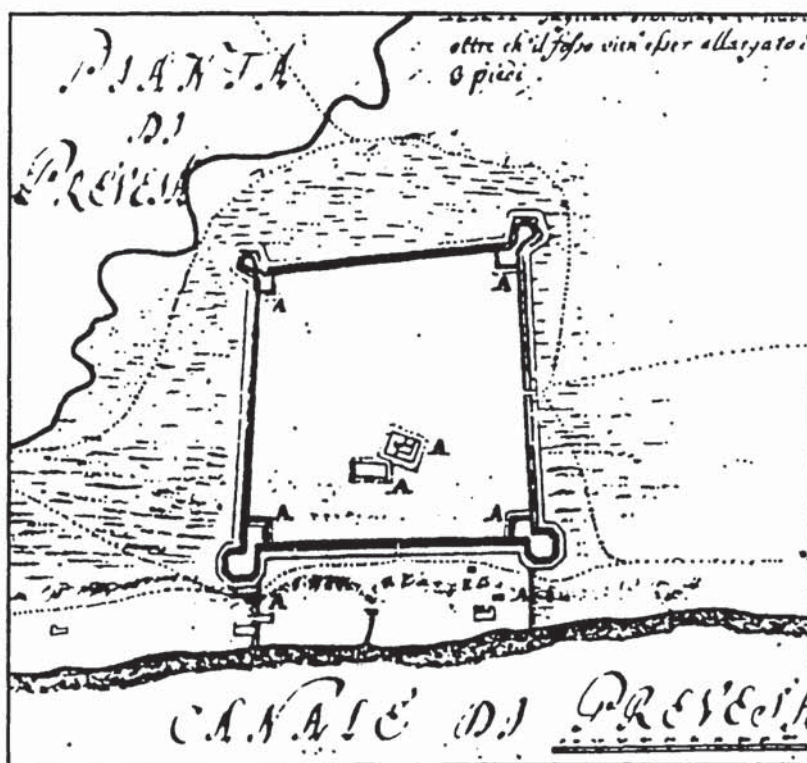
40. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Ενθυμήσεων*, 251, αρ. 498. ΡΟΥΚΕΒΙΛΛΕ, *Histoire*, I, 137-140. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ιστορία Αλή Πασά*, 121-127. ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Δοκίμιον*, 221. ΖΙΑΓΚΟΣ, *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος*, 342-346, με σχετική βιβλιογραφία. Την κατάσταση της πόλης λίγο μετά το χαλασμό (1805) περιγράφει ο LEAKE, *Travels*, I, 176: "But the greater part of the dwellings are wretched huts, made of wattled branches plastered with mud. All the best houses, some of which, built in the venetian style, show the former opulence of the place, are now in ruins." Στο χαλασμό της Πρέβεζας κάηκε και ο μικρός ναός του Παντοκράτορα, από τον οποίο ονομάστηκε το φρούριο που χτίστηκε στην ίδια θέση. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, *ό.π.*, 656. ΒΑΣΙΛΑΣ, *Ναοί*, 268.

41. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Μπουγιουρντί*, 677-678: "και μία ώρα προτίτερα να μου τους στήλετε εδώ εις Πρέβεζαν." Ο πασάς ζητά 50 μασόρους από το Μέτσοβο. Χρονολογία 6 Νοεμβρίου 1798.

Χάρτης της Πρέβεζας και του κάστρου της από τα κρατικά αρχεία της Βενετίας
 (Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", φωτ. 30)

Σχεδιάγραμμα του κάστρου του Αγ. Ανδρέα κατά το 1717
 (Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", φωτ. 33)

άρχοντα στα εσωτερικά της ηπειρωτικής κοινότητας.⁴²

Η εξέλιξη αυτή δεν ευχαρίστησε διόλου τον τύραννο των Ιωαννίνων. Με ραδιουργίες και διαβολές εναντίον του αγαθού αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη, κατόρθωσε να επιτύχει την ανάκλησή του για απολογία και με όργανά του τον δηλητηρίασε στο ταξίδι. Ο ίδιος αγόρασε την ισόβια επικαρπία του πρώην *continente* για οκτακόσια πουργιά (1806) και έβαλε πόδι στην περιοχή για το υπόλοιπο διάστημα μέχρι την πτώση του (1807-1820). Τότε ακριβώς, για να οριστικοποιήσει την παρουσία του στην Πρέβεζα, έχτισε τζαμί (ο μουσουλμανικός νόμος απαγόρευε την εγκατάλειψη εδάφους, στο οποίο υπήρχε τζαμί).⁴³

Την περίοδο της κυριαρχίας του Αλή, που υπήρξε συγγνή απολυταρχία, έγιναν εκτεταμένες επισκευές των οχυρώσεων και επισκευάστηκαν η τάφος στη βόρεια πλευρά της πόλης (ντάπια) και το φρούριο του Παντοκράτορα.⁴⁴ Μία εικόνα της Πρέβεζας, ακριβώς πριν την ανέγερση του νέου φρουρίου (1806), μας δίνει ο Rouqueville:⁴⁵

“Η Πρέβεζα, αναμορφωμένη κατά

τον τρόπο του Αλή Πασά, κατοικείται τώρα από μία ορδή ορεσίβιων αρναούτων, στους οποίους μοίρασε τα σπίτια και τις περιουσίες των κατοίκων. Υπάρχει ένα φρούριο στη θέση Αγ. Γεώργιος, που ελέγχει την είσοδο του κόλπου. Στην παραλία βρίσκεται ένα πελώριο σεράι με μία αποβάθρα, που ακουμπά σε ένα κυκλικό πυροβολείο. Στο κέντρο της πόλης υψώνεται ένα ακόμη οχυρό και ένα μέγαρο. Ολόκληρη η πόλη περιβάλλεται τώρα από μια βαθιά τάφρο, επενδυμένη με τοιχοποιία, που κατασκευάστηκε με δαπάνη των χριστιανών της Ηπείρου. Οι ίδιοι επίσης έχτισαν, εξόπλισαν και διακόσμησαν με τις νωπογραφίες τους τα παλάτια του τυράννου τους. Αυτά είναι τα δημόσια έργα, προϊόντα βίας... Προς την πλευρά της Δ. πύλης δεν υπάρχουν παρά χωράφια. Αφού τα διασχίσει κανείς φθάνει σ’ έναν ελαιώνα, που σχηματίζει θόλο αδιαπέραστο από τις ακτίνες του ήλιου μέχρι το εκκλησάκι και το ακρωτήριο του Παντοκράτορα”.⁴⁶

Το 1820, ενώ ο Αλή Πασάς βρισκόταν αποκλεισμένος στα Ιωάννινα, ο γιος του Βελής αναγκάστηκε να παραδώσει την Πρέβεζα στους Τούρκους χωρίς αντίσταση, επειδή κρατούσαν όμηρο το

42. ROUQUEVILLE, *Histoire*, I, σ. 154. LEAKE, *Travels*, I, 177-178, 184-185. Ο LEAKE σημειώνει: “... with such a neighbour as Aly there is no saying how long this condition may last.” ΛΟΥΝΤΖΗΣ, *Επτάνησος Πολιτεία*, 30, 46. ΒΡΕΚΟΣΗΣ, *Συνθήκη*, 273-275, 279-291. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 136.

43. ROUQUEVILLE, *Histoire*, I, 252. Του ίδιου, *Voyage*, II, 205. LEAKE, *ό.π.*, III, 488. ΣΑΘΑΣ, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, 574. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ιστορία Αλή Πασά*, 179-182. ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Δοκίμιον*, 223. Η πληροφορία για την εξαγορά της επικαρπίας, που αναφέρει μόνον ο Leake, δεν έχει επιβεβαιωθεί ιστορικά. Πρβλ. ΒΡΕΚΟΣΗΣ, *ό.π.*, 294.

44. ROUQUEVILLE, *Voyage*, II, 208. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ιστορία Αλή Πασά*, 181. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα* (1929), 292. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, *Τάφροι*, 35-38.

45. ROUQUEVILLE, *Voyage*, II, 207-208.

46. Ο συγγραφέας σημειώνει: “Μετά την αναχώρησή μου, ο Αλή Πασάς έβαλε να κατασκευάσουν εκεί ένα φρούριο με *casemates*, πάνω στις οποίες άρχισε να χτίζει ένα μέγαρο.”

γιο του.⁴⁷ Η κυριότερη επαναστατική εστία στην Ήπειρο του Αλή Πασά, το Σούλι, πλήρωσε πολύ ακριβά την αδράνεια που έδειξε στο χαλασμό της Πρέβεζας.⁴⁸ Μετά την αποχώρηση των Γάλλων από τα Επτάνησα, που παραχωρήθηκαν στη Μεγάλη Βρετανία με το σύμφωνο της 12/24 Απριλίου 1819, η Πρέβεζα και οι άλλες τρεις πόλεις της ηπειρωτικής λωρίδας έμειναν οριστικά υπό τουρκική κατοχή μέχρι την απελευθέρωση (1912).⁴⁹

Με την έκρηξη της επανάστασης του 1821 οι Σουλιώτες θέλησαν να καταλάβουν την Πρέβεζα, χωρίς όμως να το κατορθώσουν.⁵⁰ Τον Απρίλιο του 1829 αναφέρεται η παραβίαση της εισόδου του Αμβρακικού από τέσσερα υδραίκα πο-

λεμικά πλοία, που κατέλαβαν στη συνέχεια τη Βόνιτσα. Κατά την επιχείρηση εκείνη, που έμεινε στην τοπική παράδοση με την ονομασία “τα μίστικα”, κανονιοβολήθηκε το οχυρό του Παντοκράτορα.⁵¹

Η Πύλη, γνωρίζοντας καλά τη σημασία της Πρέβεζας για τον έλεγχο του Αμβρακικού, ενίσχυσε τις οχυρώσεις της και έκανε ό,τι ήταν δυνατό για να μείνει τόσο εκείνη όσο και το Άκτιο, έξω από τα όρια του νεοσύστατου ελληνικού κράτους (1832).⁵²

Ενδιαφέροντα στοιχεία για τη ζωή στην πόλη κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας δίνει ο Π. Αραβαντινός:⁵³ “Οι Πρεβεζάνοι ζούσαν από το εμπόριο, την αλιεία και τη γεωργία, κυρίως την καλ-

47. ROUQUEVILLE, *Histoire*, II, 93-96, 130. Στην περιγραφή του αποκλεισμού του πασά αναφέρονται τα εξής: “Ο Πεκλιβάν Μπαμπά πασάς βγήκε αμέσως από τη Βόνιτσα και στρατοπέδευσε στο Άκτιο, εκεί ακριβώς όπου άλλοτε ο βενετός στρατηγός Strasoldo είχε σκάψει τα χαρακώματά του για να χτυπήσει το φρούριο της Πρέβεζας. Σχεδόν συγχρόνως εμφανίστηκε ο τουρκικός στρατός και στόλος, ο πρώτος στα υψώματα του Μιχαλίτσι και ο δεύτερος στο στενό του Παντοκράτορα, έτσι ώστε ο Βελής βρέθηκε αποκλεισμένος από ξηρά και θάλασσα (...) Αφού πυρπόλησε το περίφημο σεράι του πατέρα του, αποσύρθηκε στο φρούριο (...) ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 290-291, 302.

48. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, Δ', 620. ΒΑΣΙΛΑ, *Η μάχη*, 352. Λίγο πριν από την έφοδο του Αλή, ο σουλιώτης οπλαρχηγός και κάτοικος Πρέβεζας Χρηστάκης είχε προσπαθήσει για διαπραγματεύσεις με τους Σουλιώτες, που έμειναν άκαρπες εξ αιτίας των υπερβολικών αξιώσεων των τελευταίων. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ό.π.*, 111. Για το χαλασμό του Σουλίου, βλ. ενδεικτικά ROUQUEVILLE, *Histoire*, I. 168-214.

49. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία*, 134. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *ό.π.*, 292.

50. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΒ', Αθήνα, 1975, 162.

51. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, *Πρέβεζα*, 657-658. Το σχετικό δημοτικό τραγούδι αναφέρει: “Παρασκευή το γιόμα η ώρα τις επτά / Γυρίζουν τριγυρίζουν στον Παντοκράτορα / γυρίζει το παπόρι ρίχνει μια κανονιά / τσακίζει τα μπεντένια ραγίζει τα γυαλιά / κι οι τούρκοι κατεβαίνουν στα Παλιοσάραγα (...)”.

52. ΦΟΥΡΙΚΗΣ, *Πρέβεζα*, 293. (Αναφορές στη συνθήκη του Καλεντέρ-κιοσκ; 10/22 Ιουλίου 1832). Αργότερα στη συνέλευση της 21 Ιανουαρίου 1879 για τον καθορισμό των νέων ελληνοτουρκικών συνόρων, το Άκτιο παραχωρήθηκε στην Ελλάδα και η Πρέβεζα παρέμεινε στην Τουρκία, με τον όρο της κατεδάφισης των φρουρίων και ελεύθερης ναυσιπλοΐας. (Ο όρος προφανώς δεν εκτελέστηκε.)

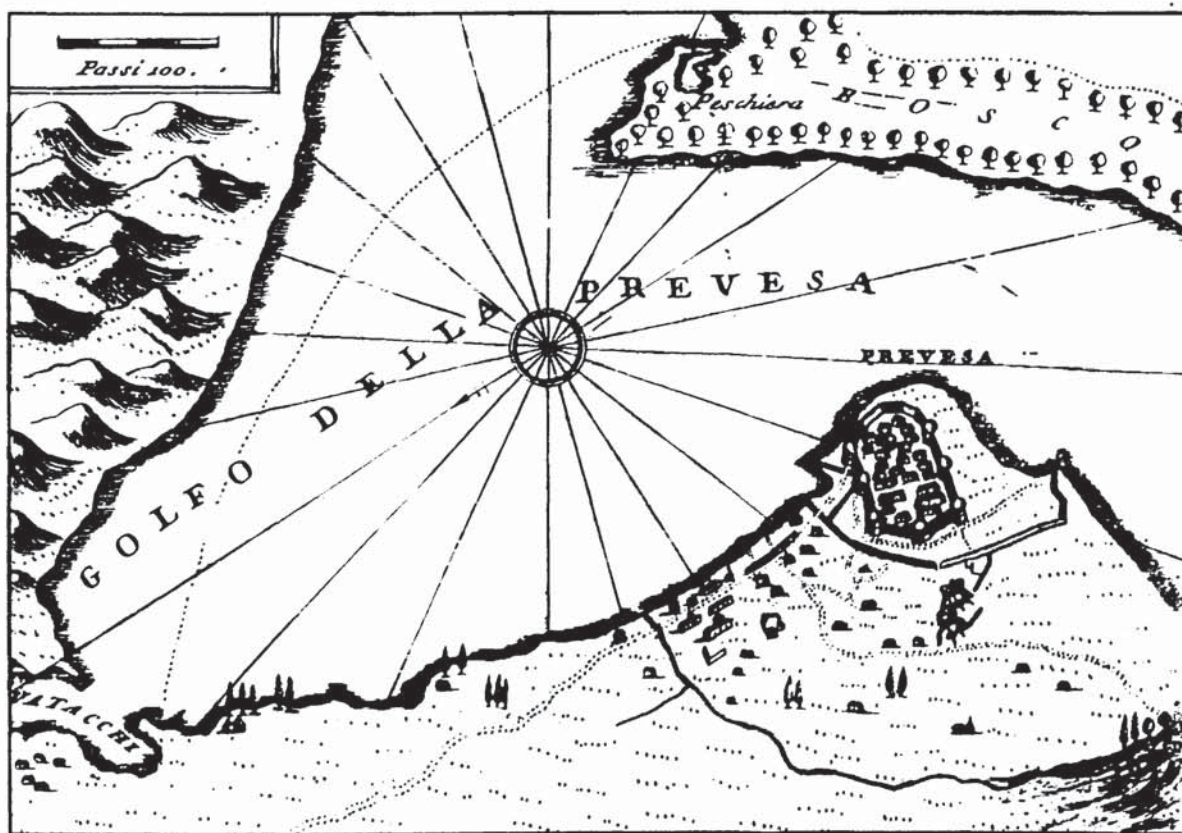
53. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία*, 134.

λιέργεια αξιολογότατων ελαιώνων... Το πολιτιστικό τους επίπεδο αποδεικνύεται από το ζήλο τους για την ελληνική παιδεία, γι' αυτό και διατηρούσαν αξιόλογους ελληνοδιδασκάλους, τόσο κατά τη βενετική όσο και κατά τη γαλλική κατοχή... Στα μέσα του 19ου αιώνα, η Πρέβεζα είχε 800 περίπου οικογένειες χριστιανικές, αυτόχθονες και 180 τουρκαλ-

βανούς ηπειρώτες, που εποίκισε εκεί ο Αλή Πασάς στις αρχές του αιώνα...⁵⁴ Εκκλησιαστικά την ίδια περίοδο ανήκε στη μητρόπολη της Άρτας απ' όπου είχε και τη διοικητική εξάρτηση. Στην Πρέβεζα υπήρχαν επίσης προξενεία της Αγγλίας, Γαλλίας, Αυστρίας και Ελλάδας, για την εξυπηρέτηση των πλοίων που έπιαναν "σκάλα" στην πόλη".

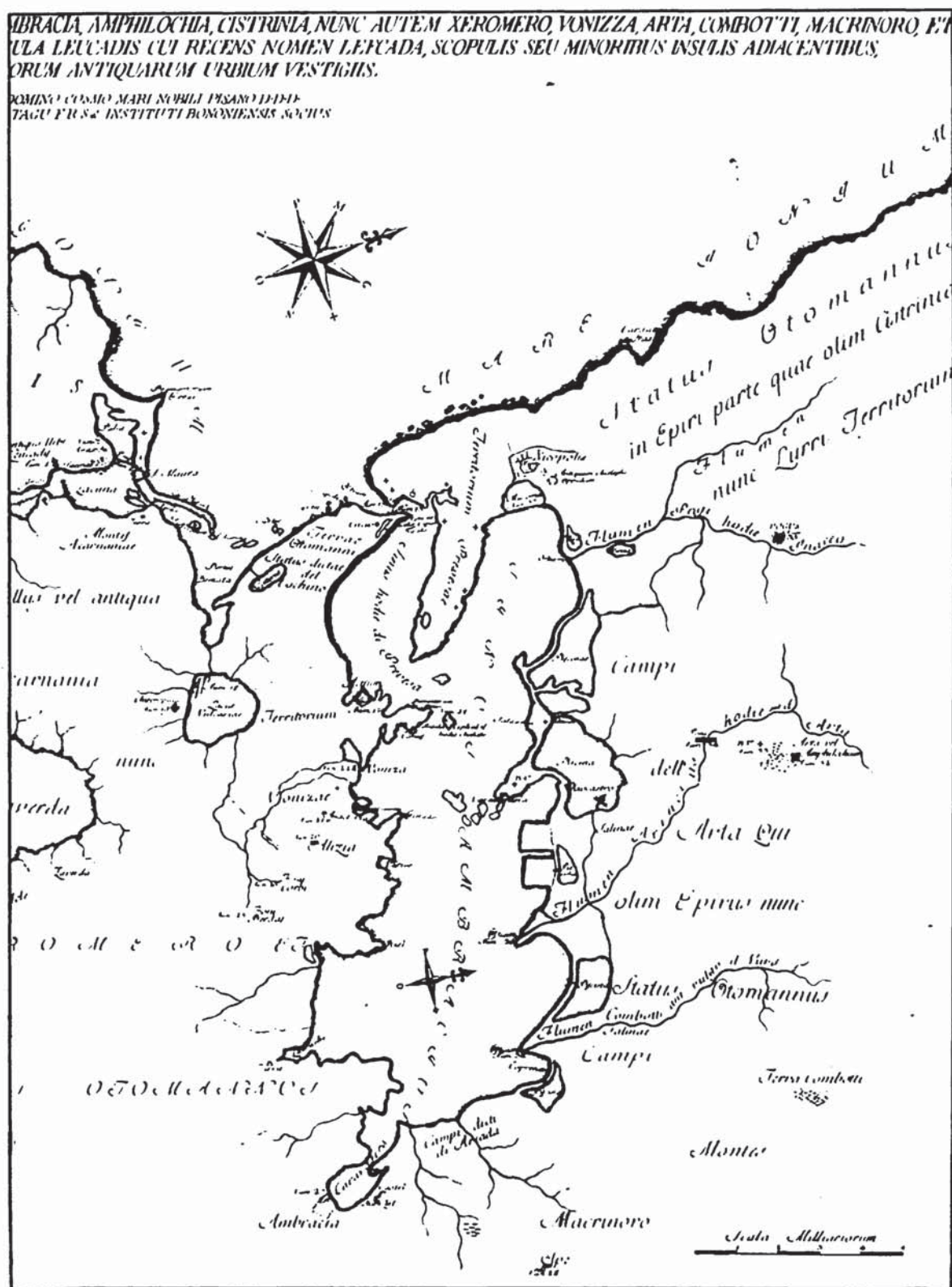
54. Ο Leake αναφέρει πληθυσμό 70 μόνον οικογενειών το 1684, όταν την κατέλαβαν οι βενετοί, και 2000 οικογενειών όταν έφθασαν οι γάλλοι, το 1798. Κατά τη διέλευσή του από την Πρέβεζα (22 Ιουνίου 1805), δεν ξεπερνούσαν τις 1200. LEAKE, *Travels*, I, 175. Πρβλ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Ξένοι Ταξιδιώτες*, Γ1, 378.

Χάρτης του Κόλπου της Πρέβεζας με το Κάστρο της Μπούκας, τα σπίτια της Πρέβεζας και τον κόλπο του Βαθέος - Χαλκογραφία του Κορονέλλι

(Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα, φωτ. 11)

Χάρτης του 1750 – Χαλκογραφία του Μόνταγκιον
 Διαχωρίζονται οι περιοχές πρέβεζας και Βόνιτσας που ήταν υπό Βενετική κατοχή.
 (Αρχείο Νίκου Δ. Καράμπελα)

ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΜΗΣ

Λέκτορας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Εποικισμοί στην Πρέβεζα το 18ο αιώνα (*)

Η Πρέβεζα καταλήφθηκε για πρώτη φορά από τους Βενετούς το Σεπτέμβριο του 1684, στους οποίους παρέμεινε ως το 1699 (και τυπικά ως το 1701, οπότε με τη συνθήκη του Karlowitz πέρασε στην οθωμανική εξουσία).¹ Το 1684 η Πρέβεζα δεν ήταν παρά ένας ασήμαντος από κάθε άποψη παράλιος οικισμός. Στα δεκαπέντε όμως χρόνια της βενετικής κυριαρχίας εξελίχθηκε σε ένα άξιο λόγου κέντρο διαμετακομιστικού εμπορί-

ου.² Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων της προ-ερχόταν από τον τελωνειακό δασμό 4%.³

Την ίδια περίοδο παρατηρείται μια έντονη παρουσία στην ευρύτερη περιοχή, τόσο στην Πρέβεζα όσο και στην απέναντι Ακαρνανία, επανησίων και δαλματών μισθοφόρων. Πρόκειται για τους συμμάχους των Βενετών, στο συνεχιζόμενο ακόμη (ως το 1718) πόλεμο ενα-

(*) Ανακοίνωση στο Δ' Συνέδριο Επανησιακού Πολιτισμού, Λευκάδα 8-12 Σεπτ. 1993 και, σε εκλαϊκευμένη μορφή, εισήγηση στο Ελεύθερο Ανοικτό Πανεπιστήμιο του Δήμου Ιωαννινών στις 21 Μαρτίου 1994. Στα Πρακτικά του Συνεδρίου θα δημοσιευθεί μια πιο αναπτυγμένη μορφή, με πίνακες και παράρτημα.

1. Π. Φουρίκης, «Μικρά συμβολή εις την ηπειρωτικήν ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα. Β' Πρέβεζα», *Ηπειρ. Χρον.*, τ. 4 (1969), σ. 280-284· Σεραφεΐμ Ξενοπούλος-Βυζάντιος, *Δοκίμιον ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης*, εν Αθήναις 1884, σ. 220.

2. Αστέριος Αρχοντίδης, *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 112.

3. Αυτ.

ντίον των Οθωμανών, οι οποίοι βρήκαν ευκαιρία να διεκδικήσουν γαίες και αξιώματα. Ωστόσο, η ανακατάληψη της περιοχής από τα οθωμανικά στρατεύματα θα τους αναγκάσει να καταφύγουν σε άλλες βενετικές κτήσεις,⁴ ενώ παράλληλα θα συντελεστεί και μια σημαντική εκροή του ντόπιου πληθυσμού προς τα Ιόνια νησιά και την Πελοπόννησο.⁵

Τα βενετικά στρατεύματα κατέλαβαν εκ νέου την Πρέβεζα το 1717. Η συνθήκη του Passarowitz, που συνήφθη το επόμενο έτος, επικύρωσε την κυριαρχία τους που διήρκεσε ως το 1797.

Στη διάρκεια της δεύτερης βενετοκρατίας η Πρέβεζα σημείωσε σημαντική οικονομική και πληθυσμιακή ανάπτυξη. Σπουδαίο ρόλο σ' αυτό έπαιξε η γεωγραφική της θέση και οι πολιτικές συγκυρίες, που διευκόλυναν την καθιέρωσή της σε διαμετακομιστικό κέντρο.⁶ Παράλληλα όμως, τα μέτρα που έλαβε η βενετική διοίκηση υπήρξαν επίσης καθοριστικά. Η πιο σημαντική καινοτομία ήταν η διανομή των γαιών της ενδοχώρας σε μισθοφόρους και άλλους προσκεϊμένους στους Βενετούς Πρεβεζάνους ή

προερχομένους από γεπονικές περιοχές, με την υποχρέωση να προωθήσουν την ελαισκαλλιέργεια.⁷ Εκτός αυτού ενισχύθηκαν "παραδοσιακές" εκμεταλλεύσεις, όπως τα ιχθυοτροφεία, οι αλυκές⁸ και ο ταρσανάς στο Βαθύ.⁹

Τέλος, σημαντική υπήρξε η πρόοδος στις υλοτομικές εργασίες, οι οποίες συντελούντο κυρίως στα εδάφη της οθωμανικής κυριαρχίας και εξυπηρετούσαν όχι μόνο τις ανάγκες του τοπικού ταρσανά αλλά και το εξαγωγικό εμπόριο ξυλείας.¹⁰

Το γενικότερο κλίμα οικονομικής ανόδου και οι ευκαιρίες που δημιουργήθηκαν, λεπούργησαν ελκυστικά για τους γεπονικούς πληθυσμούς και προκάλεσαν ένα ισχυρό μεταναστευτικό ρεύμα προς την Πρέβεζα. Οι πληθυσμιακές ομάδες που εγκαταστάθηκαν εκείνη την περίοδο στην πόλη είναι κυρίως οι εξής:

1. Ένα μεγάλο μέρος από τις πλέον γνωστές και ισχυρές πρεβεζάνικες οικογένειες. Αλλά όμως γι' αυτό το θέμα η υπάρχουσα βιβλιογραφία μας δίνει μόνο ασαφείς πληροφορίες.¹¹

2. Μετεγκατασταθέντες στην ηπειρω-

4. Αυτ., σσ. 24-25, 35-46.

5. Κ. Μαχαιράς, *Η Λευκός επί Εγετοκρατίας 1684-1797*, Αθήναι 1951, σ.σ. 132-136· Π. Φουρίκης, *ό.π.*, σ. 285.

6. Γεώργ. Σιορόκας, *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 1981, σ.σ. 75-76, 277-278, 306, 368.

7. Ηλ. Βασιλάς, «Ο Ελαιών της Πρεβέζης», *Ηπειρ. Εστία*, τ. 3 (1954), σσ. 606-610· Γεώργ. Μουστάκης, «Η Πρέβεζα και ο ελαιώνας της το 18ο αιώνα», *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, περ. Β', έτος 7ο, τχ. 25, Ιαν.-Ιούν. 1991, σσ. 32, 41-42.

8. Γεώργ. Μουστάκης, *ό.π.*, σσ. 32, 40· Σ. Ξενοπούλος-Βυζάντιος, *ό.π.* σ. 227.

9. Γ. Σιορόκας, *ό.π.*, σ. 17.

10. Ελ. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη δυτική Ελλάδα (1710-1729)*, Αθήνα 1982, σσ. 67, 160-181· Γ. Σιορόκας, *ό.π.*, σσ. 333-334.

11. Ιδιαίτερα προβλήματα στην αξιοποίησή τους παρουσιάζουν οι πληροφορίες του Βασιλά (βλ. για παράδειγμα: *Ο ελαιών*, σ. 607).

τική ενδοχώρα Πρεβεζάνοι, οι οποίοι μετά το 1718 άρχισαν να επιστρέφουν στον τόπο τους.¹²

3. Οι σημαντικότεροι από τους εμπόρους ξυλείας της πόλης, με εξαίρεση βεβαίως τον Ιωάννη Παπακρήστου, που ήταν ντόπιος.¹³

Επίσης, διάφοροι μικροκαλλιεργητές της ηπειρωτικής ενδοχώρας έκαναν εποχιακά την εμφάνισή τους στην πόλη, προκειμένου να αυξήσουν τα εισοδήματά τους.¹⁴ Σ' αυτή την περίπτωση όμως δεν έχουμε μόνιμη εγκατάσταση, αλλά εποχιακή μετανάστευση.

Μια άλλη πληθυσμιακή ομάδα, η οποία στράφηκε προς τη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα, ήταν οι κλεφταρματολοί της Ρούμελης και της Ηπείρου. Ωθούμενοι

συνήθως από ανάγκη, μετά από σύγκρουση με την οθωμανική εξουσία ή με κάποιες ανταγωνιστικές ομάδες του περιβάλλοντός τους, έβρισκαν (πρόσκαιρα ή μόνιμα) καταφύγιο στην πόλη, την οποία χρησιμοποιούσαν παράλληλα και ως ορμητήριο, στις επιθέσεις τους εναντίον των οθωμανικών εδαφών.¹⁵

Συνήθως έκαναν την εμφάνισή τους το φθινόπωρο, φόρτωμένοι με τις λείες, προκειμένου να ξεχειμωνιάσουν εκεί.¹⁶ Στην περίπτωση αυτή διατηρούσαν μια δεύτερη κατοικία στην Πρέβεζα, παγιώνοντας έτσι τις σχέσεις τους με την πόλη.¹⁷

Συχνά μάλιστα ενδυνάμωναν αυτές τις σχέσεις συνάπτοντας γάμους ή και με άλλους τρόπους, όπως οι κουμπαριές.¹⁸

12. Με βάση αντίγραφο τεκμηρίου του 1718, το οποίο καταχωρήθηκε το 1812 στις πράξεις του συμβολαιογράφου Πρέβεζας Κωνσταντίνου Αθανασιάδη (Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, φακ. 134 - φωτοαντίγραφό του μου παραχώρησε η κ. Ρόδη - Αγγελική Σταμούλη).

13. Ελ. Γιαννακοπούλου, *ό.π.*, σσ. 160-181.

14. Γ. Σιορόκας, *ό.π.*, σ. 334.

15. Σπ. Ασδραχάς, «Από τη συγκρότηση του αρματολισμού (ένα ακαρνανικό παράδειγμα)», στο Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία, ιη' και ιθ' αι.*, Αθήνα 1988, σ.σ. 231-252 και υποσ. 374-380· ο ίδιος, «Quelques aspects du banditisme social en Grece au xviii^e siecle» *Etudes Balkaniques*, τ. 8, τχ. 4 (1972), σσ. 97-112· ο ίδιος, «Ανέκδοτα έγγραφα για τους αρματολούς Κ. Καστανά και Γ. Σταθά», *Νέον Αθήναιο*, τ.1 (1955), σ.σ. 26-40· Α. Αρχοντίδης, *Μεταξύ Βενετών και Τούρκων*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 10-11, 43-50· Ελ. Γιαννακοπούλου, *ό.π.*, σ. 79.

16. Σ. Ξενόπουλος-Βυζάντιος, *ό.π.*, σ. 228· Κ. Μέρτζιος, «Η Άρτα εις τα Αρχαία της Βενετίας 1696-1787», *Σκουφάς*, έτος ΙΑ', τχ. 32 (1966), σ. 341.

17. Α. Αρχοντίδης, *ό.π.*, σσ. 46-47.

18. Ηλ. Βασιλάς, «Ο Ανδρούτσος στην Πρέβεζα (1776-1798). Μία ανέκδοτη επικήρυξή του από τους Τούρκους», *Ηπειρ. Εστία*, τ. 5 (1956), σσ. 240-246. Τις ανακρίβειες του άρθρου διορθώνει ο Σπ. Ασδραχάς: «Ο κλέφτης Ανδρούτσος (Μερικές παρατηρήσεις και επανορθώσεις)», *Ηπειρ. Εστία*, τ. 5 (1956), σσ. 443-446. Για τις κουμπαριές, από τη νεότερη βιβλιογραφία: Γιώτα Οικονομάκη-Παπαδοπούλου, «Πορτραίτο ενός κουμπάρου Χρυσοχόου. Κουμπαριά-Εμπόριο-Πολιτική», *Ο Αγροτικός κόσμος στον μεσογειακό χώρο* (έκδ. ΕΚΚΕ-ΚΝΕ/ΕΙΕ), Αθήνα 1988, σσ. 389-397· Βασ. Ντισιάκος, «Μηχανισμοί εναλλακτικών κοινωνικών δομών: Κουμπαριά και πελατειακές σχέσεις στην αγροτική Ελλάδα», *Θεωρία και Κοινωνία*, τ. 2 (Σεπτ. 1992), σσ. 121-130.

Παράλληλα, δεν εμεναν αδιάφοροι στις ευκαιρίες που τους προσφέρονταν στην Πρέβεζα. Αυτές σχετίζονταν συνήθως με την ιδιότητα του στρατιωτικού αρχηγού και τη διαμεσολάβησή τους ανάμεσα στις δυνάμεις που κυριαρχούσαν στην περιοχή (Βενετοί-Αλή πασάς και αργότερα Γάλλοι-Ρώσοι) και στο στρατιωτικό δυναμικό που είχαν υπό τον έλεγχό τους (κυρίως Σουλιώτες και Αιτωλοακαρνανές).¹⁹ Ωστόσο, συχνά οι δραστηριότητές τους επεκτείνονταν και σε περισσότερο "ειρηνικές" ενασχολήσεις, όπως για παράδειγμα η ενοικίαση των προσόδων.²⁰

Πάντως, αυτό το οποίο αξίζει ιδιαίτερα την προσοχή μας, είναι ότι αυτοί οι άνθρωποι (αν και όχι μόνον αυτοί) αποτελούσαν τη γέφυρα ανάμεσα στους δυο χώρους, της βενετικής και της οθωμανικής κυριαρχίας, φορείς και ταυτόχρονα αναπαραγωγοί μιας προγενέστερης ενότητας της ευρύτερης περιοχής, τόσο από οικονομική όσο και από δημογραφική άποψη.²¹

Οι γνώσεις μας για το ζήτημα της προσέλευσης των γειτονικών πληθυσμών στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα, εμπλουτίζονται από κάποια βενετικά τεκ-

μήρια που απόκεινται στο Ιστορικό Αρχείο Λευκάδας.

Αυτά είναι τα ακόλουθα:

1. Μια καταγραφή των νοικοκυριών της Πρέβεζας, στα οποία διανεμήθηκαν γαίες από τους Βενετούς στο διάστημα 1722-1724. Στην καταγραφή αναφέρεται ο αριθμός των μελών και η διανεμηθείσα έκταση για κάθε νοικοκυριό χωριστά. Τα νοικοκυριά καταχωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: σ' αυτά που κατοικούσαν σε πλινθόκτιστες κατοικίες (*calive*)· σ' αυτά που κατοικούσαν στο προάστιο και στο κάστρο της πόλης (*Borgo e fortezza*), προφανώς σε πέτρινα σπίτια· και τέλος, στα νοικοκυριά των «Μοραϊτών προσφύγων και άλλων ξένων *graciatti*».

Για την τρίτη κατηγορία δεν μας δίνεται ο αριθμός μελών, αλλά μόνο η διανεμηθείσα έκταση.²²

2. Μια αναλυτική απογραφή των νοικοκυριών της Πρέβεζας, στην οποία περιλαμβάνονται και στοιχεία για το οικιστικό καθεστώς της πόλης. Τα νοικοκυριά έχουν καταχωριστεί σε οκτώ *Contradde* (ενορίες). Η απογραφή είναι αχρονολόγητη, αλλά από κάποια έμμεσα στοιχεία, συμπεραίνεται ότι διεξήχθη γύ-

19. Επισημαίνονται δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις στρατολόγων, του Σταθάκη Παρούση και του Λουδοβίκου Σωτήρη: Σπ. Ασδραχάς, "Σταθάκης Παρούσης (;-1815). Ένας συνεργάτης του Λουδοβίκου Σωτήρη", *Φιλολογική Πρωτοχρονιά*, χρόνος 22ος, Αθήναι 1965, σσ. 115-126.

20. Μιχ. Πετρόχειλος, «Η οικογένεια Μαυροματαίων εκ Κατούνας Ακαρνανίας», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών*, τ. 3 (1971-1972), σ. 301.

21. Βλ. τους βιβλιογραφικούς τίτλους παραπάνω στη σημ. 15.

22. ΙΑΛ, *Catastico e Riparto di Preveza*, No 23, 1724 *Adi P(ri)mo Agosto S.M.*, *Cattastico e riparto de Terreni colti, incolti e coltivabilli, fatto a gl' Abbitanti delle calive, e Borgo di Preveza, e altri graciatti*. Συμπληρωματικά: αυτ., No 48, *Primo volume, Cattastico particolare dei benni*· αυτ. No 45, *Cattastico di benni degli abitanti in questo luogo*.

ρω στα 1780.²³

3. Ένα σώμα από κατάστιχα, στα οποία οι Βενετοί κατέγραφαν λεπτομερώς τις γαίες και τα σπίτια τα οποία διένεμαν, καθώς και τα πρόσωπα στα οποία τα διένεμαν. Συχνά καταγραφόταν και ο τόπος καταγωγής αυτών των προσώπων.²⁴

Στην καταγραφή 1722-1724, μεταξύ των κατοίκων που διέμεναν στο προάστιο, στο κάστρο και σε πλινθόκτιστες κατοικίες, περιλαμβάνονταν και δέκα νοικοκυριά εποίκων: οκτώ Λευκαδιτών και δύο Βενετών. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τα δέκα νοικοκυριά μόνο δύο κατοικούσαν σε πλινθοκατασκευές (ένα Λευκαδιτών και ένα Βενετών).

Εκτός αυτών, στην ιδιαίτερη κατηγορία «Μοραΐτες πρόσφυγες και άλλοι ξένοι graciatti» περιλαμβάνονταν τρία νοικοκυριά Κερκυραίων και ένα Λευκαδιτών.

Η απογραφή ca. 1780 μας δίνει την πληρέστερη καταγραφή του πρεβεζάνικου πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων βεβαίως των εποίκων που μας ενδιαφέρουν εδώ ιδιαίτερα. Στην απογραφή περιέχονται 390 συνολικά νοικοκυριά, περικλείοντα 1.700 ψυχές. Το μέρος που

αναλογεί στους εποίκους είναι σημαντικό: 130 νοικοκυριά και 538 ψυχές, δηλαδή το 33 και 32% αντίστοιχα. Υπάρχουν μάλιστα περιοχές στις οποίες η αναλογία εμφανίζεται ιδιαίτερα υψηλή. Συγκεκριμένα, στο βορειοανατολικό τμήμα της πόλης περικλείεται το 56% των εποίκων, ενώ στο νοτιοανατολικό το 29%.

Εάν εξετάσουμε τώρα περισσότερο αναλυτικά τα δημογραφικά στοιχεία των εποίκων, παρατηρούμε κατ' αρχάς ότι το μέσο μέγεθος των νοικοκυριών στο συνολικό πληθυσμό είναι ίσο με 4,14. Επίσης, ο ανδρικός πληθυσμός εμφανίζεται μεγαλύτερος του γυναικείου, κάτι που συνηθίζεται στις απογραφές της εποχής.²⁵ Η αναλογία, ανάμεσα στα δύο φύλα, για το σύνολο των εποίκων όλης της πόλης είναι ίση με το 1,26. Τέλος η αναλογία των ανδρών ηλικίας 14 έως 60 ετών στο σύνολο όλου του πληθυσμού είναι ίση με το 37%.

Από τα παραπάνω μεγέθη παρατηρούνται βεβαίως αποκλίσεις, στα επιμέρους πληθυσμιακά σύνολα της κάθε ενορίας. Αλλά, μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαφορές των παραπάνω

23. ΙΑΛ, Reggimento N.H. Provveditor di Preveza, Filza Diversa dal 28 giugno 1771, al 13 Dicembre 1779, No 7 (3 Gennaio 1777 - 28 Xmbre 1777), f. 1r-26v. Η απογραφή πρόκειται να εκδοθεί σε εργασία μου για την Πρέβεζα, που ετοιμάζω με την οικονομική ενίσχυση της Επιτροπής Ερευνών του Ιονίου Πανεπιστημίου.

24. ΙΑΛ, Notta delli sotto espressi Abbitanti a S(an)ta Maura (1770)· αυτ., No 23, Cattastico di vari possessori...· αυτ., No 23, Cattastico e riparto de Preveza· αυτ., No 45, Preveza, Cattastico di benni degli habitanti in questo luogo· αυτ., No 47, Preveza, Terre et altro disposte in conces(sio)ni· αυτ., No 48, Preveza, Primo volume· αυτ. No 48, Preveza, Secondo volume· αυτ., No 48, quinto volume· αυτ., No 48, Preveza, sesto volume.

25. C. Komis, *La Population et l' habitat du Magne, XVe-XIXe siecles*, διδ. διατριβή στο Πα-
νεπ. Paris I, Παρίσι 1991, τομ. Ια, σσ. 140-141· ο ίδιος, "Πληθυσμός και οικισμοί της Σάμου.
Συμβολή πρώτη: Οθωμανική περίοδος", *Αντιπελάργηση*. Τιμητικός τόμος στον Νικόλαο Α.
Δημητρίου, Αθήνα, 1992, σσ. 186-187.

στοιχείων των εποίκων από τα αντίστοιχα του ντόπιου πληθυσμού. Από τη σύγκριση των δύο πληθυσμιακών ομάδων, το μέσο μέγεθος των νοικοκυριών εμφανίζεται μεγαλύτερο στον ντόπιο πληθυσμό (στο σύνολο του πληθυσμού 4,47 έναντι 4,14), ενώ η αναλογία του ανδρικού πληθυσμού (του συνολικού και του ηλικίας 14 έως 60 ετών) επί του γυναικείου και επί του συνόλου των δύο φύλων αντίστοιχα, είναι μεγαλύτερη στην κατηγορία των εποίκων. Και βεβαίως, οι διαφορές αυτές δεν πρέπει να είναι ανεξάρτητες από τη διαδικασία συγκρότησης και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πληθυσμού των εποίκων. Εξηγώ: προηγηθείσα διάσπαση της οικογένειας στον τόπο προέλευσης ένεκα της μετανάστευσης και σχετικά μεγαλύτερη συμμετοχή του ανδρικού πληθυσμού, και κυρίως των ενεργών ανδρών, στο μεταναστευτικό ρεύμα.²⁶

Χρήσιμο είναι να δούμε, στη συνέχεια, τη σύνθεση του πληθυσμού των εποίκων, με βάση τον τόπο καταγωγής τους. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι τη μεγαλύτερη συμμετοχή την έχουν οι Λευκαδίτες (37%). Ακολουθούν οι Κεφαλλονίτες (24%), ενώ οι Κερκυραίοι με τους Ιθακήσιους συμμετέχουν εξίσου (από 14%). Το εναπομείναν ποσοστό (11%) το μοιράζονται έποικοι από τα υπόλοιπα Επάνησα (Ζάκυνθος-Παξοί), τη Βόνιτσα, την Ίστρια και τη Βενετία.

Χωρίς αμφιβολία, το υψηλό ποσοστό των τεσσάρων νησιών (Λευκάδα-Κεφαλλονιά-Κέρκυρα-Ιθάκη), οφείλεται σε πελατειακές σχέσεις που είχαν διαμορφωθεί ανάμεσα στους κατοίκους τους και τη βενετική εξουσία, στα πλαίσια του μακροχρόνιου τουρκοβενετικού πολέμου και της συμμετοχής των νησιωτών, σ' αυτόν.²⁷ Εξίσου σημαντικό όμως ρόλο θα πρέπει να έπαιξαν και άλλοι παράγοντες, όπως η γεπνίαση με την Πρέβεζα (Λευκάδα-Ιθάκη) και οι εσωτερικές συνθήκες του κάθε νησιού (μόνιμη οικονομική κρίση στην Ιθάκη,²⁸ εσωτερικές έριδες και αναγκαστικές μετοικεσίες στην Κεφαλλονιά²⁹ κλπ.).

Συνεχίζοντας με το θέμα της συμμετοχής της κάθε ομάδας καταγωγής, αξίζει να διερευνήσουμε το καθεστώς κατά ιδιαίτερη ενορία. Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι η ενορία του Αγίου Ανδρέα συγκεντρώνει την προτίμηση όλων σχεδόν των ομάδων καταγωγής, ενώ δύο άλλες ενορίες, της Κοίμησης της Θεοτόκου και του Αγίου Χαραλάμπους, παρουσιάζονται επίσης ευνοημένες από τη επιλογή πολλών απ' αυτές.

Σ' αυτό το σημείο θα περάσουμε στο ζήτημα της οικιστικής κατάστασης της πόλης. Αφού σημειώσουμε κατ' αρχάς, ότι για το σύνολο όλου του πληθυσμού σε κάθε νοικοκυριό αντιστοιχεί και ένα σπίτι, θα επικεντρωθούμε στο υποσύνολο των εποίκων. Εδώ εύκολα διαπιστώ-

26. Βλ. χαρακτηριστικά παραδείγματα στο: Σπ. Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία* (1Ε' - 1ΣΤ' αιώνας), Αθήνα 1978, σσ. 294-298.

27. Ηλίας Κατσέλης, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα. Συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας*, τ. Α', Αθήναι 1904, σσ. 102-103.

28. Νικόλαος Καραβίας Γρίβας, *Ιστορία της νήσου Ιθάκης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1849*, Αθήναι 1849, σ. 72.

29. Ηλ. Κατσέλης, *ό.π.*, τ. Β', Αθήναι 1960, σσ. 430-437.

νεται η κυριαρχία των πέτρινων σπιτιών έναντι των πλινθόκτιστων (76% έναντι 18%), ενώ από τα πέτρινα το μεγαλύτερο μέρος αφορά σε μονώροφα (89% έναντι 11%). Λαμβάνοντας υπ' όψιν το καθεστώς κυριότητας των σπιτιών, παρατηρούμε ότι το 45% του συνόλου αφορά σε μισθωμένα πέτρινα σπίτια, ενώ τα ιδιόκτητα της ίδιας κατηγορίας αντιστοιχούν στο 31% του συνόλου. Αντίθετα στα πλινθόκτιστα κυριαρχούν τα ιδιόκτητα (12% έναντι 5%).

Εάν επικεντρώσουμε την προσοχή μας στην ενορία του Αγίου Ανδρέα, διαπιστώνουμε μια τελείως διαφορετική κατανομή: το 42% των σπιτιών της ενορίας αντιστοιχεί σε ιδιόκτητες πέτρινες κατασκευές ενώ το 23% σε πλινθόκτιστες με το ίδιο καθεστώς κυριότητας. Τα μισθωμένα σπίτια, σε αντίθεση με τα ισχύοντα στο σύνολο της πόλης, είναι σαφώς λιγότερα: 26% τα πέτρινα και 6% τα πλινθόκτιστα.

Το ευνοϊκό καθεστώς που ίσχυε σ' αυτή την ενορία, συνάγεται και από μια άλλου τύπου επεξεργασία των δεδομένων, όπου διαπιστώνεται ότι εκεί ήταν εγκατεστημένο το 38% του συνόλου των εποίκων που κατοικούσε σε ιδιόκτητα πέτρινα μονώροφα και το 33% σε διώροφα σπίτια. Φαίνεται λοιπόν, ότι σ' αυτό το τμήμα της πόλης είχε εγκατασταθεί το πλέον προνομιούχο στρώμα των εποίκων.

Αφήνοντας κατά μέρος τα ποσοτικά στοιχεία, αυτό το οποίο εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς, είναι ότι οι έποικοι, όπως ο κάθε άνθρωπος κάθε εποχής, επιδίωκαν να αποκτήσουν ιδιόκτητο σπίτι.

Βέβαια, ο σκοπός των απογραφών δεν ήταν να καταγράψουν τις συμπεριφορές των κατοίκων της Πρέβεζας.

Επομένως, τα στοιχεία που μας έχουν δώσει θα πρέπει να τα θεωρήσουμε τυχαία και ενδεικτικά ενός φαινομένου που είχε πολύ μεγαλύτερη της καταγραφείσας διάδοση.

Για την απόκτηση σπιτιού, οι έποικοι είχαν να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο λύσεις: τη σύναψη γάμου με Πρεβεζάνα, η οποία διέθετε ιδιόκτητο σπίτι (δικό της ή προίκα) ή τον μακροχρόνιο μόχθο, ο οποίος όμως προϋπέθετε ανάλογα μακροχρόνια καταβολή ενοικίου. Στην απογραφή, εντοπίσαμε δέκα περιπτώσεις που επέλεξαν την πρώτη λύση και πέντε που επέλεξαν τη δεύτερη. Βέβαια, αφού πρόκειται για ενδεικτικά στοιχεία, η αριθμητική διαφορά ανάμεσα στις δυο συχνότητες δεν ανταποκρίνεται υποχρεωτικά στις πραγματικές επιλογές των εποίκων.

Θα συνεχίσουμε με μία αναφορά στα στοιχεία των καταστάσεων. Αξίζει ωστόσο να επισημάνουμε από την αρχή, ότι αυτή η πολύτιμη κατά τ' άλλα πηγή, περιέχει μόνο έμμεσες απαντήσεις στα ζητήματα που μας απασχολούν εδώ. Και επιπλέον, οι απαντήσεις αυτές δεν είναι πάντοτε αξιόπιστες. Ένα από τα πρώτα προβλήματα που αντιμετωπίσαμε κατά την αποδελτίωση των καταστάσεων, ήταν η σιωπή ως προς την καταγωγή ενός αριθμού προσώπων. Επιλέξαμε ως αναγκαστική λύση, το να θεωρήσουμε πως επρόκειτο για ντόπιους.

Το σημαντικότερο όμως πρόβλημα ήταν ότι ακόμη και για τις περιπτώσεις όπου αναφερόταν ο τόπος καταγωγής, μας ήταν αδύνατον να εξακριβώσουμε κατά πόσον επρόκειτο για πρόσωπα εγκατεστημένα στην Πρέβεζα ή όχι. Επομένως, οι ξένοι που αναφέρονται στα κατάστιχα δεν αφορούν υποχρεωτικά σε εποίκους της πόλης. Αλλά, αυτό τουλάχισ-

στον είναι σίγουρο, σε πρόσωπα τα οποία κατείχαν και εκμεταλλεύονταν γαίες στην αγροτική ενδοχώρα.

Αρχίζουμε με μια διερεύνηση των δεδομένων του πρώτου μισού του 18ου αιώνα. Και πάλι διαπιστώνεται η σημαντική παρουσία των Λευκαδίων στην περιοχή, ενώ τη δεύτερη θέση κατέχουν οι Κερκυραίοι. Εντύπωση προκαλεί η απουσία των υπολοίπων Επανησίων, ενώ οι Βονιτσιώτες έχουν ασήμαντη συμμετοχή, ανάλογη της εγκατάστασής τους στην πόλη.

Από μια σύγκριση των προαναφερθέντων στοιχείων με τα αντίστοιχα του δεύτερου μισού του αιώνα, παρατηρούνται ορισμένες διαφοροποιήσεις. Η πιο ενδιαφέρουσα, είναι η εντυπωσιακή είσοδος των Βονιτσιωτών (15 πρόσωπα, ποσοστό 22%). Επίσης, θα πρέπει να σημειώσουμε και μια μείωση στη συμμετοχή των Λευκαδιτών και των Κερκυραίων. Ενδεχομένως μάλιστα, οι δυο αυτές διαφοροποιήσεις να συνδέονται μεταξύ τους.

Θα κλείσω το θέμα μου, με μια ενδιαφέρουσα κατά τη γνώμη μου διαπίσωση. Από την προβολή των μελών του κοινοτικού Συμβουλίου της Πρέβεζας του 1741 στους καταλόγους ονομάτων που περιέχονται στην απογραφή και τα κατάστιχα, ταύτισα ένα μεγάλο μέρος απ' αυτά.³⁰ Το πιο σημαντικό όμως είναι, ότι μεταξύ των μελών του Συμβουλίου εντοπίστηκαν και δώδεκα έποικοι: όλοι τους Λευκαδίτες. Αξίζει να σημειωθεί, ότι δεν εντοπίστηκαν άλλοι Επανήσιοι και ίσως δεν είναι άσκοπο, στο σημείο αυτό, να επισημάνω ότι από τον κατάλογο απουσιάζουν και γνωστοί Πρεβεζάνοι, από τους ισχυρούς της πόλης.

Ωστόσο, θεωρώ πολύ πιθανό, οι απουσίες αυτές να οφείλονται στο ότι ο Κατάλογος είναι μόνο κατά ένα έτος μεταγενέστερος της ίδρυσης της Κοινότητας.³¹ Και έτσι, δεν θα πρέπει να αποκλείσουμε τη συμπλήρωσή του με νέα μέλη, μεταξύ των οποίων, πιθανόν και άλλοι Επανήσιοι.

30. Ρόδη - Αγγελική Σταμούλη, «Οικογένειες της Κοινότητας της Πρέβεζας», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τόμ. 1 (1984), σσ. 403-416, εδώ σ. 406.

31. Αυτ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ

Ιστοριοδίφης

Από τη δημοσιογραφική ιστορία του τόπου μας

Απ' ότι γνωρίζω, η πρώτη εφημερίδα, που κυκλοφόρησε στην Πρέβεζα ήταν η "Αναγέννησις" των μαθητικών κοινοτήτων του Γυμνασίου. Το πρώτο φύλλο εκδόθηκε το Γενάρη του 1930. Η εφημερίδα ήταν μηνιαία, την έγραφαν οι μαθητές και τυπώνονταν στην Πάτρα. Υπεύθυνος ήταν ο μαθητής της ΣΤ' τάξης Ιωάννης Μουστάκης. Την έκδοση επιμελούνταν ο άριστος εκπαιδευτικός καθηγητής Παπακωνσταντίνου, ο οποίος την άλλη χρονιά μετατέθηκε στη σχολή Αναβρύτων. Όταν αποφοίτησαν οι μαθητές της τελευταίας τάξης, που πρωτοστατούσαν, η εφημερίδα σταμάτησε. Από τα δύο φύλλα που σώθηκαν εντυπωσιάστηκα από το έντυπο και το περιεχόμενο «του οργάνου της πνευματικής εξωτερικής των μαθητών». Επίσης αξιοσημείωτο είναι ότι δεν διακρίνεται κανένα ίχνος κομματικής ανάμιξης.

Μετά κυκλοφόρησε η εβδομαδιαία εφημερίδα το ΒΗΜΑ, την οποία τύπωνε ο Νικήτας Τσουτσάνης και έγραφε ο Π. Τόλιας, ο οποίος είχε και την ιδέα της έκδοσης. Ο Περικλής Τόλιας (1895-1947) ήταν πνευματικός άνδρας και δεινός ρήτωρ, με ευρεία φιλολογική, νομική και θεωρητική μόρφωση, ένα από τα οξύτερα μυαλά, που γνώρισε ο τόπος, με φιλικά αισθήματα και αγαπητός στην κοινωνία της Πρέβεζας. Πολλά έχω ακούσει για τα προσόντα του αυτά. Νέος είχε εργασθεί στην ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ του Γεωργίου Βλάχου. Όπως έχω ξαναγράψει (Π.Χ., τ. 21ο) ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Χ. Αγγελομάτης, είπε στον ασκούμενο τότε δικηγόρο Αλέκο Λιόντο, «τα πνευματικά χαρίσματα του Περικλή δεν τα γνωρίζετε τόσο όσο εμείς που δουλέψαμε μαζί στην ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, στην οποία έγραφε την επιφυλλίδα. Εάν

παρέμενε στην δημοσιογραφία όλοι εμείς θα είμασταν μαθητές του». Τακτικός συνεργάτης ήταν και ο Γιάννης Τάλαρος (1906-1961), ο οποίος νέος για μικρό διάστημα είχε εργαστεί στην ΑΘΗΝΑ του Γ. ΠΩΠ και όταν έκλεισε η εφημερίδα αυτή ήλθε στην Πρέβεζα. Ο Τόλιας υπογράφε με το ψευδώνυμο "Κλείτος" και ο Τάλαρος με το ψευδώνυμο "Μονόφθαλμος" και τα σατιρικά του με το "Άχθος Αρούρης". Στο ΒΗΜΑ έγραφαν και άλλα εκλεκτά μέλη της κοινωνίας της Πρέβεζας, όπως ο δικηγόρος Λάκης Κοντογιάννης τα πεζοτράγουδα, ο Λάμπης Βαρσάμης ή Λιανός τα αγροτικά, ο Αλή Ντίνο τα σκίτσα και άλλοι.

Αργότερα (1935) από την πολιτική διαμάχη του Π. Τόλια και του Λεωνίδα Τσιώκου προέκυψε η εφημερίδα "Ηχώ" της Πρέβεζας, με εκδότη τον νεαρό Θανάση Καλαβρέντζο στην οποία έγραφε ο Κώστας Δούλης, αδελφός του Λ. Τσιώκου και αμέσως μετά τον πόλεμο (1945-1950) Δήμαρχος.

Άλλη εφημερίδα, προσκείμενη στο κόμμα των Φιλελευθέρων και στον βουλευτή Θ. Χαβίνη ήταν η "Νέα Ζωή". Εκδότης ήταν ο νεαρός Γιάννης Φονταράς. Στην εφημερίδα αυτή συνδρομητής ήταν και ο Ελ. Βενιζέλος, ο οποίος έμενε στη Γαλλία και από εκεί έστελνε τη συνδρομή του.

Οι δύο τελευταίες εφημερίδες ήταν βραχύβιες και η έκδοσή τους έγινε για να εξυπηρετηθεί η πολιτική των βουλευτών Λ. Τσιώκου και Θ. Χαβίνη. Βραχύβια ήταν και η σατιρική εφημερίδα του Σαλμά, (ήταν από το Αγρίνιο και βρέθηκε στην Πρέβεζα, γιατί ο πατέρας του ήταν προϊστάμενος στη Δ/ση Γεωργίας), τον οποίο η κοινωνία της Πρέβεζας, τον απέβαλε ως ξένο σώμα (Π.Χ., τ. 21ο).

Δεν έχουν διασωθεί φύλλα, όμως,

αυτών των εφημερίδων. Η μόνη ελπίδα να βρεθούν είναι, μήπως καμμία έστελνε φύλλα της στην Εθνική Βιβλιοθήκη.

Στην κατοχή, όταν αναπτύχθηκαν οι οργανώσεις, κυκλοφόρησαν ημερήσιες εφημερίδες, ο ΛΑΟΣ όργανο του ΕΑΜ και το ΦΩΣ του ΕΔΕΣ. Στην πρώτη σελίδα έγραφαν τα δικά τους και στη δεύτερη τις ειδήσεις του BBC, από τα πολεμικά μέτωπα. Τυπώνονταν σε πολύγραφο.

Μετά τον πόλεμο η πρώτη εφημερίδα που κυκλοφόρησε ήταν το ΒΗΜΑ, Μάιος 1952. Το τύπωνε πάλι ο Ν. Τσουτσάνης και έγραφε ο Γ. Τάλαρος. Μετά από μικρό χρονικό διάστημα ο Ν. Τσουτσάνης έδωσε προίκα στην κόρη του το τυπογραφείο και την εφημερίδα.

Ο Γ. Τάλαρος και ο νέος ιδιοκτήτης Ντίνος Δελαπόρτας, από τη Λευκάδα, δεν τα πήγαιναν καλά και ο Γ. Τάλαρος έφυγε. Τον αντικατέστησε ο δικηγόρος Σπύρος Δήμας, ο οποίος υπογράφε τα χρονογραφήματά του με το γαλλικό γράμμα W· σχεδόν όλα έχουν ξαναδημοσιευθεί στους "Αντίπαλους της Πρέβεζας". Όλα τα φύλλα της περιόδου αυτής υπάρχουν στα Γενικά Αρχεία του Κράτους στην Πρέβεζα. Η Δημοτική Βιβλιοθήκη εάν θέλει μπορεί να βγάλει φωτοτυπίες. Προτιμήθηκε η φύλαξή τους στα Γ.Α.Κ. γιατί η ποιότητα του χαρτιού και η διάβρωσή του από την υγρασία δεν επιτρέπει το συνεχές ξεφύλλισμα σε χώρο βιβλιοθήκης.

Στο φύλλο της 23 Ιουνίου του 1952, δημοσιεύθηκε επιστολή του Ντίνου Κονοφάγου, με σχόλιο της εφημερίδας. «Δημοσιεύομεν κατωτέρω επιστολήν του εν Λαυρίω συμπολίτου μας μηχανικού κ. Κων/νου Κονοφάγου, η οποία δείχνει πώς βλέπουν οι ξενιτευμένοι μας την έκδοσιν του "Βήματος", αλλά και την απεραντον αγάπην που τρέφουν δια την Πα-

τρίδα των.

Αγαπητέ Κύριε Τσουτσάνη, Έλαβα τα φύλλα της εφημερίδος “Βήμα” Πρεβέζης και σας στέλλω μαζί με την συνδρομήν μου τις ευχαριστίες μου. Σας γράφω αυτές τις λέξεις για να σας πω πόσο μας εξυπηρετείτε έτσι εμάς τους παλιούς Πρεβεζάνους που ζούμε μακριά από την αγαπητή πατρίδα και που έχομε τόσο ανάγκη νάχομε μια διαρκή επαφή, με τους φίλους που μοχθούν επί τόπου για το μέλλον της, με τη ζωή της, με τα προβλήματά της με τον παλμόν της καρδιάς της. Γιατί εμείς από επαγγελματική ανάγκη, φεύγοντας από τη γενέτειρα, μάθαμε πόσο πονιέται η Πρέβεζα. Περισσότερο από άλλες πατρίδες. Γιατί η ατμόσφαιρά της, η οικειότητα, το βαθύ συναίσθημα σ’ όλες τις εκδηλώσεις της ζωής του ενός για τον άλλο, οι παραδόσεις της δεν βρίσκονται πουθενά αλλού. Στην Πρέβεζα ζει κανένας στην όμορφη θαλασσινή της φύση μα και σ’ ένα κόσμο που τον νοιώθει κοντά του.

Κι έτσι ό,τι μπορεί να μας φέρει πλησίον της είναι για μας πολύτιμο πράγμα. Τελειώνοντας αγαπητέ μου Κύριε Τσουτσάνη δέξου τους φιλικότερους χαιρετισμούς μου, όπως και οι συνεργάτες σας, μέσα στους οποίους ιδιαίτερω μαντεύω έναν παλιό και καλό μου φίλο. Μ’ αγάπη Ντίνος Κονοφάγος».

Στις αρχές του 1955 κυκλοφόρησε η εβδομαδιαία εφημερίδα ΑΓΩΝ, εκδότης ήταν ο Γιάννης Μουστάκης και διευθυντής ο Γιάννης Τάλαρος. Ο Ντίνος Α. Τσιρώνης κρατούσε τη στήλη “Καλλιτεχνική Δευτέρα”. Η εφημερίδα τυπώνονταν σε δικό της τυπογραφείο και στεγάζονταν σε οικοδομή του Γιάννη Μουστάκη στην οδό Β. Μπάλκου. Το 1959 η συνεργασία εκδότη και διευθυντή διεκόπη. Η έκδοση της εφημερίδας συνεχίστηκε α-

πό τον Γιάννη Τάλαρο μέχρι τον θάνατό του. Μετά συνεχίστηκε η έκδοσή της από τη σύζυγό του και το παιδί του Γιώργο. Η Δημοτική Βιβλιοθήκη, μπορεί να ζητήσει από την οικογένεια Γ. Τάλαρου, να φωτοτυπήσει το αρχείο της εφημερίδας που κατέχει.

Στο τέλος της δεκαετίας του πενήντα κυκλοφόρησε, από τους αδελφούς Αθανάσιο και Σπύρο Τσόκα, η εβδομαδιαία εφημερίδα ΚΗΡΥΞ. Ο Γιάννης Τάλαρος στα σατιρικά του την έλεγε Σαϊτάν Παζαρού, γιατί τυπώνονταν στο γνωστό τυπογραφείο Τσόκα, που είναι στο Σαϊτάν Παζάρ.

Πολιτικά το ΒΗΜΑ ήταν φιλικό προς την αριστερά, λόγω φρονημάτων του τελευταίου εκδότη, αλλά και προσκείμενη στον Βουλευτή της ΕΡΕ Αθανάσιο Αυγερινό, γιατί ο συντάκτης του ήταν στενός συνεργάτης του βουλευτή και στέλεχος της ΕΡΕ. Τοπικά αντιπολιτευόταν τον δήμαρχο Γιάννη Μουστάκη. Ο ΑΓΩΝ ήταν φιλικός στο κόμμα των Φιλελεύθερων και στον Βουλευτή Θ. Χαβίνη, αργότερα με την Ένωση Κέντρου. Ο ΚΗΡΥΞ ήταν με την ΕΡΕ.

Βραχύβιες εφημερίδες της περιόδου αυτής ήταν ο ΤΥΠΟΣ, του Γιάννη Μουστάκη και η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ του Μπάκου, ο οποίος ήταν ξένος και είχε εργασθεί στην εφημερίδα των αδελφών Τσόκα.

Τη δεκαετία του πενήντα και μέχρι την 21η Απριλίου 1967, κυκλοφορούσε στο νομό μας, με πολλά φύλλα, η εφημερίδα των βουλευτών Πέτρου και Δημητρίου Γαρουφαλιά ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝ. Τον τίτλο της τον είχε από την προ του πολέμου περίοδο, που ο Πέτρος Γαρουφαλιάς ήταν Βουλευτής του Αγροτικού Κόμματος του Αλέξ. Μυλωνά.

Ο εβδομαδιαίος τύπος πάλευε μέσα στα στενά όρια, μιας μικρής επαρχιακής

Λίγες μέρες προτού τυπωθεί το περιοδικό πέθανε ο Χαρίλαος Μάνος, πρώτος εξάδελφός μου. Η εβδομαδιαία εφημερίδα των Αθηνών ΤΟ ΒΗΜΑ, στο φύλλο της 27ης Αυγούστου 1995, έγραψε για τον αείμνηστο Χαρίλαο:

ΕΦΥΓΕ Ο Χ. ΜΑΝΟΣ

ΤΟ ΒΗΜΑ

27 Αυγούστου 1995

ΕΝΑΣ ΑΠΟ τους μεγάλους της «παλιάς φρουράς» της δημοσιογραφίας, ο Χαρίλαος Μάνος, έφυγε από κοντά μας, θύμα αυτοκινητικού δυστυχήματος. Γεννημένος στην Πρέβεζα το 1916 σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ύστερα από ένα μικρό χρονικό διάστημα όπου εργάστηκε ως δικηγόρος πέρασε στη δημοσιογραφία, αρχίζοντας την καριέρα του με συνεργασίες στον προπολεμικό «Ανεξάρτητο» του Κώστα Αθανάτου. Πήρε ενεργό μέρος στην Εθνική Αντίσταση και, όπως ήταν επόμενο, το 1945-46 γνώρισε σειρά διώξεων – δίκες με αόριστες κατηγορίες, φυλακές και εξορίες. Από τις αρχές της δεκαετίας του '60 εργάζεται ως πρώτος πολιτικός συντάκτης της (τότε) «Αυγής». Ακέραιος και έντιμος ως χαρακτήρας, ο Χαρίλαος Μάνος έδινε στο πολιτικό του ρεπορτάζ και στις αναλύσεις του τη ρεαλιστική εικόνα της πολιτικής σκηνής, μακριά από μισαλλόδοξα κηρύγματα και καιροσκοπικές υπερβολές. Είχε έτσι α-

ποσπάσει την απεριόριστη εκτίμηση και τη συνεργασία όχι μόνο των συναδέλφων του αλλά και όλων των προσωπικοτήτων της προχουντικής πολιτικής σκηνής με ορισμένους από τους οποίους (Κανελλόπουλο, Μητσotάκη, Μαρικεζίνη κ.ά.) ανέπτυξε και διατήρησε στενές φιλικές σχέσεις.

Το πραξικόπημα των συνταγματαρχών βρήκε τον Χαρίλαο Μάνο διευθυντή της «Δημοκρατικής Αλλαγής», της απογευματινής εφημερίδας της Αριστεράς που, με την καθοδήγησή του, έγινε φυτώριο σειράς νέων (και σήμερα διαπρεπών) δημοσιογράφων. Φυσικά, είχε την τύχη των μυριάδων δημοκρατικών πολιτών – συνελήφθη από την πρώτη στιγμή και οδηγήθηκε στην εξορία. Όταν, το 1973, επέστρεψε προτίμησε να ασχοληθεί πάλι με τη δικηγορία.

«Το Βήμα», στο οποίο εργάζονται φίλοι και δημοσιογράφοι που μαθήτευσαν στον Χαρίλαο Μάνο, συλλυπείται βαθύτατα τη χήρα και τον γιο του.

πόλης. Όταν βελτιώθηκαν οι οικονομικές και τεχνικές συνθήκες εκδόθηκαν ημερήσιες οι οποίες τον εκτόπισαν. Στις αρχές της δεκαετίας του εξήντα, ο Γιαννιώτης εκδότης Κόκκινος κυκλοφόρησε στην Πρέβεζα την πρώτη ημερήσια εφημερίδα "Τοπική" με συνεργάτη το συνταξιούχο δάσκαλο Παύλο Γιακουμάτο.

Έξω από τα όρια της Πρέβεζας διακρίθηκαν αρκετοί Πρεβεζάνοι στα γράμματα και τη δημοσιογραφία.

Ο Αγησίλαος Γιαννόπουλος λόγιος και δημοσιογράφος (1857-1897) γνωστός και με τα αρχικά Α.Γ.Η. (Αγησίλαος Γιαννόπουλος Ηπειρώτης) θεωρείται ο πατέρας της δημοσιογραφίας επί οικονομικών θεμάτων. Ο Νικόλαος Β. Πατσέλης γράφει: «Την εκλαΐκευσιν της οικονομικής επιστήμης, που είχε αναλάβει ο Κων/νος Καραπάνος και η οποία έως τότε εθεωρείτο λαβύρινθος εις τον οποίον ελάχιστοι ετόλμων να εισέλθουν, ανέλαβεν έτερος Ηπειρώτης, ο ακατάβλητος και απρόσιτος εις την αποθάρρυνσιν και την απογοήτευσιν Αγησίλαος Γιαννόπουλος εκ πατρός εκ Πρεβέζης». «Ο Γιαννόπουλος, κάτοχος των οικονομικών ζητημάτων, είχε αναλάβει την παρακολουθήσιν και την ανάπτυξιν των, με την εφημερίδα "Εφημερίς", την διεύθυνσιν της οποίας είχε αναλάβει τότε ο Δελβινακιώτης Αριστείδης Ρούκης, ο οποίος και τον είχε μεταφέρει από το Μπάρι της Ιταλίας, όπου ειργάζετο ως ανταποκριτής εφημερίδων. Χάρις εις την εκλαΐκευσιν αυτήν των οικονομικών ζητημάτων από τον Καραπάνο και τον Γιαννόπουλο, ο Ελληνικός λαός ηδύνατο έκτοτε να παρακολουθή τα δημόσια οικονομικά ζητήματα της χώρας» (Ηπειρωτική Εστία 1954).

«Ο Α.Γ.Η. έγραψε πολιτικές και οικονομικές μελέτες, δημοσίευσε σε διάφορα περιοδικά φιλολογικά άρθρα και

μελετήματα, καθώς και βιογραφίες νεωτέρων Ιταλών ποιητών και συγγραφέων. Ιδιαίτερα πρέπει να σημειωθεί από τα δημοσιεύματά του η από τριάντα πυκνοτυπωμένες σελίδες "Επιστολιμαία διατριβή αντί προλόγου", που προτάσσεται ως εισαγωγή στη μετάφραση από τον Ιωάννην Καμπούρογλου του μυθιστορήματος *Νανά του Ζολά* (1880) και κάνει γνωστή για πρώτη φορά τη θεωρία του ρεαλισμού στην Ελλάδα. Το έργο του έμεινε σκορπισμένο σε περιοδικά και κυρίως στις εφημερίδες "Ακρόπολις" και "Εφημερίς".

Με την έκρηξη του Ελληνοτουρκικού πολέμου, κατατάχθηκε ως οπλίτης στη φιλελληνική Ιταλική φάλαγγα, την ακολούθησε σ' όλες τις περιπέτειές της στην Ήπειρο, όπου προσβλήθηκε από ανίατη αρρώστεια και μεταφέρθηκε στην Αθήνα όπου και πέθανε.

Ο γιος του Αλκιβιάδης (1896-1981) διακρίθηκε κυρίως ως διηγηματογράφος και μυθιστοριογράφος. Κατά την περίοδο 1958-1963, υπηρέτησε στο υφυπουργείο Τύπου. Το 1976 εκλέχθηκε πρόεδρος της Εθνικής Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών και παρέμεινε ως τον θάνατό του. Τιμήθηκε και με το Α' κρατικό Βραβείο Διηγήματος.

Το άλλο του παιδί ο Πύρρος, ήταν και αυτός λόγιος. Τη μεγάλη, σπάνια και πολύτιμη βιβλιοθήκη τους την άφησε στο Δήμο της Πρέβεζας. Η τότε δημοτική αρχή έκρινε ότι τα βιβλία κάλυπταν μεγάλο χώρο και ότι έπρεπε να ελαττωθούν. Έτσι κάθε ημέρα πετούσαν στα σκουπίδια αρκετά. Την τελευταία φορά τα είδε ο Παναγιώτης Μποντίνας, τα ζήτησε, τα πήρε και τα έφερε στα γραφεία της Περιφερειακής Λέσχης, εκεί, που σήμερα στεγάζεται το ΚΑΠΗ. Η σύζυγος του Πύρρου Γιαννόπουλου ήταν Συρρακιώ-

τισσα, κόρη της οικογένειας Ζαλοκώστα, που κατοικούσε στις οικοδομές δίπλα από τον Ι.Ν. του Αγ. Αθανασίου. Επίσης Συρρακιώτισσα ήταν και η σύζυγος του Α.Γ.Η., το γένος Βαγγέλη. Στο οικόπεδο του σπιτιού της οικογένειας αυτής κτίστηκε το βιβλιοπωλείο Κ. Νίκα. Απόγονοι των οικογενειών Βαγγέλη και Ζαλοκώστα δεν υπάρχουν.

Στη δημοσιογραφία και στα γράμματα διακρίθηκε και ο Ιωάννης Φ. Δημάρατος. Ο Ιωάννης Δημάρατος, φιλόλογος και δημοσιογράφος γεννήθηκε στην Πρέβεζα (1893-1980). Εργάστηκε ως συντάκτης στην έκδοση της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαιδείας (Πυρσός) και έγραψε το μακροσκελές λήμμα για την Πρέβεζα. Εξέδωσε τα περιοδικά: *Επιστημολόγος* (1932-1934) και *Ακαδήμεια* (1935). Έγραψε εκτός άλλων: *Περί λόγου* 1964, *Συγγραφική* (1967), *Φιλοσοφικής εξ απόψεως Ελληνικής* (1974). Ο πατέρας του Φίλιππος Δημάρατος, εκπαιδευτικός (Βούρμπιανη 1853), Διδάκτωρ της Φιλολογίας, διετέλεσε καθηγητής και γυμνασιάρχης στη Σιάτιστα, Σμύρνη, Σάμο, Κρήτη, Ιωάννινα και Πρέβεζα. Στην Πρέβεζα παντρεύτηκε και έζησε μέχρι το θάνατό του. Μετά το θάνατο του Ιωάννη Παχούμη (1894) ανέλαβε τη διεύθυνση της Θεοφανείου Σχολής.

Στο συμβόλαιο 579/24-2-1925 του συμβολαιογράφου Ιωάννη Αθανασίου Αυγερινού, με το οποίο ο πατέρας της μάνας μου Αναστάσιος Κατσάνος αγόρασε ελαιοστάσιο, από την οικογένεια του Φιλίππου Δημάρατου, αναφέρονται τα μέλη της και κληρονόμοι του ως εξής: «Ιωάννης Φιλίππου Δημάρατος, φιλόλο-

γος κάτοικος Πρέβεζας και διαμένων εις Αθήνας οδός Αραχώθης 38, ενεργών δι' εαυτόν προσωπικώς και ως πληρεξούσιος των 1) Ευριδίκης χήρας Φιλίππου Δημαράτου, θυγατρός Διονυσίου Βρέκωση οικοδεσποίνης κατοίκου Αθηνών, 2) Δημητρίου Φιλίππου Δημαράτου υπολοχαγού πυροβολικού, 3) Ευτέρπης θυγατρός Φιλίππου Δημαράτου δεσποινίδος ανεπαγγέλτου κατοίκου Αθηνών». «Έχουσι εις την αποκλειστικήν κυριότητα και κατοχήν των και εκ κληρονομίας του απιβιώσαντος συζύγου και πατρός των Φιλίππου Ζωσιμά Δημαράτου εν ελαιοστάσιον περιέχον ελαιόδενδρα τετρακόσια τεσσαράκοντα πέντε (445)».

Από τα σημεία αυτά του συμβολαίου προκύπτει ότι ο Φίλιππος Δημάρατος παντρεύτηκε στην Πρέβεζα, κόρη της γνωστής οικογένειας Βρέκωση και απέκτησε σημαντική περιουσία, κάτι ασυνήθιστο για εκπαιδευτικό εκείνης της εποχής. Στάθηκαν στο συμβόλαιο αυτό γιατί η εγκυκλοπαίδεια,¹ από την οποία πήρα στοιχεία, δεν γράφει πού γεννήθηκε ο Ιωάννης Δημάρατος. Το συμβόλαιο υπογράφει ως μάρτυρας και ο Περικλής Κ. Τόλιας “διδάκτορας Νομικής”, ο οποίος αργότερα παντρεύτηκε την ανηψιά του αγοραστή Νίτσα Γάκη Κατσάνου.

Μετά τον πόλεμο διακρίθηκαν στον αθηναϊκό τύπο οι Χαρίλαος Αθ. Μάνος, Κων/νος Τσαλόγλου (πρώτος εξάδελφος του σκιτσογράφου Αλή Ντίνο Μπέν) και Βασίλης Μουστάκης.

Όλοι τους άνδρες με ευρυτάτη παιδεία, συγγραφική εργασία που διακρίθηκαν, ο κάθε ένας στον κλάδο του, σε πανελλαδικό επίπεδο.

1 Πάπυρος Λαρούς Μηριτάνικα

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΜΠΕΤΣΟΣ**Συνταξιούχος Δάσκαλος, Ιστοριοδίφης**

Δαπάνες του Θεοφανείου Κληροδοτήματος για τους άπορους και καλούς μαθητές της Θεοφανείου Σχολής

**Α. Ποια βοήθεια έδωσε σε μαθητές
σ' όλο το διάστημα της λειτουργίας της**

α. Περίοδος (1834-1844)

Η Θεοφάνειος Σχολή Πρέβεζας λειτούργησε από τον Απρίλη του 1834 ως τον Αύγουστο του 1914. Μέχρι το 1844 πόροι της ήταν οι ετήσιοι τόκοι των 60.000 ρουβλίων περίπου, που οι εκτελεστές της Διαθήκης του Αναστασίου Θεοφάνη τόκισαν στο Ορφανοτροφείο της Μόσχας (μέχρι τότε που έγινε η πρώτη Τράπεζα του Ρωσικού κράτους - τη 10ετία του 1860 ή 1870) με επιτόκιο 4% από το 1822-1856 και με 3,5% ύστερα

στο ίδιο και στη ρωσική τράπεζα που μετέφεραν το κεφάλαιο τούτο. Αρχικά το κεφάλαιο έδινε τόκο 2.000 ρούβλια το χρόνο περίπου, και το ένα άξιζε 4 αργυρά γρόσια Τουρκίας περίπου.

Η Εφορεία του Θεοφανείου Κληροδοτήματος, όταν το 1834 μπόρεσε να βρει τον τρόπο μεταφοράς των ετήσιων τόκων από τη Μόσχα (μέσω πληρεξουσίου εμπορικού γραφείου Έλληνα της Κωνσταντινουπόλεως) έφερε τους τόκους όλης της περασμένης 12ετίας (1822-1834). Με τα χρήματα εκείνα, που τόκισε σε διάφορους αξιόχρεους Πρεβεζάνους με τους ισχύοντες τότε νόμους,¹ μπόρεσε α-

1. Μόνο δυο από τους 15 δανειολήπτες δεν μπόρεσαν να επιστρέψουν τα δάνεια με τους τόκους τους και το Κληροδοτήμα αναγκάστηκε να βγάλει δικαστικές αποφάσεις για να εισπράξει τα χρήματά του. Από μεν τον ένα ύστερα από πλειστηριασμό των ακινήτων του, από δε τον άλλο να κρατήσει λιοστάσι με 230 ρίζες ελιές, που την αξία του υπελόγισε το δικαστήριο ίση μ' όσα χρωστούσε μαζί με τους τόκους.

φενός να πληρώσει μεγαλύτερους μισθούς στο εκπαιδευτικό προσωπικό των δύο τμημάτων της Σχολής (Δημοτικής και Ελληνικού) που από δύο τους έκανε προοδευτικά πέντε και να πληρώσει ενοίκια για περισσότερες ιδιωτών αίθουσες (από δύο που πλήρωνε πριν) και αφετέρου ν' αγοράσει το πρώτο και δεύτερο τμήμα του οικοπέδου² και να χτίσει σ' αυτό το διδακτήριο - όπως ήταν πριν ο Δήμος της Πρέβεζας το μεταρρυθμίσει (επεκτείνει και μεγαλώσει το ύψος του) το 1982 κι έπειτα, και λειτουργήσει σ' αυτό ύπερα πνευματικό κέντρο και εκθετήριο έργων τέχνης και άλλων (όπως βιβλίων, φωτογραφιών κ.λπ.).

Πρέπει να πούμε ότι το διδακτικό προσωπικό (στο χρονικό αυτό διάστημα) είχε μειωμένα προσόντα σπουδών. Κι έτσι το κληροδοτήμα πλήρωνε μικρότερους μισθούς (από 3.000 γρ. αργυρά ως 4500 γρ. εκτός από τα "δοσίματα").³

Η βοήθεια που πρόσφερε στους ά-

πορους μαθητές της Σχολής στο χρονικό αυτό διάστημα ήταν υποδήματα που τα κατασκεύαζαν Πρεβεζάνοι τσαγκάρηδες. Τα πρόσφεραν στις παραμονές των μεγάλων Χριστιανικών γιορτών (Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς, Αποκριάς, Λαμπρής, Κοίμησης της Παναγίας). Στους επιμελείς και με καλή συμπεριφορά και απόδοση άπορους μαθητές πρόσφεραν και μαθητικά βιβλία και γραφική ύλη κάποτε.⁴

β. Περίοδος (1844-1860)

Το θέρος του 1843 έγινε μέλος της Εφορείας του Θεοφανείου Κληροδοτήματος ο Αθανάσιος Αθανασιάδης (Μάνος) γιος του τότε διδασκάλου και δημόσιου νοτάριου (κν. συμβολαιογράφου) της Πρέβεζας Κωνσταντίνου Μάνου, ύστερ' από πρόταση των συνεπιτρόπων του ενοριακού ναού της Πρέβεζας Αγίου Νικολάου.⁵

Ο νέος παραπάνω επίτροπος είχε τη

2. Το πρώτο τμήμα του οικοπέδου, που εκτεινόταν από την πρόσοψη του διδακτηρίου μέχρι την αμμώδη τότε παραλία του λιμανιού, πήρε από τους κληρονόμους του άλλοτε προξένου της Γαλλίας στην Πρέβεζα Ευσταθίου ή Σταθάκη Παρούση (από το Αίγιο Πελοποννήσου), το δε δεύτερο από τους ίδιους, για να φτιάξει τη σημερινή σωζόμενη σκάλα και έτσι να μην επικοινωνούν τους χειμερινούς μήνες από τη σκάλα που είχαν προς ανατολές του διδακτηρίου, όπου ήταν και το πρώτο προαύλιο της σχολής. Για το τρίτο τμήμα του οικοπέδου επιφυλάσσόμεθα να γράψουμε (μαζί με όσα στοιχεία βρήκαμε για τα πρώτα) αργότερα.

3. Για τα προσόντα σπουδών του και τα "δοσίματα" θα γράψουμε σε άλλο μελέτημά μας. Τα "δοσίματα" αποτελούνταν από κρέας στις μεγάλες χριστιανικές γιορτές, λάδι και καυσόξυλα ή ξυλοκάρβουνα. Στους μη Πρεβεζάνους έδιναν τα έξοδα ερχομού στη Σχολή και επιστροφής στην πατρίδα τους. Επίσης και το ενοίκιο της κατοικίας τους.

4. Βλ. βιβλίο ταμείου ("ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ") Θεοφανείου Κληροδοτήματος, στήλη "εξόδων".

5. Με πράξη της χριστιανικής κοινότητας Πρέβεζας του 1820 αποφασίσθηκε την Εφορεία του Θεοφανείου Κληροδοτήματος ν' αποτελούν από ένας Επίτροπος των τριών ενοριακών ναών της Πρέβεζας Αγίου Χαραλάμπους, Αγίου Αθανασίου και Αγίου Νικολάου, αφού παραπλήθηκαν οι ορισθέντες με τη διαθήκη συγγενείς του διαθέτη Αν. Θεοφάνη. Βλ. "Ιστορικών δοκίμιον..." Μητροπολίτη Σεραφείμ Άρτης και Πρεβέζης. Μέχρι τώρα δεν μπορέσαμε να βρούμε την πράξη αυτή στα διασωθέντα βιβλία νοταρίων της Πρέβεζας της εποχής εκείνης. Ασφαλώς

χρονιά εκείνη πάρει το πυχίο της Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, ήταν γνώστης της γαλλικής και ιταλικής γλώσσας και ενδιαφερόταν πολύ για τα “κοινά”. Προπαντός για την Εκκλησία και Παιδεία. Μέχρι τότε η Θεοφάνειος Σχολή λειτουργούσε χωρίς κανονισμό. Ζήτησε από την Εφορεία να τον εξουσιοδοτήσει για να φτιάξει τον κανονισμό, πράγμα που έκανε. Και την 3/1/1844 τον παρουσίασε σε συνεδρίαση της Εφορείας, η οποία τον συζήτησε κι έγκρινε, σχεδόν, όλα τα άρθρα του ομόφωνα.⁶

Το άρθρο 2 του Κανονισμού εκείνου προβλέπει για τους αποδοτικούς και ευάγωγους άπορους μαθητές τα εξής: 1) Οι φοιτούντες στα τμήματα της Δημοτικής: Θα απαλλάσσονται από την καταβολή διδάκτρων οι γονείς ή οι κηδεμόνες τους και 2) Οι φοιτούντες στο τμήμα Ελληνικού: Θα παίρνουν “ετήσιον σιτηρέσιον”

σε χρήμα, ο δε καλύτερος απ’ αυτούς κάθε σχολικής χρονιάς: “Θέλει απαστέλλεσθαι, δαπάνη του ταμείου, εις Αθήνας είτε εις Κέκρυραν⁷ είτε αλλακού, ίνα τελειοποιείται εις την παιδείαν...”, με την υποχρέωση, όταν τελειώσει τις σπουδές, να εργασθεί στην Πρέβεζα κι έτσι να ωφεληθούν και οι κάτοικοί της.

Παρότι ο κανονισμός δεν προέβλεπε παροχή παπουτσιών, μαθητικών βιβλίων και γραφικής ύλης για τους άπορους μαθητές, εντούτοις στο “ΛΟΓΙΣΤΙΚΟΝ” εξακολούθησαν να είναι σημειωμένες και τέτοιες δαπάνες, με φθίνουσα, όμως, συχνότητα, μέχρι το 1860. Είναι, όμως, σημειωμένα με αύξουσα συχνότητα τα χρηματικά επιδόματα στους άπορους και διακρινόμενους στη μάθηση και το ήθος μαθητές.⁸

Από το 1843 μέχρι το 1856 επιδοτήθηκαν, άλλοτε ένας, άλλοτε περισσότε-

καταχωρήθηκε στα βιβλία κάποιου νοτάριου, για να έχει ισχύ αφενός στο Ορφανοτροφείο της Μόσχας, απ’ όπου οι εκεί επίτροποι εισέπρατταν τους ετήσιους τόκους, και για να μη καθεί ή καταστραφεί κι ύστερα αμφισβητηθεί αφετέρου.

6. Μειοψήφησε μόνο για τον αριθμό 2 του κανονισμού ο Χρ. Σκέφερης, που εκπροσωπούσε τον Άγιο Αθανάσιο στην τριμελή επιτροπή του Θεοφανείου Κληροδοτήματος. Ήθελε βοηθήματα σε χρήμα να μη παίρνουν μόνο οι άποροι μαθητές του Ελληνικού τμήματος της Σχολής αλλά και οι μη, εφόσον ήταν επιμελείς, αποδοτικοί και ευάγωγοι. Βλ. “Κώδιξ αλληλογραφίας και αποφάσεων” Θεοφανείου Κληροδοτήματος. Τον κανονισμό και τα σχετικά με αυτόν της Εφορείας σκεπτόμαστε σ’ άλλο μελέτημα να δημοσιεύσουμε.

7. Στην Αγγλοκρατούμενη Κέρκυρα μέχρι την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα (1864) λειτουργούσε η “Ιόνιος Ακαδημία”, ισότιμη με πανεπιστήμιο της εποχής εκείνης. Την είχε ιδρύσει ο Άγγλος αρμοστής Θ. Μαίτλαντ, παρ’ ότι η ιστορία τον κατατάσσει στους μισέλληνες.

8. Τη 16/3/1844 σημειώνει ο ταμίας στο βιβλίο του την πρώτη δαπάνη υπέρ δύο άπορων και καλών μαθητών, ύψους 40 γροσίων. Ήτοι από 20 γρόσια στον καθένα. Όμως ύστερα διακόπτεται η δαπάνη για μερικούς μήνες. Δεν έχει γραμμένα και τα ονόματά-τους. Σημειώνει ξανά 20 γροσίο μνημιαίο βοήθημα για το μαθητή Κων/νο Λίτρα μέχρι τον Αύγουστο του 1846. Έπειτα δεν υπάρχει χρηματικό βοήθημα για μαθητή μέχρι το Γενάρη του 1849. Το γιατί έγινε η διακοπή αυτή δε γνωρίζουμε. Μήπως δεν υπήρξαν το διάστημα αυτό μεταξύ των άπορων άριστοι στη μάθηση και στο ήθος μαθητές; Υπήρξαν, αλλά τούτο οφείλεται σε άλλο λόγο. Στο ότι η

ροι (μέχρι και εφτά), οι παρακάτω μαθητές του ελληνικού τμήματος της Σχολής: Κων/νος Λίπρας, Δημήτριος και Αναστάσιος, γιοι του εφημέριου του Αγ. Κωνσταντίνου Πρέβεζας Παπαγρίππου, Σταμούλης Μακάτσης, Γεώργιος Παπακωνσταντίνου, Κων/νος Τσίρας ή Ζήρας, Παναγ. Σερμιντζέλης, Δημήτριος Μανέστρας και Ευστράτιος Τσακαλώτος. Είναι και μερικοί άλλοι που ο ταμίας δεν έχει κατάχωρήσει τα ονόματά τους.⁹

Στο διάστημα αυτό υποχρεώθηκαν οι κηδεμόνες των μη άπορων μαθητών να πληρώνουν δίδακτρα ανάλογα με την κατηγορία στην οποία είχαν από την Εφορεία καταταχτεί. Επίσης κάποιοι Πρεβεζάνοι άφησαν με τις Διαθήκες τους μετρητά ή ακίνητα στο Θεοφάνειο Κληροδοτήμα, τα δε ενοίκιά τους ή οι τόκοι από τα μετρητά αύξησαν τα έσοδα του ταμείου του, ώστε και Σχολάρχη να πάρουν προσοντούχο (απόφοιτο Ιονίου Ακαδημίας) του οποίου ο ετήσιος μισθός με τα “δοσίματα” ξεπερνούσε τις 7.000 γρόσια, και να δώσουν βοηθήματα σε περισσότερους μαθητές από τις πρώτες χρονιές εφαρμογής του άρθρου 2 του

κανονισμού της Θεοφανείου Σχολής. Αν ένα μήνα ένας επιδοματούχος άπορος μαθητής από απουσίες ή από αμέλεια ή από απείθειες δεν είχε άριστους βαθμούς ή είχε τιμωρηθεί για παραπτώματα, δεν του έδιναν το χρηματικό επίδομα το μήνα που υστέρησε ή έκανε το παράπωμα.

Ο Αθανάσιος Αθανασιάδης, που το 1845 η Εφορεία τον είχε κρίσει “Επόπην” του Θεοφανείου Κληροδοτήματος, έγραφε σε Έλληνες και ξένους ακόμα ευεργέτες, σε συλλόγους φιλανθρωπικούς και φιλεκπαιδευτικούς, αλλά και σε Μητροπολίτες και υπουργούς και βασιλείς να συνδράμουν τους καλούς μαθητές της Θεοφανείου Σχολής με χρηματικά επιδόματα, βιβλία και υποτροφίες, για συνέχιση των σπουδών σε Γυμνάσια, Διδασκαλεία και Πανεπιστήμια. Και πέτυχε τὰ εσχής:

Οι μητροπολίτες Άρτας-Πρέβεζας Σωφρόνιος και Ιωαννίνων Ιωαννίκιος να δίνουν μηνιαία επιδόματα ο μεν πρώτος σε δύο μαθητές του Ελληνικού ο δε δεύτερος σε τρεις μαθητές του ίδιου τμήματος.¹⁰

κοινότητα των χριστιανών Ελλήνων της Πρέβεζας είχε επανειλημμένα πάρει αποφάσεις να χρησιμοποιήσει τα ετήσια έσοδα του Θεοφανείου Κληροδοτήματος για να διεξάγει δίκες στα Ιωάννινα και την Κωνσταντινούπολη κατά των αποφάσεων του άλλοτε πασά των Ιωαννίνων Αλή, με τις οποίες είχε πάρει ακίνητα πολλών Πρεβεζάνων, που έδωσε σε υποταχτικούς του (Τούρκους, Αλβανούς και λίγους Έλληνες), αλλά αντέδρασε η Εφορεία του Θεοφανείου Κληροδοτήματος (προπαντός ο Αθ. Αθανασιάδης) σθεναρά. Γι’ αυτό το πρόβλημα έχουμε έτοιμη μελέτη για δημοσίευση.

9. Κάθε δυο χρόνια άλλαζε ο ταμίας. Γινόταν ο εκπρόσωπος στην Εφορεία άλλης ενορίας από τις τρεις που συμμετείχαν.

10. Ένας από τους δύο ήταν ο Ιωάννης Παχούμης, που πήρε τρία συνεχή χρόνια βοήθημα χρηματικό. Βλ. Οδ. Μπέτσου “Ι. Παχούμης”, Περιοδικό ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τεύχος 23/1989. Στη σημ. 1 του ίδιου τεύχους υπάρχουν σχετικές πληροφορίες και για τους άλλους υποτρόφους (ένας του Σωφρόνιου και τρεις του Ιωαννίκιου) και περισσότερα στα “Συμπληρωματικά στοιχεία για τον Ι. Παχούμη” του ίδιου τεύχους.

Το υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας να δώσει υποτροφία δετούς περίπου διάρκειας στον Ι. Παχούμη, για να σπουδάσει φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (από το 1855-1863), αφού πρώτα τελειώσει το εκεί Γυμνάσιο Αρρένων.¹¹

Επίσης πέτυχε η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Αθηνών να δώσει υποτροφία στην απόφοιτη του Παρθεναγωγείου Πρέβεζας Μαύρα Βαρθολομαίου να σπουδάσει στο Αρσάκειο Διδασκαλείο της, στην Αθήνα, δασκάλα. Αυτή έγινε η πρώτη Πρεβεζάνα Δασκάλα - Δ/ντρια του Παρθεναγωγείου της Πρέβεζας.¹² Ακόμα το 1859 εξασφάλισε υποτροφία από το "Μοναστηριακό Ταμείο" Μητρόπολης Ιωαννίνων για να σπουδάσει σε Γυμνάσιο των Ιωαννίνων ο απόφοιτος του Ελληνικού τμήματος της Θεοφανείου Σχολής Ευστράτιος Τσακαλώτος, ο οποίος αργότερα τελείωσε το τμήμα Χημείας σε κάποιο πανεπιστήμιο και έγινε μετά καθηγητής της Χημείας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.¹³

Ύστερ' από το 1860 το Θεοφάνειο Κληροδότημα διέκοψε την παροχή χρηματικών επιδομάτων σε καλούς άπορους μαθητές της Θεοφανείου Σχολής. Υπο-

θέτουμε ότι τούτο οφειλόταν σε δύο λόγους. Αφενός στο ότι αύξησε το διδακτικό προσωπικό της Θεοφανείου Σχολής και τους μισθούς του (ενώ μειώθηκε ο ετήσιος τόκος των τοκισμένων χρημάτων στο Ορφανοτροφείο της Μόσχας από 4% σε 3,5% και σε λίγο σε 3%) κι αφετέρου στο ότι δέχθηκε να κάνει δεκτό το αίτημα της χριστιανικής κοινότητας της Πρέβεζας να καταβάλει τους ετήσιους τόκους των 30.000 γροσίων του κληροδοτήματος Θεοδ. Βαρζέλη, που είχε εκείνη δανεισθεί και δαπανήσει σε δίκες για την επιστροφή των αρπαγμένων ακινήτων Πρεβεζάνων από τον άλλοτε πασά των Ιωαννίνων Αλή.¹⁴

Β. Η μοναδική υποτροφία του Θεοφανείου Κληρ/τος για να σπουδάσει άπορος Πρεβεζάνος δάσκαλος στην Αθήνα

Ο δάσκαλος του τμήματος της Δημοτικής της Θεοφανείου Σχολής Νικόλαος Πρωτοπαπάς ή "Νικολάκης" είχε το 1876 αρκετά μεγαλώσει και τη μειωμένη απόδοση των μαθητών του στο Αλληλοδιδασκτικό σχολείο, τόσο η Εφορεία του Θεοφανείου Κληροδοτήματος όσο και το κοινό της Πρέβεζας, την απέδιναν σ'

11. Ό.π. Η υποτροφία δόθηκε στο όνομα του τότε βασιλιά της Ελλάδας Όθωνα. Το Θεοφάνειο Κληροδότημα πλήρωσε μόνο τα έξοδα του Ι. Παχούμη μετάβασης στην Αθήνα και επιστροφής του (το 1863) στην Πρέβεζα. Βλ. "Λογιστικόν" αυτού.

12. Αντικατέστησε την ξένη διευθύντρια Αικ. Δρακούλη. Η φοίτησή της στο Αρσάκειο διάρκεσε από το 1852 ως το 1860. Το Θεοφάνειο Κληροδότημα της έδωσε 420 γρόσια για τα έξοδα της επιστροφής της στην Πρέβεζα τον Οκτώβριο του 1860. Φαίνεται ότι η Εφορεία του Παρθεναγωγείου δεν είχε τότε το ποσό αυτό να στείλει.. Βλ. "Κώδιξ αλληλογραφίας" και "Λογιστικόν" Θεοφανείου Κληροδοτήματος.

13. Ό.π. Στο 2ο βιβλίο σημειώνεται τόσο τον Οκτώβριο του 1859 όσο και τον Οκτώβριο του 1860 δαπάνη 120 γρόσια, για τη μετάβαση στα Γιάννινα του υπότροφου Ευστράτιου Τσακαλώτου, προκειμένου να φοιτήσει στο εκεί Γυμνάσιο. Έχει αφήσει και σπουδαίο συγγραφικό έργο για την επιστήμη του.

14. Ό.π. Σε προσεχές μελέτημά μας θα εκθέσουμε όλα τα σχετικά στοιχεία.

αυτόν κι όχι σ' άλλα αίτια.¹⁵

Το 1876 ενεργοποιήθηκε το αξιόλογο κληροδοτήμα των συζύγων Θεοδώρου Τσιντώση και Αικατερίνης Καρνάβαλη, με το θάνατο και του πρώτου το 1874. Ένα σεβαστό ποσό από τα ενοίκια και μισθώματα των ακινήτων του κάθε χρόνο ενίσχυε το ταμείο του Θεοφανείου Κληροδοτήματος.¹⁶

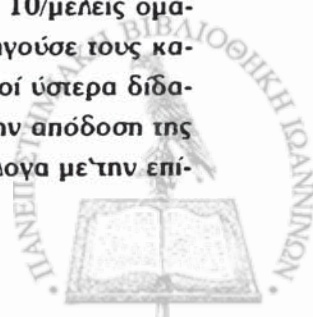
Τότε ο επόπτης του Θεοφανείου Κληροδοτήματος Αθ. Αθανασιάδης εισηγήθηκε στην Εφορεία να σπουδάσουν ένα καλό και άπορο απόφοιτο της Θεοφα-

νείου Σχολής νέο (από την Πρέβεζα) δάσκαλο, για ν' αντικαταστήσει το γέροντα Νικ. Πρωτοπαπά στο Αλληλοδιδακτικό τμήμα αυτής. Κι εκείνη έγκρινε την εισήγησή του και αποφάσισε, ως καλύτερο, να δώσει την υποτροφία στο Χρ. Μίχα του Γεωργίου, που μαζί με το συνομήλικό του Ανδρέα Μωραΐτη τη σχολική χρονιά του '75-76 υπηρετούσαν ως βοηθοί του Νικ. Πρωτοπαπά, στο Αλληλοδιδακτικό, με μισθό 30 γρόσια το μήνα. Όρισε δε και το μηνιαίο ποσό της υποτροφίας σε 80 ελληνικές δραχμές.¹⁷ Ο Χρ.

15. Βλ. "Κώδιξ αλληλογραφίας και αποφάσεων" του Θεοφανείου Κληροδοτήματος, όπου είναι καταχωρημένες αποφάσεις του Θεοφανείου Κληροδοτήματος και απαντήσεις του Ν. Πρωτοπαπά για το ζήτημα αυτό. Σχετικά με το θέμα αυτό σε άλλο μελέτημά μας θα γράψουμε. Υπηρέτησε πριν το 1834 χρόνια 2 ή 3 ως βοηθός του Αλληλοδιδάκτη πυχιούχου δασκάλου Νικ. Μπούα, από την Πρέβεζα, και ύστερα ως δάσκαλος Αλληλοδιδακτικής μεθόδου στο τμήμα Δημοτικής μέχρι τον Αύγουστο του 1880 χωρίς διακοπή. Τότε έπαθε "αποπληξία" και έζησε μέχρι το Φλεβάρη του 1881 κατάκοπος και χωρίς καμιά οικονομική βοήθεια του Θεοφανείου Κληροδοτήματος. Ύστερα είδε την παράλειψή του το Κληροδοτήμα κι έδωσε στο γιο του Βασίλη καθυστερούμενα από μισθούς του πατέρα του και τα έξοδα της κηδείας του. Καμιά άλλη αναγνώριση ύστερα δεν του έγινε ούτε από το Θεοφάνειο Κληροδοτήμα ούτε από το Δήμο της Πρέβεζας. Ευτυχώς που ο τελευταίος δεν ξέχασε κι έναν άλλο, πολυχρόνιο εργάτη της Θεοφανείου Σχολής, τον Ι. Παχούμη. Το 1923 ονόμασε μια γειτονική της Θεοφανείου Σχολής πάροδο με τ' όνομά του.

16. Την πρώτη διετία 1874-75 είσπραξε το ταμείο του Θεοφανείου Κληροδοτήματος από το κληροδοτήμα του ζεύγους Τσιντώση 3473 αργυρά γρόσια. Ύστερα δε γνωρίζουμε τα έσοδά του, γιατί τηρούσε δικό του λογαριασμό. Αλλά τα σχετικά βιβλία του έχουν χαθεί. Μόνο τη διαθήκη του βρήκαμε και τα έσοδα του μέρους των ακινήτων του, που πήρε το 1934 το 1ο Δημοτικό Σχολείο Πρέβεζας. Άλλα μέρη πήραν τότε το Γυμνάσιο Πρέβεζας (που τηρεί δικά του βιβλία) και τα 2ο και 3ο Δημοτικά Σχολεία, που αμέσως σχεδόν τα εκποίησαν, για ν' αγοράσουν τα οικόπεδα και να χτίσουν τα διδακτήρια σ' αυτά, που ο πόλεμος του 1940 δεν επέτρεψε να τελειώσουν. Έτσι, σχεδόν, εξαφανίστηκε το κληροδοτήμα αυτό και μερικά άλλα της Θεοφανείου Σχολής. Τελευταία δε και το Θεοφάνειο Κληροδοτήμα.

17. Στα Αλληλοδιδακτικά σχολεία οι μαθητές, ανάλογα με την επίδοσή τους σε κάθε μάθημα, ήταν χωρισμένοι σε 8 κλάσεις (κν. τάξεις), κάθε δε κλάση σε κάθε μάθημα σε 10/μελείς ομάδες ίσης περίπου γνωστικής ικανότητας. Ο Αλληλοδιδάκτης δάσκαλος καθοδηγούσε τους καλύτερους της κάθε κλάσης και εκείνοι τους καλύτερους των ομάδων τους. Αυτοί ύστερα διδασκαν το νέο στους άλλους μαθητές της ομάδας. Ύστερα ο δάσκαλος έλεγχε την απόδοση της μάθησης της κάθε ομάδας και ρύθμιζε τη σειρά των μαθητών της ομάδας ανάλογα με την επί-

Μίκας δέχθηκε την υποτροφία. Η Εφορεία τον Αύγουστο του 1876 έγραψε στον Πρεβεζάνο Αναστάσιο Καλό, κάτοικο μόνιμο Αθηνών, ν' αναλάβει την κηδεμονία του υποτρόφου της κι εκείνος τη δέχθηκε, με τον όρο να του προασπελίζουν τα μηνιαία επιδόματα του υποτρόφου. Κι ο Χρ. Μίκας, αρχές του Οκτώβρη του 1876 έφυγε για την Αθήνα, με έξοδα του Θεοφανείου Κληροδοτήματος, όπου είχε αποστείλει στον Αν. Καλό την πρώτη τετραμηνία της υποτροφίας του, από τον οποίο αρχή κάθε μήνα ο Χρ. Μίκας έπαιρνε τις 80 δραχμές. Τότε που πήγε δεν λειτουργούσε στην Αθήνα Διδασκαλείο, ούτε σ' άλλο μέρος της Ελλάδας. Το από τον Ι. Καποδίστρια ιδρυθέν Διδασκαλείο της Αλληλοδιδασκικής μεθόδου είχε κλείσει το 1864. Το θέρος κάθε σχολικής χρονιάς το Υπουργείο Παιδείας κατάρτιζε μια Επιτροπή εγκρίτων πολιτών, η οποία εξέταζε (γραπτά και προφορικά) υποψηφίους που ήθελαν να αποκτήσουν τίτλο δασκάλου της Αλληλοδιδασκικής. Ο υποψήφιος έπρεπε να είχε τουλάχιστον ενδεικτικό Α'

τάξης Γυμνασίου και βεβαίωση παρακολούθησης Αλληλοδιδάκτη δασκάλου σχολείου Αθηνών, ορισμένης χρονικής διάρκειας. Όμως, όπως φαίνεται, ο Χρ. Μίκας, ως απόφοιτος του Ελληνικού της Θεοφανείου Σχολής, δε φοίτησε μόνο στην πρώτη τάξη Γυμνασίου Αρρένων Αθηνών, γιατί δε ζήτησε τον επόμενο χρόνο να διαγωνισθεί ενώπιον της Επιτροπής του Υπουργείου Παιδείας, για να πάρει πτυχίο δασκάλου της Αλληλοδιδασκικής. Φοίτησε και στη Β' τάξη του 4τάξιου Γυμνασίου τη δεύτερη σχολική χρονιά (1877-1878), ίσως και την τρίτη (1878-1879). Αν φοίτησε μόνο στην Β' τάξη Γυμνασίου, θα πρέπει την επόμενη σχολική χρονιά (1878-1879) να γράφτηκε στο αρτισύστατο Μαράσλειο Διδασκαλείο (Γενάρης του 1878, με το νόμο ΧΘ'), που αμέσως άρχισε τη λειτουργία του, διακόποντας τη φοίτησή του στη Β' τάξη του Γυμνασίου. Το Μαράσλειο δεχόταν σπουδαστές, που είχαν ενδεικτικό της Α' τάξης Γυμνασίου τουλάχιστον και φοιτούσαν σ' αυτό ύστερα τρεις σχολικές χρονιές. Αν είχαν ενδεικτικό Β' τάξης

δοσή τους. Οι βοηθοί του Αλληλοδιδάκτη τον βοηθούσαν στην καθοδήγηση, έλεγχο των γραφτών εργασιών και των προφορικών ασκήσεων και στην εποπτεία της λειτουργίας του Αλληλοδιδασκικού μέσα στην ίδια αίθουσα διδασκαλίας. Όμως η μάθηση γινόταν μόνο με τη μνήμη (απομνημόνευση) γιατί ο καλύτερος μαθητής της κάθε ομάδας ή κλάσης δεν μπορούσε να είναι και καλός δάσκαλος, για να διδάσκει τους συμμαθητές του επαγωγικά. Αυτό αντιλήφθηκε το Ελληνικό Κράτος το 1880 και με νόμο του κατάργησε τα Αλληλοδιδασκικά σχολεία που το 1830 πρωτόγιναν. Τότε θεωρήθηκαν η πανάκεια της Δημοτικής Εκπαίδευσης, ενώ στην πράξη αποδείχθηκαν ως αντιψυχολογικά και αντιπαιδαγωγικά. Αμέσως δε έδωσε εντολή να καταταχθούν οι μαθητές σε τάξεις ανάλογα με τη γνωστική τους δύναμη και οι δάσκαλοι να διδάσκουν οι ίδιοι τους μαθητές, αφού μετεκπαιδευτούν προοδευτικά στη νέα μέθοδο, που πήρε το όνομα "Συνδιδασκική" και τα σχολεία "Συνδιδασκικά". Τη μετατροπή των Αλληλοδιδασκικών σχολείων σε Συνδιδασκικά έσπευσαν και τα τουρκοκρατούμενα μέρη να εφαρμόσουν. Κι άλλα το έκαναν αμέσως εφόσον βρήκαν δασκάλους γνώστες της Συνδιδασκικής μεθόδου κι άλλα αργότερα. Πάντως μέσα στη διάρκεια της 10ετίας του 1880 όλα τα Αλληλοδιδασκικά στη Μητρόπολη Νικοπόλεως μετατράπηκαν σε Συνδιδασκικά.

Γυμνασίου γράφονταν στη Β' τάξη Διδασκαλείου και φοιτούσαν δύο σχολικές χρονιές. Ο Χρ. Μίκας ίσως να έπραξε αυτό το δεύτερο. Ίσως όμως να μην έκανε ούτε αυτό, αλλά κάτι άλλο. Είχε δοθεί το δικαίωμα σε υποψήφιους δασκάλους που διέθεταν ενδεικτικό προαγωγής Α' Γυμνασίου τουλάχιστον και δεν ήθελαν για κάποιο λόγο να φοιτήσουν στο Διδασκαλείο ή δεν μπορούσαν γιατί ήταν μεγαλύτεροι των 25 χρόνων (δέχονταν από ηλικία 16-25 χρόνων και εφόσον είχαν σωματική αρτιμέλεια) να ζητήσουν να διαγωνισθούν στο Διδασκαλείο από τους καθηγητές του και να πάρουν πτυχίο δασκάλου (όχι υποδιδασκάλου) αν κρίνονταν ικανοί.¹⁸ Έναν από τους τρεις δρόμους ακολούθησε ο Χρ. Μίκας. Πάντως τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1880 (ύστερα από τέσσερις σχολικές χρονιές που βρισκόταν στην Αθήνα) πήρε πτυχίο δασκάλου Β' τάξης, επειδή ο βαθμός του ήταν "πάνυ καλώς".¹⁹ Στο τετραετές διάστημα της υποτροφίας του Χρ. Μίκα η Εφορεία του Θεοφανείου Κληροδοτήμα-

τος δεν υπήρξε πάντοτε συνεπής στην προαποστολή των δραχμών της υποτροφίας στον κηδεμόνα του Αν. Καλό, παρ' ότι εκείνος τους είχε γράψει ότι δεν του περισσεύουν από τα δικά του έσοδα να του προκαταβάλλει τις 80 δραχμές. Έγραψε και στα ξαδέρφια του Κωνσταντίνο και Παναγιώτη Χρ. Μαρμάτη, να κάνουν συστάσεις στην Εφορεία εκ μέρους του, αλλά εκείνη, άγνωστο γιατί, δεν μπόρεσε ή δε θέλησε να συμμορφωθεί. Ο κηδεμόνας του υπέμεινε την ολιγωρία της, διαμαρτυρόμενος συνεχώς μέχρι την αποφοίτηση του Χρ. Μίκα.²⁰

Όταν πήρε το πτυχίο του ο Χρ. Μίκας (Σεπτέμβριος του 1880) η Εφορεία του είχε προαποστείλει τα έξοδα της επιστροφής του. Έτσι γύρισε αμέσως στην Πρέβεζα αρχές Οκτώβρη του 1880. Ακριβώς στην κατάλληλη ώρα, γιατί το τμήμα της Δημοτικής της Θεοφανείου Σχολής λειτουργούσε με απόφοιτους του Ελληνικού της. Ο μέχρι τον Αύγουστο του 1880 διδάσκαλός του ήταν βαριά άρρωστος από "αποπληξία".²¹ Η Εφο-

18. Το δικαίωμα αυτό καταργήθηκε με διάταγμα του Νοέμβρη του 1881. Βλ. "Ιστορία της Εκπαιδεύσεως", Χρ. Λέφα, έκδ. ΟΕΣΒ, του 1942.

19. Αν ο βαθμός του πτυχίου ήταν "Άριστα" θα είχε πτυχίο Α' τάξεως. Αν δε ήταν βαθμός "καλώς", τότε ήταν Γ' τάξεως διδάσκαλος. Με το βαθμό αυτό στα ελληνικά σχολεία της Α' τάξεως διορίζονταν σε τέτοια των εδρών των Νομών. Οι της Β' τάξεως σε τέτοια των εδρών των επαρχιών και οι της Γ' τάξεως σε τέτοια των εδρών των δήμων. Αργότερα, με το Ν. 381 του 1914, οι παραπάνω χαρακτηρισμοί άλλαξαν σε Α/θμιος, Β/θμιος και Γ/θμιος. Απαιτήθηκε, όμως, για τη φοίτηση στα Διδασκαλεία του Νόμου ΧΘ' ενδεικτικό Β' Γυμνασίου και για Ζετή φοίτηση. Ό.π.

20. Στον Κώδικα του Θεοφανείου Κληροδοτήματος δεν έχουν καταχωρηθεί οι επιστολές του. Σώθηκαν όμως οι επιστολές του Αν. Καλού, που έστειλε στα ξαδέρφια του Μαρμάτη, και η εγγονή του Παναγιώτη Χρυσούλα τις έδωσε, μαζί με άλλα της οικογένειας του παππού και της πατρικής της οικογένειας (Θεοφρ. Ιωαννίδη) στον γράφοντα και τα συμβουλευέται σε πολλές μελέτες του για την ιστορία της Πρέβεζας.

21. Βλ. τα διασωθέντα βιβλία του αρχείου του Θεοφανείου Κληροδοτήματος "Κώδιξ" και "Λογιστικόν".

ρεία αμέσως τον προσέλαβε και ανέλαβε το τμήμα της Δημοτικής, του οποίου οι μαθητές, μέχρι τον Αύγουστο του 1880, είχαν διδαχτεί με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Η Ελλάδα με διάταγμα της 3/9/1880 είχε καταργήσει τη μέθοδο αυτή ως αντιπαιδαγωγική και είχε δώσει εντολή τα Αλληλοδιδασκτικά σχολεία να μετατραπούν σε Συνδιδασκτικά. Δηλαδή οι μαθητές τους να χωρισθούν ανάλογα με τις γνώσεις τους σε όλα τα μαθήματα σε τέσσερις τάξεις (αν λειτουργούσε στην έδρα τους Ελληνικό σχολείο) ή σε έξι τάξεις (αν δε λειτουργούσε). Στο Διδασκαλείο του Μαρασλή της Αθήνας ο Χρ. Μίκας είχε διδαχθεί μόνο τη Συνδιδασκτική μέθοδο, κατά την οποία τη διδασκαλία σε κάθε τάξη έκανε δάσκαλος, οι δε τάξεις είχαν κατ' ανώτερο όριο 50-60

μαθητές.²²

Στα τουρκοκρατούμενα μέρη η μετατροπή των Αλληλοδιδασκτικών σχολείων έγινε προοδευτικά σε Συνδιδασκτικά στη δεκαετία του 1880. Δε γνωρίζουμε πότε ο Χρ. Μίκας μετέτρεψε το Αλληλοδιδασκτικό της Θεοφανείου σχολής σε Συνδιδασκτικό. Αυτό δεν ήταν και τόσο εύκολο. Γιατί οι μαθητές του Αλληλοδιδασκτικού μπορεί να ήταν σε ένα μάθημα στην 8η κλάση και σε άλλο μάθημα στη Β' κλάση, ανάλογα με την πρόοδό τους. Όλων των κύριων μαθημάτων η διδασκτέα ύλη ήταν χωρισμένη σε 8 κλάσεις και για να πάρει απολυτήριο ο μαθητής από το Αλληλοδιδασκτικό έπρεπε να τελειώσει (καλύτερα να αποστηθίσει) την ύλη και των 8 κλάσεων όλων των κύριων μαθημάτων του.²³

22. Χρ. Λέφα, ό.π.

23. Άλλωστε εμπόδιο ισχυρό ήταν για τη μετατροπή τους και η ανεύρεση διδασκάλου με πτυχίο του μοναδικού μέχρι το 1880 Διδασκαλείου Αθηνών κι ύστερα και των νεοϊδρυθέντων στην Πελοπόννησο και τα Επτάνησα άλλων δύο (Νόμος ΩΝΘ') και το 1882 στη Θεσσαλία (Νόμος ΑΙΒ'). Όμως στις τουρκοκρατούμενες χώρες είχαν ιδρυθεί τέτοια διδασκαλεία νωρίτερα από της Ελλάδας, όπως το Ζωγράφειο στο Κεστοράτι Αργυροκάστρου το 1872-73, της Θεσσαλονίκης, των Σερρών, της Ανδριανουπόλεως κ.ά. με χρήματα ευεργετών. Στην Ήπειρο υπήρχαν τέτοιοι διδάσκαλοι για να κάνουν τη μετατροπή. Όμως οι διδάσκαλοι της "Συνδιδασκτικής" μεθόδου τότε ήταν λίγοι και μια Εφορεία Σχολής τουρκοκρατούμενου τόπου έπρεπε να διαθέτει περισσότερα από πριν για να μπορέσει να προσλάβει τέτοιο δάσκαλο. Ευτυχώς που το Μοναστηριακό Ταμείο της Επαρχίας Φιλιππιάδας (τότε λεγόταν "Λούρου") είχε πλούσια (8) μοναστήρια (όπως του Προφήτη Ηλίου και Καστρίου περιοχής Κάτω Λάκκας Σουλίου - Θεσπρωτικού). Το ίδιο πλούσιο ήταν και το ταμείο της Δημογεροντίας Πρέβεζας από τα έσοδα των δύο μοναστηριών της (στη χερσόνησο Σκαφιδάκι), των ενοριακών ναών της κ.ά. πηγών της. Όμως δεν ήταν πλούσιες οι Εφορείες των Σχολών των χωριών της επαρχίας Πρέβεζας, επειδή οι Τουρκαλβανοί τσιφλικάδες της περιοχής είχαν αρπάξει μεγάλα τμήματα βοσκήσιμης και καλλιεργήσιμης γης των (5) μοναστηριών της. Και γι' αυτό τα 2-3 Αλληλοδιδασκτικά καθυστέρησαν (όχι πέραν του 1890) τη μετατροπή τους σε Συνδιδασκτικά. Σε κάποια αλληλοδιδασκτικά σχολεία αντέδρασαν στη μετατροπή γονείς, που δε δέχθηκαν την κρίση του δασκάλου για κατάταξη των παιδιών σε μικρή τάξη, ενώ πριν βρίσκονταν σε μεγάλη κλάση σε κάποια μαθήματα. Τούτο έγινε στο Αλληλοδιδασκτικό Θεσπρωτικού, αφού η μετατροπή άργησε. Έγινε το 1887-88 από τον τότε απόφοιτο του Ζωγραφείου Διδασκαλείου Κων. Παπαμικαήλ. Βλ. και σχετική ανέκδοτη μελέτη με τίτλο: "Η εκπαίδευση στα Λέλοβα κ.λπ. χωριά της περιοχής τους".

Μερικές σχολικές χρονιές, από έλλειψη Ελληνοδιδασκάλου της Σχολής, ο Χρ. Μίχας δίδαξε στο Ελληνικό τμήμα της. Μαθητές του μας πληροφόρησαν ότι ήταν μεθοδικός στη διδασκαλία, αλλά πολύ αυστηρός. Τον Αύγουστο του 1914 η Θεοφάνειος Σχολή καταργήθηκε. Τα τμήματά της τότε αποτέλεσαν το Δημοτικό σχολείο της Πρέβεζας - που από το 1915 χωρίσθηκε σε δύο 3θέσια (1ο και 2ο) -, το Ελληνικό και το Ημιγυμνάσιο.

Οι δάσκαλοι, ελληνοδιδάσκαλοι και καθηγητές των σχολών των Νέων Χωρών, που είχαν προϋπηρεσία σε σχολές αυτών πάνω από δύο σχολικές χρονιές, υπέβαλαν δικαιολογητικά και αναγνωρίστηκαν. Ο Χρ. Μίχας αναγνωρίσθηκε ως Β/βάθμιος διδάσκαλος και πήρε οργανική θέση στο 1ο Δημοτικό σχολείο, ο δε Απ. Μπιντζελέκης, που είχε πτυχίο με "άριστα", αν και ήταν 10 περίπου χρόνια νεώτερός του, αναγνωρίσθηκε ως Α/βάθμιος και πήρε τη Διεύθυνση του 1ου Δημοτικού σχολείου, ο δε Μίχας ήταν ύστερα υφιστάμενός του.

Ο ετήσιος μισθός του Χρ. Μίχα κατά την προ του 1914 περίοδο δεν ξεπέρασε τις 4.000 γρόσια. Είχε δε και πολυμελή οικογένεια, την οποία για να ζήσει, αναγκαζόταν να νοικιάζει λιοτόπια του Θεοφανείου Κληροδοτήματος και των ενοριακών ναών, για να εξοικονομεί το λάδι

της οικογένειάς του.

Είχε δε και φιλοσοφικές ή ιδεολογικές ανησυχίες, οι οποίες τον ώθησαν να παραβιάσει κάποτε το πρόγραμμα της σχολής στη διδασκαλία των Θρησκευτικών και της Ιστορίας. Περισσότερο την περίοδο, που στην Τουρκία το 1909 επικράτησαν οι Νεότουρκοι. Τότε οι σοσιαλιστές της Πρέβεζας, με άδεια των τουρκικών αρχών, ίδρυσαν λέσχη, στο δε Διοικητικό Συμβούλιό της μετείχε και ο Χρ. Μίχας, ο οποίος ήταν τακτικός ακροατής των ομιλητών της λέσχης. Ακόμα συνέθετε και ποιήματα με σοσιαλιστικό περιεχόμενο, τα οποία όχι μόνο απάγγελλε σε καφενεία της Πρέβεζας, αλλά ανέθετε να απαγγείλουν σε σχολικές γιορτές και οι μαθητές του. Όλα αυτά καταγγέλλθηκαν στη Δημογεροντία της χριστιανικής Πρέβεζας (πρόεδρός της ήταν ο μπροπολίτης Νικοπόλεως και μέλη της ένας εκλεγμένος με ψήφο δημογέροντας από κάθε ενοριακή εκκλησία της Πρέβεζας), η οποία έκανε ανακρίσεις και διαπίστωσε την αλήθεια των καταγγελλθέντων. Και αποφάσισε την απόλυσή του, την οποία ανακάλεσε όταν έμπροσθέν της εγγράφως και προφορικώς ο Μίχας δήλωσε μεταμέλεια. Ύστερα έγινε Γραμματέας του Κομιτάτου της Πρέβεζας και μετείχε στις συνεδριάσεις του, που ήταν μυστικές.²⁴ Μετά την αναγνώρισή του ως Δη-

24. Βλ. Κώδικες: α) της Εφορείας των Σχολών της Πρέβεζας και β) τον 4ο Κώδικα της Δημογεροντίας αυτής. Παρά τις προσπάθειές μας δεν μπορέσαμε να βρούμε κάποιες μελέτες (δημοσιευμένες ή όχι) του δασκάλου Χρ. Μίχα. Ούτε και κάποια ποιήματά του με πολιτικό περιεχόμενο. Οι νεώτεροί μας, που έχουν ζήλο και χρόνο, ας ψάξουν να βρουν τέτοια τόσο στα τότε (πριν το 1917) σοσιαλιστικά της Ελλάδας έντυπα όσο και στα χέρια των απογόνων του Χρ. Μίχα. Εμείς ο' άλλο μελέτημα θ' αναφερθούμε διεξοδικότερα για τη δράση του στη λέσχη των σοσιαλιστών, τις ανακρίσεις, σε βάρος του, της Δημογεροντίας της Πρέβεζας και στο Ηπειρωτικό Κομιτάτο (τμήμα Πρέβεζας), αλλά και ως δασκάλου του δημόσιου 1ου Δημοτικού σχολείου Πρέβεζας.

μόσιου διδασκάλου οι Επιθεωρητές γράφουν ότι έχει φιλοσοφικές ανησυχίες και έχει δημοσιεύσει μερικές μελέτες του. Και ότι είναι πτωχός και κουρασμένος, αλλά και ιδιόρρυθμος. Όμως το θέρος του 1917 τιμωρήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας με δυσμενή μετάθεση στην περιφέρεια Παραμυθιάς και προτίμησε να παραιτηθεί.²⁵ Ο μακαρίτης

Κων/νος Μπάκας είπε στο γράφοντα κάποτε ότι μέσα στον Αν-Χαράλαμπο, όταν κάποιος του κυβερνώντος τότε Λαϊκού Κόμματος μιλούσε κατά του αρχηγού των Φιλελευθέρων, τον διέκοψε και χλεύασε. Από αυτό το γεγονός τιμωρήθηκε με δυσμενή μετάθεση. Θύμα του Διχασμού, ύστερα από 37 χρόνια στη διδασκαλική έδρα!

25. Βλ. α) Βιβλίο 1ο Πράξεων ΕΣΣΕ (Υπηρεσιακού Συμβουλίου) Δημ. Εκπαίδευσης Πρέβεζας και β) "Ημερολόγια" από τις επιθεωρήσεις των Δημ. Σχολείων της Πρέβεζας των Επιθεωρητών Γερασ. Κοκκίνη και Γεωργ. Προφαντοπούλου των ετών 1914-15 και 1916-17, Αρχείο Δημ. Εκπαίδευσης Πρέβεζας.

Πρακτικά
Επιστημονικού Συμποσίου
Πρέβεζα, 3-4 Σεπτεμβρίου 1994

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΕΜΕΝΟΣ

Ένας ριζοσπάστης λόγιος του 19ου αιώνα

Εκδόσεις
Δήμου Πρέβεζας

ΓΙΩΡΓΟΣ Σ. ΠΑΠΑΔΗΜΑΣ

Χρονικό του '40

Πριν ο χρόνος ρίξει στη λήθη, όσα η μνήμη έχει αποτυπώσει, αναλογίζομαι στιγμές άπιαστες, που σημάδεψαν το πέρασμά μας σε τούτη τη γη.

Είναι πρωί της 28ης Οκτωβρίου 1940. Καθώς το τοπικό λεωφορείο της γραμμής Θεσπρωτικού οδεύει προς την Πρέβεζα, αναπολώ συγγενείς και φίλους, που άφησα πίσω στο χωριό, και πιο πολύ τον καλό μου τον παππού.

Δε λησμονώ, κάθε φορά που ταξίδευα μακριά του, τη συγκίνηση του αποχαιρετισμού, εκείνο το ρίγος που τον κατείχε, που ακόμη και τώρα νιώθω να με διαπερνά.

Η σάθμευση του λεωφορείου κοντά στους Αϊ-Αποστόλους προβλεπόταν απ' το δρομολόγιο.

Απρόσμενη, όμως, ήταν η αναγγελία της κήρυξης του πολέμου, η οποία έγινε απ' τον καινούργιο επιβάτη, μόλις ανέβηκε στη στάση.

Έπεσε σαν κεραυνός "εν αιθρία".

"Τα μάθατε; Πιάστηκαν στα φυλάκια! Έχουμε πόλεμο!"

Ακολούθησε πανικός και θλίψη.

Η αχλή, που αναδινόταν εκείνη τη στιγμή απ' τις καλαμιές της Λάμαρης, απλώθηκε στα πρόσωπά μας.

Μόλις θολά συγκράτησα τη χλομή όψη δασκάλου μας, που συνταξίδευε από το χωριό.

Την έντασή μου τη μετρίαζε ίσως το ότι η αποστολή μου είχε επιτελεστεί - κρατούσα στα χέρια μου το καλαθάκι με το κροκάλι για τον κήπο μας.

Ήμουν τότε εννιάχρονο παιδί.

Η έγνοια του πολέμου δε μ' άγγιζε.

Δεν το κώραγε ο νους μου.

Δεν μπορούσα να συλλάβω ακόμη την έκταση και τις συνέπειες του πολέμου.

Ποτέ δεν είχα πιστέψει, κι αργότερα ακόμη, πως οι κατακτητές μπορούσαν να λύσουν τα προβλήματα του ζωτικού χώρου (ικανοποίηση δημογραφικών και οικονομικών αναγκών) με τους πολέμους.

Ο άπληστος, που δεν αρκείται στα όριά του, γίνεται αχόρταγος και νιώθει φτωχός, ακόμα κι αν κατακτήσει τον κόσμο ολόκληρο.

Το ταξίδι μας προς την Πρέβεζα μέ-

χρι το τέρμα, στα "Χάνια", συνεχίστηκε, στο αναμεταξύ, χωρίς απρόοπτα.

Εγώ, κραδαίνοντας το καλαθάκι μου, συνέχισα το δρόμο του γυρισμού στο σπίτι, διασχίζοντας με τα πόδια την έρημη πόλη, νότια, κατά τη μεριά του Γυμνασίου.

Στο δρόμο μήτε ψυχή ζώσα.

Πώς χάθηκαν έτσι μεριάς οι άνθρωποι!

Στην οδό Οδυσσέως Ανδρούτσου, όμως, η φωνή της κυρα-Μαριγώς Β. με ξανάφερε στην πραγματικότητα, τη στιγμή που είχε αρχίσει να διαφαίνεται πλέον η απειλή κάποιου κινδύνου.

"Πού πας, παιδί μου, μοναχός σου;" μου είπε.

Για απάντηση έβαλα στα πόδια μου φτερά, ώσπου έφτασα στο σπίτι μου, ασθμαίνοντας. Αλλ' εκεί δεν μπόρεσα να συγκρατήσω τους λυγμούς μου, όταν αντίκρισα την πόρτα να ορθώνεται κλειστή.

Στις επικλήσεις μου σαν άγγελος φάνηκε μπροστά μου ο γείτονάς μας Δαυνίλ Τσ., ο οποίος και με οδήγησε στους δικούς μου.

Κοσμοσυρροή στους ελαιώνες. Είχαν καταφύγει εκεί όλοι οι κάτοικοι της πόλης για το ενδεχόμενο αεροπορικών βομβαρδισμών.

Κατά το απόγευμα, όμως, ανάθαρρήσαμε και γυρίσαμε στα σπίτια μας.

Στους μικρότερους έλαχε να πάμε για ψωμί στο φούρνο του μπαρμπα-Περικλή, στον Αϊ-Νικόλα.

Το σμήνος, όμως, των αεροπλάνων, που πετούσε χαμηλά, μας έβαλε σε υπονοίες.

Μεριάς είχαν πεταχτεί όλοι έξω από

τα σπίτια, για να χαιρετίσουν, κουνώντας μαντήλια ή σηκώνοντας τα χέρια σε μια εθνική ανάταση.

"Ζήτω! Ζήτω! Ελληνικά! Ελληνικά! Να ζήσουν οι Ίκαροί μας!" φώναζαν.

Τι κρίμα! Είχαμε γελαστεί. Τ' αεροπλάνα ήταν... παλικά και δοκιμαστήκαμε στον πρώτο βομβαρδισμό.

Ευτυχώς για μας, δεν έβρισκαν το στόχο. Οι Ιταλοί πιλότοι επιχειρούσαν το βομβαρδισμό της Πρέβεζας από λαθεμένη κατεύθυνση κ' οι βόμβες τους καταλήγανε στη θάλασσα.

Εμείς απόπτοι πήραμε το ψωμί μας.

Είχαμε την αφέλεια με το Γιώργο Κ. να νομίζουμε πως θα ξεγελούσαμε τις βόμβες...

Η ζωή έσφυζε μέσα μας.

Αλήθεια, με το σχολείο μας τι έγινε;

Η δασκάλα μου, η κυρία Αθηνά Κ., είχε στείλει στο σπίτι μου το συμμαθητή μου, Χρήστο Β.

Ο Χρήστος γύρισε άπρακτος.

- Κυρία! Κυρία! Το Γιώργο δεν τον βρήκα, αλλ' άκουσα πως πιάστηκαν στα σύννεφα...

- Ναι Χρήστο, τα μάθαμε, παιδί μου, πως πιάστηκαν στα σύνορα.

Πάρε τώρα τη σάκα σου και... κατευθείαν στο σπίτι.

Χαράς ευαγγέλια για το συμμαθητή μου.

"Αμ! Πες το, κυρία, πως δεν έχουμε σχολείο!

Τι μας νοιάζει ο πόλεμος..."

Εμείς είμαστε παιδιά και παιδί σημαίνει παιχνίδι.

Ας ήταν να μη ζήσουνε ποτέ τα παιδιά όλου του κόσμου την απειλή του πολέμου.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΣΥΝΕΣΙΟΣ

Άγιος Χαραλάμης Ο πολιούχος της Πρέβεζας

“Ὕμνος ἅπας σοί πρέπει, τῷ ἡμῶν εὐεργέτῃ, Χαραλάμῃ προστάτῃ θεῖῳ· πανταχοῦ γάρ προφθάνεις τούς πάντας. Ποία γάρ Ἡπειρος οὐκ ἔτυχε σῆς βοηθείας;” λέει ο υμνωδός, αναφερόμενος στον άγιο ιερομάρτυρα Χαράλαμπο, τον και πολιούχο της πόλης μας, τη μνήμη του οποίου τιμούμε και γιορτάζουμε στις 10 Φεβρουαρίου.

Κι έχουμε έναν ιδιαίτερο λόγο γι' αυτό, γιατί η Πρέβεζα έτυχε της ευεργεσίας του, όταν το 1854 την απήλλαξε από φοβερό λοιμό, που είχε μεταδοθεί εδώ από τον Πειραιά.

Και “πανταχοῦ προφθάνει τους πάντας”, όπως π.χ. το 1812, όταν πανώλη θέριζε την Ἡπειρο και με την παρουσία της τίμιας κάρας του αυτή εξαλείφθηκε. Η κάρα μεταφέρθηκε τότε γι' αυτόν ειδικά τον λόγο στην Ἡπειρο, με τη φροντίδα του Ηπειρώτη Μολοσσού, από το μοναστήρι του Αγίου Στεφάνου και Χαρα-

λάμπους των Μετεώρων, όπου φυλάσσεται από το 1398 (σταλμένη απ' τον ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας Βλαδισλάβ).

Η Πρέβεζα ευτύχησε να δεχθεί και να προσκυνήσει αυτή την πάντιμο κάρα το 1986, που την έφερε εδώ μετά από πρόσκληση του μητροπολίτη μας κ. Μελετίου ο μητροπολίτης Τρίκκης και Σταγών κ. Αλέξιος, την Παρασκευή 11 Απριλίου κι αποτέθηκε για προσκύνημα ως την Κυριακή, στον καθεδρικό Ι. Ν. του Αγίου Χαραλάμους, τοποθετημένη σε εξαιρετικής τέχνης χρυσότευκτη θήκη.

Αυτή τη θήκη θέλησαν να κλέψουν μπαίνοντας στο Μοναστήρι το 1897, Τούρκοι στρατιώτες· παρά τα πολλαπλά όμως κτυπήματα δεν κατάφεραν να την ανοίξουν και περιορίστηκαν στην αρπαγή άλλων πολύτιμων αντικειμένων από τα μοναστήρια των Μετεώρων - ασέβεια που τιμωρήθηκε με επιδημία τύφου που σε λίγες ημέρες έπληξε 35.000 Τούρ-

κους στρατιώτες...

Ο Άγιος, όμως δεν είναι τιμωρός, είναι ελεήμων και άπειρα τα θαύματά του από τα χρόνια τ' αρχαία ως σήμερα, - όπως το ξύλινο δοκάρι στο σπίτι της αμαρτωλής, που μόλις ο άγιος ακούμπησε πάνω του, έβγαλε και κλαδιά και φύλλα και καρπούς, ή το γκρέμισμα των αγαλμάτων των θεών μέσα στο ναό του Δία στην Αντιόχεια από την κόρη του αυτοκράτορα Σεβήρου, τη Γαλήνη, που είχε ενστερνισθεί τη νέα θρησκεία επηρεασμένη από τη στωικότητα και την υπομονή στα βασανιστήρια του αγίου Χαραλάμπους· ή ακόμη η θεραπεία της βοδιώτισσας Αρισταίας Μήτσιου που 15 χρόνια κείτονταν παράλυτη στο νευρολογικό του Ερυθρού Σταυρού και με μόνη την εμφάνιση του αγίου έγινε καλά, και τόσα άλλα. Δεν θα αναφερθούμε σ' αυτά, ενδεικτικά μόνο θα σταθούμε, στο 1943: Γερμανική κατοχή, και το Γερμανικό Στατηγείο που έδρευε στην Τρίπολη, διέταξε το Φρούραρχο των Φιλιατρών, Κοντάου, σ' αντίποινα για κάποιο सम्ποτάζ των ανταρτών εκεί κοντά, να σκοτώσει τους προκρίτους, να αιχμαλωτίσει και να στείλει ομήρους στη Γερμανία 1.500 άνδρες, τέλος να κάψει τα Φιλιατρά. Οι Φιλιατρινοί της Τρίπολης, με πρωτοβουλία του συμπατριώτη τους αρχιμανδρίτη Θεόδωρου Κοτσάκη που υπηρετούσε σε ναό της Τρίπολης, προσευχήθηκαν ολονύχτια στον άγιο Χαραλάμπο για τη διάσωση της πόλης τους· το ίδιο έκαναν και οι κάτοικοι των Φιλιατρών, προσευχόμενοι στον πολιούχο τους άγιο. Και τούτος, παρουσιάστηκε ντυμένος τα ιερατικά του άμφια και με τη χαρακτηριστική μακριά γενιάδα του την πάλλευκη, τρεις κατά συνέχεια φορές στον Κοντάου, στον ύπνο του, λέγοντάς του να μην εκτελέσει τη διαταγή, τα Φι-

λιατρά ήταν κάτω από την προστασία του, κι ο ίδιος θα φρόντιζε να μη τιμωρηθεί ούτε ο Κοντάου ούτε οι στρατιώτες του. Εντυπωσιασμένος αυτός, τηλεφώνησε το πρωί στον στρατηγό στην Τρίπολη, ο οποίος όμως είχε δει κι αυτός τον ίδιο γενιοφόρο ορθόδοξο λευίτη. Η διαταγή ανακλήθηκε, τα Φιλιατρά σώθηκαν. Ο Κοντάου, με δύο αξιωματικούς και συνοδούμενος από ιερείς, έφαξε στις εκκλησίες των Φιλιατρών - στον Άη Γιάννη, στον Άη Νικόλα, στον Άγιο Αθανάσιο, στο ναό της Παναγίας τέλος, να βρει την εικόνα του Αγίου που είχε δει στον ύπνο του. Εκεί, στην εκκλησιά της Παναγίας, είδε σ' ένα προσκυνητάρι την εικόνα του αγίου Χαραλάμπους κι αναγνώρισε σ' αυτήν το νυχτερινό επισκέπτη του.

Δυο χρόνια αργότερα, και για πολλά χρόνια μετά ο ίδιος και η οικογένειά του έρχονταν στα Φιλιατρά ανήμερα της γιορτής του Αγίου, 10 Φεβρουαρίου, να προσκυνήσουν και να προσευχηθούν, αυτοί οι Προτεστάντες, στον ορθόδοξο Άγιο, ο οποίος *“σῶσαι θέλων τούς πάντας, ὑπέρ πάντων πρεσβεύει ἀεί ζωοποιῶ τῇ τριάδι· Χαραλάμπης ἔχων πρὸς Θεόν παρρησίαν μεγίστην ἄνευ δέρματος γάρ ἔτι ὁδυνόμενος νῦν χαίρων ψάλλει”*.

Γνωστό το μαρτύριο στο οποίο υπεβλήθη, υπέργηρος όντας ιερέας, - 113 ετών - στη Μικρασιατική “εβδόμην πόλιν της Ασίας, την παρά τον Μαϊάνδρον Μαγνησίαν”, τον Δεκέμβριο του 201, όπου επί εβδομήντα ήδη χρόνια ιερουργούσε (η πόλη το 84 π.Χ. είχε κηρυχθεί ελεύθερη και φίλη των Ρωμαίων, είχε δε αναδειχθεί σε επισκοπικό κέντρο και έδρα με τη διάδοση του Χριστιανισμού): ο έπαρχος Λουκιανός, μετά από εντολή του αυτοκράτορα Σεπτίμιου Σεβήρου για διωγμό των χριστιανών, συνέλαβε τον

λευίτη και με σιδερένιες χειράγρες τον έγδαραν, για να τον αναγκάσουν να προσκυνήσει και θυσιάσει στα είδωλα του Δία και των άλλων θεών· κι ο ασθενικός γέροντας, όχι μόνο δε λιποψύχησε, αλλά στωικά υπομένοντας έκανε δυο από τους βασανιστές του και τρεις γυναίκες που παρακολουθούσαν, να προσέλθουν στη νέα θρησκεία· και του δούκα Λούκιου, που επιχείρησε να συνεχίσει τη βάσανο, αποκόπηκαν από τους αγκώνες τα χέρια και έμειναν κρεμασμένα στο σώμα του μάρτυρα, ώσπου με δέσσή του ανασυγκολλήθηκαν - για να γίνει και ο Λούκιος χριστιανός. Κι όταν, βδομάδες αργότερα μετέφεραν τον ιερέα στην Αντιόχεια της Πισιδίας, όπου βρισκόταν ο Σεβήρος, ο ξύλινος οβελίσκος που τούμπνηξαν στο στήθος και τα καρφιά στην πλάτη, δε στάθηκαν και πάλι ικανά να τον κάμψουν, κι οι φλόγες στις οποίες κατ' επανάληψη τον έριξαν, δεν άγγιζαν τ' αγιασμένο σώμα. Κι η τελική διαταγή του αυτοκράτορα να τον αποκεφαλίσουν, αποδείχθηκε άχρηστη, γιατί στιγμές νωρίτερα άνοιξαν οι ουρανοί κι άγγελοι παρέλαβαν τη θεοπόθητη ψυχή, στις 10 Φεβρουαρίου του 202 (ο δήμιος αποκεφάλισε άψυχο σώμα), εκεί στην Αντιόχεια, όπου κι ο των Εθνών Απόστολος ο Παύλος, ο και ιδρυτής της Εκκλησίας μας της Νικοπόλεως, πολλά είχε υποστεί: "ιοῖς διωγμοῖς, ιοῖς παθήμασιν, οἷα μοί ἐγένοντο ἐν Ἀντιοχείᾳ [...], οἷους διωγμούς ὑπήνεγκα."

Τούτον τον Άγιο τον αρχαίο έχει η Πρέβεζα Πολιούχο και Προστάτη της και σ' αυτόν είναι αφιερωμένος ο ομώνυμος μητροπολιτικός ιερός ναός, όπου και άγια λείψανά του φυλάσσονται. Κτητορικός αρχικά της οικογένειας Τσαίμου, ανακαινίσθηκε το 1793, "οἰκοδομηθεῖς [...] ἐκ βάρων, ὡς σαθρωθέντος τοῦ

ἀρχαίου [...] ἥ κατ' ἄλλους προσεπαυξηθεῖς μόνον κατὰ μῆκος. Σύγκολος μετὰ τοῦ ὑπὸ Βενετῶν οἰκοδομηθέντος [...] στερεωτάτου ὑψηλοῦ Πύργου, ἐφ' οὗ κεῖται τὸ Ὁρολόγιον, καί ὑπ' αὐτόν κατ' ἀνατολὰς βρύσις ὕδατος", όπως αναφέρει το 1884 ο μητροπολίτης Ἄρτης Σεραφεῖμ Ξενόπουλος. Αναφέρει ακόμα πως "ἐπὶ τοῦ Πύργου πρὸς νότον ὑπάρχουσι δύο πλάκες μετὰ γραμμάτων ἡ μὲν ἀνωτέρω ἔχει τὴν λέξιν ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ, ἡ δὲ κατωτέρω τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα ὉΡΟΣΚΟΠΕΙΟΝ ΚΤΙΣΜΑ ΠΟΛΙΤΩΝ ΣΥΝΔΡΟΜΗΘΕΝ ΗΠΟ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΗΩΣΗΠΟΥ ΣΕΜΕΤΙΚΟΛΟΥ ΠΡΟΒΛΕΠΤΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ, ΑΨΝΒ (1762) ἔχει ὁ ναὸς οὗτος, ἐπισκευασθεῖς πρὸ διετείας περικαλλέστατα, ἱερέα ἓνα καὶ οἰκογενείας 80".

Ο ναός διακοσμείται κυρίως από μεγάλους ζωγραφικούς πίνακες σε μουσαμά, προσαρτημένους στην οροφή, τον γυναικονήτη και τους τοίχους.

Ο κεντρικός πίνακας της οροφής - ωοειδούς σχήματος - παριστάνει τον Ιησού με το σταυρό στον ώμο να βαδίζει προς το Γολγοθά, και την αγγάρευση του Σίμωνα του Κυρηναίου, ενώ διακρίνεται έφιππος ο ηγεμών που συνοδεύει την πομπή.

"Ἐνοχος θανάτου ἐστί. Σταυρωθήτω. Καί ἀπήγαγον αὐτόν εἰς τὸ σταυρῶσαι. Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον ὀνόματι Σίμωνα. Τοῦτον ἡγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρόν αὐτοῦ."

Τον πίνακα αυτόν περιβάλλουν οι εικόνες των Προφητῶν Δαυὶδ, Σολομώντος, Ζαχαρία και Μωϋσή.

Δύο ακόμα εικόνες - στρογγυλές - περιβάλλουν την κεντρική: η Αποκαθήλωση (ανατολικά) και ο Ιησούς δωδεκαετής στο Ναό (δυτικά).

Αριστερά και δεξιά, οι εικόνες των

Προφητών Ιωήλ, Ησαΐα, Δανιήλ, Ιερεμία, Ιεζεκιήλ, Αμώς, συμπληρώνουν τον διάκοσμο της οροφής.

Στους τοίχους, είναι ανηρτημένοι μεγάλοι ορθογώνιοι πίνακες, με τους Ευαγγελιστές: Ιωάννη (με τον κόρακα), Μάρκο (με το λιοντάρι), Ματθαίο (με τον άγγελο), Λουκά (με το βόδι).

Το σπηθαίο του Υπερώου (Γυναικονήτη) καλύπτεται με πέντε πίνακες: Ο λιθοβολισμός του Πρωτομάρτυρα Στεφάνου (το 34 μ.Χ.) στο κέντρο, και εκατέρωθεν Η σφαγή των 14.000 νηπίων (αναιρεθέντων υπό του Ηρώδου), Ο αποκεφαλισμός του Ιωάννου Προδρόμου, και δύο Προφύτες. Όλοι αυτοί οι πίνακες, είναι έργα του εκ Λευκάδος Σπυρίδωνα Γαζή (1835-1920), χρονολογούμενοι στα 1884.

Κυρίαρχο στοιχείο του ναού, είναι το πολυσκάλιστο ξυλόγλυπτο κι επίχρυσο τέμπλο του, δουλεμένο το 1827 από Ηπειρώτη τεχνίτη, με περίτεχνο κουφοειδές σκάλισμα, με πλήθος παραστάσεων και άπειρες λεπτομέρειες, που αξίζουν ιδιαίτερης παρατήρησης. Το τέμπλο "εχρυσώθη" το 1836 από τον Ηπειρώτη Δημήτριο Παππά. Επιγραφές ανάγλυφες και ενεπίγραφες πάνω σ' αυτό, μας δίνουν κι άλλες πολύτιμες πληροφορίες, όπως π.χ. ότι το Δωδεκάορτο αποτελεί δωρεά του Χρήστου Σκέφερν, επιτρόπου του ναού - 1835 -, που διετέλεσε και Πρόξενος στο Βελιγράδι (είναι εικόνες πιθανόν του 1884).

Πάνω απ' το τέμπλο, κι ως την οροφή, υπάρχει παράσταση σε μουσαμά "Άγιος Κύριος Σαβαώθ", που τοποθετήθηκε το 1929. Οι εικόνες του τέμπλου: Ο Χριστός ένθρονος, Η Παναγία και το Βρέφος ένθρονη, Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, είναι έργα του "Αναστασίου Ρίζου εξ Αθηνών, 1793".

Πάνω απ' το Δωδεκάορτο, στο τέμπλο, είναι οι δώδεκα Απόστολοι, ενώ το Σταυρό τον περιβάλλουν δύο δράκοντες.

Τα Δίφυλλα - ή Βημόθυρα - είναι περίτεχνα, καταλήγουν σε Δικέφαλο και το της Ωραίας Πύλης είναι πλουσιότερα διακοσμημένο.

Η εικόνα του Αγίου Χαραλάμπους στο τέμπλο, εζωγραφήθη υπό "Βασιλείου Αρκελέ, εξ Αγίας Μαύρας, 1804". Τη μορφή του Αγίου περιβάλλουν δεξιά κι αριστερά ζωγραφισμένες, μικρές εικόνες με θέματα από το βίο του.

Το 1928, από πυρκαγιά κατεστράφη μερικώς η εικόνα, κυρίως το αριστερό της τμήμα, και επικαλύφθηκε με ασήμι το 1954. Αποκαταστάθηκε κι αναδείχθηκε, το 1993. Τότε, το 1928, καταστράφηκε και τμήμα του τέμπλου - η αριστερή κολώνα, το σκάλισμά της, καθώς και ο διάκοσμος πάνω απ' την εικόνα του Αγίου, που ανακατασκευάστηκε από τα άξια χέρια του Πρεβεζάνου ξυλουργού Κώστα Σπαρτιώτη.

"Πρός σέ μάρτυς κατήλθεν ό Χριστός μετά πλήθους άγγέλων, πρό του τέλους σου λέγων· πᾶν ὃ ἂν αἰτήσης δώσω σοι. Σύ δέ του ἰᾶσθαι τās λοιμώδεις νόσους ἐζήτησας καί ἐκτιενώς προσήύξω ὑπέρ πάντων ἄδειν ἀλληλούια", υμνεῖ ο ψαλμωδός για τον Άγιο Χαραλάμπη.

Το Δεσποτικό, είναι επίσης ξυλόγλυπτο, κουφοειδές.

Ο Άμβωνας, - του οποίου έχει αφαιρεθεί η κλίμακα - στηρίζεται σε μονόλιθο μαρμάρινο κίονα, επί του οποίου υπάρχει επιγραφή εγχάρακτη του 1843.

Η Αγία Τράπεζα, με το κατά τα βυζαντινά πρότυπα Κιβώριο, που στηρίζεται σε τέσσερις ξύλινους κίονες, φέρει στις τρεις πλευρές της ενσωματωμένες εικό-

νες, κι αποτελεί ένα ακόμη χαρακτηριστικό στοιχείο του ναού. (Περίφημο ήταν το κιβώριο της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, ενώ στον ελλαδικό χώρο δεν είναι πολλές σήμερα οι εκκλησίες με παρόμοια κιβώρια· εκτός από τον Άγιο Χαράλαμπο στην Πρέβεζα, κιβώριο έχει ο ναός της Εκατονταπυλιανής της Πάρου, ο μητροπολιτικός ναός στην Καλαμπάκα και ορισμένοι άλλοι).

Ο **Επιτάφιος Θρήνος**, χρυσοκέντητος σε ύφασμα, ρωσικής κατασκευής, φέρει περιμετρικά επιγραφή στα ρωσικά.

Έργο του 17ου αι. του Ηλία Μόσχου, είναι η εξαιρετικού κάλλους εικόνα του **Νυμφίου Χριστού**, διαστάσεων 1,48 μ. x 0,90 μ., σε ξύλο. Ανεκτίμητης αξίας, παριστάνει τον Κύριο δεμένο να οδηγείται στο Μαρτύριο· το ξύλο, γύρω απ' το Σώμα του Χριστού, είναι ξυλόγλυπτο κουφοειδώς.

“*Ο ώραϊος κάλλει παρά πάντας βρωτούς, ως ανείδεος νεκρός καταφαίνεται, ό τήν φύσιν ώραϊόας του παντός*”, - οι στίχοι του υμνωδού και η εικόνα, αποτελούν ενιαίο και αλληλοσυμπληρούμενο σύνολο.

Το τέμπλο, ανακαινίσθηκε το 1981 και συντηρήθηκε από ειδικό συνεργείο του υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών με επικεφαλής το Νικόλαο Ηλιάδη. Αργότερα, συντηρήθηκε ο Άμβωνας, το Δεσποτικό, οι εικόνες της οροφής και των τοίχων, ενώ καινούργια σκαλιστά στασίδια και καθίσματα αντικατέστησαν τα κατεστραμμένα παλιά· κι η στέγη, οι θύρες, τα παράθυρα, στερεώθηκαν και εναρμονίστηκαν στο ρυθμό του ναού, ο οποίος με τη φροντίδα του πρωτοπρεσβύτερου πατρός Δημητρίου - και τη συμβολή του μητροπολίτη -, διατηρείται καλλιπεσέστατος και προσκαλεί σε προσευχή· κι οι εικόνες οι παλιές, οι πολυέ-

λαιοι οι πολύτιμοι (που συντηρήθηκαν κι αναδείχθηκε η ομορφιά τους κι η αξία τους), τ' ασημοκάντηλα, όλα συμβάλλουν στη συλλογή και την κατάνυξη.

Στον εξωτερικό ανατολικό τοίχο του ναού, είναι εντοιχισμένη μαρμαρίνη αρχαία πλάκα με λεοντοκεφαλές, απ' όπου παλιά έτρεχε πόσιμο νερό, ενώ στο νότιο τοίχο εφάπτεται ο ενετικός πύργος του ρολογιού που όπως είδαμε αναφέρεται κι από τον Σεραφείμ Ξενοπούλο. Τούτος ο πύργος, “το Ρολόι”, μαζί με τον Άγιο Χαράλαμπο, αποτελούσαν - κι αποτελούν - το σημείο αναφοράς της Πρέβεζας. Όταν, με τους σεισμούς του 1948, το κωδωνοστάσιο του ναού - μέσα στον περίβολο - κατέστη ετοιμόρροπο, αποφασίσθηκε να προστεθεί μια τσιμεντένια υπερκατασκευή στον πύργο για να εξυπηρετήσει το κωδωνοστάσιο, πράγμα που έγινε στις αρχές της δεκαετίας του '50. Κι αντικατέστησε έτσι, τις τέσσερις μικρές λίθινες κολώνες που αποτελούσαν την προέκταση των ακρογωνιαίων τμημάτων του πύργου (οι κολώνες αυτές είχαν αφαιρεθεί στη δεκαετία του '30, άγνωστο γιατί). Κι η καμπάνα του ρολογιού, που ήταν στην κορυφή του, ακάλυπτη, στηριγμένη σε σιδερένιο στέλεχος, περιελήφθη στο νέο, πρόσθετο κωδωνοστάσιο (μαρτυρίες παλιών Πρεβεζάνων: Αλ. Παπαγεωργίου, Βασ. Τσαντούλα, Δημ. Δόνου κ.λπ). Αλλά και φωτογραφίες της περιόδου 1900, δημοσιευμένες στο λεύκωμα ΠΡΕΒΕΖΑ, δείχνουν την αρχική μορφή του πύργου.

Τα χρόνια, η υγρασία, το πρόσθετο φορτίο, δημιούργησαν επικίνδυνες ρηγματώσεις στον πύργο, κι η στερέωση κι η αναπαλαίωση ήταν αναγκαία. Ο Δήμος ανέθεσε τη σχετική μελέτη στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, κι η καθηγήτρια κα Κατερίνα Σημαντηράκη, επικεφαλής

ομάδας, προχώρησε στη σύνταξη και παρουσίασή της, με δύο εναλλακτικές λύσεις: με παραμονή ή αφαίρεση της προσθήκης - υποθέτουμε πως η επαναφορά στην αρχική μορφή είναι η σωστή λύση.

Συνεχόμενη του Πύργου του Ρολογιού, είναι η κτισμένη με πελεκητή πέτρα είσοδος του προαυλίου του ναού, η οποία επιστεγάζεται με πέτρινες γλάστρες που περιβάλλουν το υπέρθυρο, που κα-

ταλήγει σε χέρι που κρατά σφυρήλατο σιδερένιο σταυρό - αληθινό κομψοτέχνημα τούτος ο "μαντρότοικος".

Η 10η Φεβρουαρίου, ημέρα μνήμης του Αγίου, ορίσθηκε με Β.Δ. της 30.8. 1937 και με το 78/1968, ως ημέρα γενικής αργίας (υπηρεσιών και καταστημάτων) για την πόλη της Πρέβεζας, κι αυτό διευκολύνει την καθολική συμμετοχή των πιστών στην ιερά πανήγυρη, ώστε

*"τόν στερρόν όπλίτην καί Χριστοῦ στρατιώτην
καί μέγαν έν μάρτυσι, Χαράλάμπην τόν πανένδοξον,
συνελθόντες εύφημήσωμεν [...]
[...] ή έκκλησία τών Όρθοδόξων,
τούτου τήν πάντιμον κάραν κατασπαζομένη
καί εύφημίαις καταστέφουσα,
καί πολλών δεινών καί νόσων άπαλλαιτομένη,
χαίρει τόν Κτίστην δοξάζουσα"...*

Ο Πύργος του Ρολογιού, πριν γίνουν σ' αυτόν οι προσθήκες που υπάρχουν σήμερα
Φωτογραφία τον 1920 από το Αρχείο Νίκου Δ. Καράμπελα

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΑΜΠΟΛΗ-ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΥ**Αρχιτέκτων**

(εισήγηση στο Τριήμερο Εργασίας
που οργάνωσε το Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα της ΕΤΒΑ
στο Πήλιο τον Απρίλιο του 1992
με χορηγία της Εταιρείας “Κυλινδρόμυλος Λούλη” Α.Ε.)

Οι παραδοσιακοί φούρνοι της Πρέβεζας ^(*)

Στην παλιά, περπειχισμένη πόλη της Πρέβεζας, υπήρχαν πολυάριθμοι φούρνοι που με καύσιμη ύλη το ξύλο έψηναν ψωμί και φαγητά. Από αυτούς δύο μόνο λειτουργούν ακόμη (φούρνοι: 21ης Οκτωβρίου και Χρήστου Κοντού, Εθνικής Αντιστάσεως 36 και Δαρδανελλίων), ένας μόνο διατηρεί το κέλυφος και τον παλιό εξοπλισμό του ακρηστευμένο (φούρνος οδού Παναγή Τσαλδάρη 47),

τρεις διατηρούν μόνο το κέλυφός τους (φούρνοι: Καρυωτάκη 7, Πολυτεχνείου 69, Πολυτεχνείου 44). Τέλος αρκετοί είναι γνωστοί μόνο από διάφορες πηγές και προφορικές μαρτυρίες (φούρνοι: Εθνικής Αντιστάσεως και Γλάδστωνος, Πολυτεχνείου 103-105, Πολυτεχνείου 102 και Χρήστου Κοντού, Χρήστου Κοντού, Μάρκου Μπότσαρη 52, Πλατείας Αγίου Νικολάου, Εθνικής Αντιστάσεως

(*) Η καταγραφή, η σχεδιαστική και φωτογραφική τεκμηρίωση των παραδοσιακών φούρνων και η συλλογή στοιχείων για την παραγωγή του ψωμιού στην Πρέβεζα έγινε από τον Οκτώβριο του 1991 ως τον Αύγουστο του 1992. Για τις πολύτιμες πληροφορίες και για τη συμπαράστασή τους κατά τη διάρκεια της έρευνας θερμές ευχαριστίες οφείλονται στους αρτοποιούς Νικόλαο Κατσάνο, Αθανάσιο Μπρίκο, Γεώργιο Μπότσιο και Ιωάννη Νταλάκα, στον Σπυρο Πουλή, παλαιό αρτεργάτη, καθώς και στον π. Δημήτριο Μπούσιο και τους Σπύρο Ανωγιάτη, Θεμιστοκλή Κατωγιάννη, Πέτρο Μπογδάνο, Ιωάννη Τσιτσέ και Γεώργιο Χαλιμά και τις Μαρία Κατωγιάννη, Ειρήνη Κατσάνου, Αθηνά Μπρίκου και Μαρία Νταλάκα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στο Σταύρο Μαμαλούκο για τις χρήσιμες υποδείξεις και τη βοήθειά του στις αποτυπώσεις.

91, Θεοφάνους, 21ης Οκτωβρίου 62, Κλεμανσώ 31).

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, ο αριθμός των φούρνων της Πρέβεζας στο δεύτερο μισό του 19ου και στον 20ό αιώνα, φαίνεται ότι κυμαίνονται από 15 έως 25: είναι γνωστό ότι το 1862, σύμφωνα με την έκθεση καταγραφής των καταστημάτων της πόλεως, του Γάλλου πρόξενου E. Wiet¹ στην Πρέβεζα από το 19ο αιώνα υπήρχαν 11 “ψωμάδικα” (αρτοποιεία) και 14 “φούρνοι” (πιθανώς για ψηστικά). Στη δεκαετία του 1930 υπήρχαν στην πόλη 15 περίπου φούρνοι, για ψωμί και ψηστικά και δύο πρατήρια άρτου.² Όταν το 1945 ιδρύθηκε το Σωματείο Αρτοποιών Πρεβέζης, πρόεδρος του οποίου ήταν ο Ηλίας Κατσάνος, μέλη του έγιναν 10 αρτοποιοί.³ Μεταξύ αυτών οι Ηλίας Κατσάνος, Κωνσταντίνος Μπρίκος, αδελφοί Κατωγιάννη, Περικλής Μπότσιος, Χρήστος Τζάκος, Κωνσταντίνος Γέρος, Γεώργιος Άρμπιρος ή Άλμπουρας και ο Εμμανουήλ Μυλωνάς. Την ίδια εποχή υπήρχαν και 4 φούρνοι για ψηστικά (Ηλία Ιωάννου, Χαράλαμπος Πανέλη, αδελφών Ανωγιάτη, Ρένου Ρετσίνα). Ο πρώτος γερμανικός φούρνος στην Πρέβεζα εγκαταστάθηκε το 1953 από κάποιον Κακοσίμο.⁴ Από τότε οι παραδοσιακοί φούρνοι άρχισαν βαθμιαία να μετατρέπονται σε γερμανικούς ή να εγκαταλείπονται.

Οργάνωση και λειτουργία της επιχειρήσεως

Σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία των επιχειρήσεων των φούρνων μπορούν να παρατηρηθούν τα εξής: τα κτίσματα ανήκουν άλλοτε στον ίδιο τον επιχειρηματία εξολοκλήρου ή εν μέρει και άλλοτε σε ιδιώτες, εκκλησίες ή κοινωφελή ιδρύματα που τα νοικιάζουν και τα έσοδά τους αποτελούν πόρους γι' αυτά.

Η επένδυση κεφαλαίου για τη διαμόρφωση του χώρου καθώς και την προμήθεια του κινητού και ακίνητου εξοπλισμού και στις δύο περιπτώσεις ανήκει αποκλειστικά στον επιχειρηματία. Αν η επιχείρηση μεταφερόταν ή διακοπόταν η λειτουργία της, ο ακίνητος εξοπλισμός της παρέμενε στην κυριότητα του ιδιοκτήτη του ακινήτου.⁵

Προμήθεια πρώτων υλών

Οι βασικές πρώτες ύλες που απαιτούνταν για τη λειτουργία των φούρνων, είναι τα καυσόξυλα και το αλεύρι.

Τις ανάγκες των φούρνων, αλλά και όλες τις υπόλοιπες ανάγκες της Πρέβεζας, σε καυσόξυλα κάλυπταν αποκλειστικά τα ξύλα που προέρχονταν από το κλάδεμα του περίφημου ελαιώνα της πόλης. Οι φουρνάρηδες προοιμηνεύονταν τα ξύλα μέσω εμπόρων την εποχή του κλαδέ-

1. Γ. Παπαγεωργίου, “Οικονομικές και κοινωνικές όψεις του καζά της Πρέβεζας κατά το 8' μισό του 19ου αιώνα”, *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, περ. 8', έτος 6ο, τχ. 24, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1990, σ. 38.

2. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή (Φεβρουάριος 1992)

3. *Ο.π.*

4. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή, Ιωάννη Νταλάκα (Φεβρουάριος 1992)

5. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή, Ιωάννη Νταλάκα, Γεωργίου Μπότσιου, Αθανασίου Μπρίκου, Νικολάου Κατσάνου (Φεβρουάριος 1992)

ματος και τα αποθήκευαν σε ιδιόκτητες ή νοικιασμένες αποθήκες για να περάσουν το χρόνο.⁶

Όσον αφορά το αλεύρι, στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, η τοπική παραγωγή πρέπει να κάλυπτε τις ανάγκες της Πρέβεζας αφού, όπως είναι γνωστό, γίνονταν εξαγωγές σίτου.⁷ Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η τοπική παραγωγή δεν κάλυπτε πλέον τις ανάγκες της πόλης και γινόταν εισαγωγή αλεύρων από την Αυστρία και από τους Μύλους της Βράιλας της Ρουμανίας.⁸ Στη δεκαετία του 1930, οι φούρνοι προμηθεύονταν το αλεύρι από τα εμπορικά κέντρα της Κέρκυρας (Μύλοι Μπάγλη και Ζαφειρόπουλου) και της Πάτρας (Μύλοι Αγ. Γεωργίου).⁹ Οι τρεις μεγάλοι χονδρέμποροι της Πρέβεζας ήταν ο Ορέστης Τσακαλώτος, ο Κώστας Κοψιδάς και κάποιος Εβραίος που λεγόταν Ντανέλης.¹⁰ Από αυτούς προμηθεύονταν το αλεύρι οι αρτοποιοί, το μετέφεραν στους φούρνους τους και το αποθήκευαν εκεί. Η ποσότητα αλεύρων που αγόραζαν εξαρτιόταν από τα οικονομικά του κάθε επιχειρηματία. Συνήθως αγόραζαν ποσότητα για 8 ως 10 μέρες.¹¹ Μεταπολεμικά, οι αρτοποιοί εξακολούθησαν για ένα διάστημα να προμηθεύονται το αλεύρι από εμπόρους. Βαθμηδόν, όμως, άρχισαν να παραγγέλ-

νουν απευθείας από τους κυλινδρόμυλους. Σήμερα στην Πρέβεζα υπάρχει ένας μόνο αλευρέμπορας, ο Γεώργιος Κλεισούρας.

Άλεση του σταριού τοπικής προελεύσεως γινόταν προπολεμικά στους πέντε μύλους της πόλης: ανεμόμυλους, νερόμυλους και αλογόμυλους.¹² Στο μεσοπόλεμο ιδρύθηκε και ο μηχανοκίνητος μύλος του Ιωάννη Σάμιου, έξω από την πύλη του Φόρου. Από την εποχή, ωστόσο, αυτή η συνεχώς αυξανόμενη εισαγωγή αλεύρων οδήγησε σταδιακά στο κλείσιμο των τοπικών μύλων.

Μεταφορές πρώτων υλών

Σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες,¹³ η μεταφορά των πρώτων υλών, έως τη δεκαετία του 1950, γινόταν με ψηλά σκεπαστά κάρα, που είχαν διαστάσεις 1,00x1,50 μ. με δύο ρόδες και τα έσερναν ένα ή δύο άλογα, και κυρίως με τις “χαμάλες”, χαμηλά κάρα διαστάσεων 1,00x3,00 μ. με τέσσερις ρόδες που έσερναν ένα ή δύο άλογα. Προπολεμικά στην πόλη υπήρχαν 20 “χαμάλες”.

Πελατεία

Όσον αφορά την πελατεία, οι φούρνοι, καθώς ήταν σκορπισμένοι σε ολόκληρη σχεδόν την έκταση της πόλης, α-

6. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή, Αθανασίου Μπρίκου (Φεβρουάριος 1992)

7. Κ. Καρανάσσης “Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας (1811-1813)”, *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, περ. β', έτος 6ο, τχ. 24, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1990, σ. 56-57.

8. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 38 και Γ. Μουστάκης “Η Πρέβεζα και ο ελαιώνας της το 18ο αιώνα”, *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, περ. β', έτος 7ο, τχ. 25, Ιανουάριος-Ιούνιος 1991, σ. 55.

9. Πληροφορίες Γεωργίου Μπότσιου (Φεβρουάριος 1992)

10. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή (Φεβρουάριος 1992)

11. *Ο.π.*

12. Μουστάκης, *ό.π.*, σ. 55

13. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή (Φεβρουάριος 1992)

πευθύνονταν κυρίως στους κατοίκους της γειτονιάς όπου βρίσκονταν. Είχαν, ωστόσο, και πελάτες από άλλα μέρη της πόλης που ήταν συγγενείς και γνωστοί των φουρνάρηδων, προτιμούσαν το ψωμί τους ή, απλώς, χρωστούσαν πολλά σε άλλους φούρνους.¹⁴

Ανθρώπινο δυναμικό

Η καταγωγή των περισσότερων γνωστών από τις αρχές του αιώνα αρτοποιών και αρτεργατών της Πρέβεζας ήταν από τα χωριά της ορεινής Ηπείρου και μάλιστα της περιοχής Ιωαννίνων, που έχουν, όπως είναι γνωστό, παράδοση στην αρτοποιία. Συγκεκριμένα, από την περιοχή των Ιωαννίνων κατάγονταν ο Γεώργιος Άρμπιρος ή Άλμπουρας, η οικογένεια Μπότσιου (από τη Ζίτσα), ο Ιωάννης Νταλάκας (από τη Μυροδάφνη, τέως Εμίναγα), η οικογένεια Κατσάνου (από τα Πεστά), οι οικογένειες Μπρίκου και Κατωγιάννη (από το Συρράκο) και η οικογένεια Γέρου (από τα Πλέσια). Από τους υπόλοιπους, οι περισσότεροι κατάγονταν από χωριά κοντινά στην Πρέβεζα, όπως η οικογένεια Ανωγιάτη (από την Καμαρίνα) και ο Χαράλαμπος Πανέλης (από την Κορακονησία). Τέλος, ένας μόνο, ο Μικρασιάτης Ρένος Ρετσίνας, κατάγονταν από μακριά, αλλά ως πρόσφυγας, ήταν μόνιμα εγκατεστημένος στον Παντοκράτορα της Πρέβεζας.

Η μεταβίβαση της τέχνης γινόταν είτε από πατέρα σε γιο είτε από αφεντικό σε μαθητευόμενο. Τα παιδιά των επιχειρηματιών αρτοποιών συνήθως ακολουθούσαν τη τέχνη του πατέρα τους, εργάζονταν μαζί του στην επιχείρηση και αργότερα τον διαδέχονταν σ' αυτή.¹⁵ Οι μαθητευόμενοι, πάλι, μάθαιναν την τέχνη δουλεύοντας στο φούρνο και είτε παρέμεναν αρτεργάτες είτε έκαναν δική τους επιχείρηση. Οι αρτεργάτες προέρχονταν συνήθως από φτωχές αγροτικές οικογένειες και πήγαιναν στην Πρέβεζα να εργαστούν. Ζούσαν πολλοί μαζί σε νοικιασμένα δωμάτια σε κακές μάλλον συνθήκες. Δούλευαν από τις 4 το πρωί ως τις 10 με 11 το μεσημέρι.¹⁶

Κτιριολογική οργάνωση και λειτουργία των φούρνων

Οι λειτουργίες που στεγάζονταν στο χώρο του φούρνου είναι η αποθήκευση των ξύλων και των αλεύρων, η παραγωγή (ζύμωμα και ψήσιμο) των ψωμιού, και η πώλησή του. Στεγάζονταν επίσης η προσωρινή ανάπαυση των αρτεργατών κατά τη διάρκεια της εργασίας τους και κατά περίπτωση διάφορες άλλες βοηθητικές χρήσεις. Συνήθως αυτές οι λειτουργίες οργανώνονταν σε δύο χώρους, το χώρο του κυρίως φούρνου και το ζυμωτήριο. Στον πρώτο χώρο γινόταν το ψήσιμο του ψωμιού, η αποθήκευση των ξύ-

14. Ό.π.

15. Όπως και στις περιπτώσεις του Αθανασίου Ανωγιάτη που τον διαδέχθηκαν τα παιδιά του Γεώργιος και Ιωάννης, του Εμμανουήλ Μυλωνά που τον διαδέχθηκε ο γιος του Ορέστης, του Γεωργίου Άλμπουρα που τον διαδέχθηκε ο γιος του Αναστάσιος, του Περικλή Μπότσιου που τον διαδέχθηκε ο γιος του Γεώργιος, του Χρήστου Μπρίκου που τον διαδέχθηκε ο γιος του Αθανάσιος, των Αποστόλη και Χρήστου Κατωγιάννη που τους διαδέχθηκαν οι γιοι τους Ευάγγελος και Σωτήρης αντίστοιχα, και του Ηλία Κατσάνου που τον διαδέχθηκε ο γιος του Νικόλαος.

16. Πληροφορίες Ιωάννη Νταλάκα, Σπύρου Πουλή (Φεβρουάριος 1992)

λων και, συνήθως, και η πώληση, ενώ στο δεύτερο το ζύωμα και το πλάσιμο του ψωμιού και η αποθήκευση των αλεύρων.

Ας σημειωθεί ότι, επειδή σε φούρνους διαμορφώνονταν υπάρχοντες χώροι που ήταν κατασκευασμένοι για καταστήματα και εργαστήρια, δεν υπάρχει συγκεκριμένος κτιριολογικός τύπος φούρνου στην Πρέβεζα. Η διάταξη, συνεπώς, του εξοπλισμού και η οργάνωση της λειτουργίας των φούρνων ποικίλλει κατά περίπτωση.

Ο κυρίως χώρος του φούρνου περιλάμβανε πάντα το χτιστό κλίβανο, το φούρνο για το ψήσιμο. Η ογκώδης χτιστή κατασκευή του βρισκόταν στο βάθος του χώρου, σε επαφή με έναν ή δύο τοίχους και πάντα απέναντι από την πλευρά με τα κύρια φωτιστικά παράθυρα, στην οποία συνήθως ανοιγόταν και η είσοδος.

Η υποδομή του φούρνου είχε σχήμα ορθογώνιο και ύψος 1 περίπου μέτρο. Ήταν κατασκευασμένη εξωτερικά από πέτρες και εσωτερικά από τούβλα χτισμένα έτσι ώστε ο χώρος καύσεως των ξύλων, το “γκιουλχάν”, να έχει σχήμα σπαιρού. Στην άνω επιφάνεια της υποδομής τοποθετούσαν χώμα και μετά ένα στρώμα αλάτι.¹⁷ Κατόπιν έφτιαχναν την “πλάκα” του φούρνου, ένα δάπεδο από 40 έως 50 ειδικές πλάκες διαστάσεων 30x30 εκ. ως 40x40 εκ., αφήνοντας στο κέντρο μια τρύπα διαμέτρου περίπου 30 με 40 εκ. που ονομάζονταν “του ‘φεκ”, για να ανεβαίνει η φλόγα στο εσωτερικό του φούρνου. Μετά κατασκευαζόταν ο θόλος, ο “ουρανός”, από τούβλα. Το στόμιο του φούρνου, που λεγόταν

“μπούκα”, διαμορφωνόταν με τη βοήθεια δύο σιδερένιων τόξων. Η καπνοδόχος, το “μπουχαρί”, ήταν συνήθως χτιστή και έκλεινε με το “τάμπερ”. Σε σπάνιες περιπτώσεις η καπνοδόχος ήταν λαμαρινένια.

Η κατασκευή και η συντήρηση του φούρνου γινόταν από ειδικό μάστορα. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, από την εποχή του μεσοπολέμου οι μοναδικοί τεχνίτες που κατασκεύαζαν και συντηρούσαν φούρνους ήταν κάποιος Παπαδίας και ο γιος του Ηλίας που πέθανε το 1985.¹⁸ Η καταγωγή τους ήταν από την περιοχή των Ιωαννίνων, αλλά έμεναν μόνιμα στην Πρέβεζα, όπου δούλευαν και ως χτίστες.

Συντήρηση του φούρνου γινόταν κάθε δύο ή τρία χρόνια και διαρκούσε τρεις μέρες: για δύο μέρες άφηναν το φούρνο σβηστό για να κρυώσει και την τρίτη ένας τεχνίτης με το βοηθό του έκαναν την επισκευή, αντικαθιστώντας τα σπασμένα τούβλα στο “γκιουλχάν” και αλλάζοντας τις πλάκες.

Μπροστά από το φούρνο και σε απόσταση 80-90 εκ. από αυτόν βρίσκεται το “τεζάκι”, δηλαδή ο μεγάλος ξύλινος πάγκος, καλυμμένος με λαμαρίνα, πάνω στον οποίο τοποθετούσαν τις “πάσσες” πριν το φούρνισμα, τα ταψιά, και τα ψωμιά μετά το ξεφούρνισμα. Ο χώρος κάτω από το “τεζάκι” χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση ξύλων. Σε ορισμένους φούρνους ως “τεζάκι” χρησιμοποιόταν η κατάλληλα διαμορφωμένη ποδιά του παρθύρου απέναντι από την εστία του φούρνου. Μεταξύ της εστίας του φούρνου και του “τεζακιού”, ήταν ο κύριος

17. Πληροφορίες Γεωργίου Μπότσιου (Φεβρουάριος 1992)

18. Πληροφορίες Νικολάου Κατσάνου, Ιωάννη Νταλάκα, Σπύρου Πουλή (Φεβρουάριος 1992)

χώρος εργασίας του κλιβανέα.

Μέσα στην τοικοποιία που περιβάλλει το φούρνο ήταν διαμορφωμένη μια μικρή εστία με εντοιχισμένο καζάνι που ζέσταινε νερό για ζύωμα. Σε μια γωνιά του χώρου, συνήθως κοντά στο καζάνι, υπήρχε, μεταγενέστερα διαμορφωμένο, ένα ντουλάπι ξύλινο ή μεταλλικό που χρησιμοποιούνταν ως θερμοθάλαμος για τα ψωμιά της φόρμας και λέγεται “στόφα”. Δίπλα στο φούρνο τοποθετούνταν όρθια τα φουρνόφτυαρα. Αυτά ήταν φτιαγμένα από σουηδικό ξύλο.

Κατά μήκος ενός τοίχου, συνήθως αυτού που βρίσκεται απέναντι από το “τεζάκι”, βρισκόταν η “μόστρα”, μια μεγάλη ξύλινη ντουλάπα με συρόμενα φύλλα κλεισμένα με σίτα, όπου τοποθετούσαν τα ψωμιά για πούλημα. Σε “μόστρες” ήταν διαμορφωμένα και τα παράθυρα της όψεως του φούρνου. Παλαιότερα οι “μόστρες” ήταν χωρίς τζάμια και τα ψωμιά ήταν εκτεθειμένα έξω από το φούρνο πάνω στις ποδιές των παραθύρων (φούρνος οδού Εθνικής Αντιστάσεως και Γλάδστωνος). Το ταμείο βρισκόταν συνήθως στην ποδιά του παραθύρου, μπροστά του ήταν διαμορφωμένη μια θυρίδα, από την οποία γινόταν η πώληση του ψωμιού. Ο χώρος παραμονής πελατών μέσα στο φούρνο είναι πάντα περιορισμένος, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις δεν υφίσταται καθόλου.

Στο χώρο του ζυμωτηρίου βρίσκονταν παλαιότερα μία ή δύο σκάφες για

ζύωμα που στην Πρέβεζα λέγονταν “σκαφίδες” καθώς και ένας μακρύς πάγκος πάνω στον οποίο γίνονταν το κόψιμο, το ζύγισμα και το πλάσιμο των ψωμιών. Αυτά κατασκευάζονταν από μαραγκούς, από σουηδικό ξύλο “που δεν έβγαζε αγκίδες”.¹⁹

Από την εποχή του μεσοπολέμου προστέθηκε μηχανοκίνητος κύλινδρος “ο οποίος σπάει τα σβώλια και λουστραίνει το ψωμί”.²⁰ Ακόμη αργότερα, μετά τον πόλεμο, προστέθηκε η πλαστική μηχανή. Από το 1948 οι “σκαφίδες” αντικαταστάθηκαν από τα επίσης μηχανοκίνητα ζυμωτήρια.²¹ Για την κίνηση του ζυμωτηρίου και του κυλίνδρου εγκαταστάθηκαν στους φούρνους πετρελαιοκίνητες, παλαιότερα, ή ηλεκτροκίνητες, αργότερα, μηχανές με συστήματα αξόνων και ιμάντων.

Η παραγωγή του ψωμιού γινόταν ως εξής: Κάθε μέρα, μετά το τέλος της εργασίας, έπαιρναν τα ξύλα που βρίσκονταν κάτω από το “τεζάκι” και τα τοποθετούσαν πάνω στην πλάκα του φούρνου για να “φρυγανισθούν”. Χρησιμοποιούσαν ξύλο ελιάς γιατί “βγάζει φλόγα και βαστάει το κάρβουνο”.²² Το απόγευμα “έπιαναν” τη μαγιά. Γύρω στις 4 με 5 το πρωί άρχιζε το ζύωμα στις “σκαφίδες”, μετά άφηναν το ψωμί να “σηκώσει”. Κατά τη διάρκεια που ο ζυμωτής ζύμωνε, ο κλιβανέας έβαζε φωτιά και προετοίμαζε το φούρνο. Έβγαζε τα φρυγανισμένα ξύλα²³ από το φούρνο, τα τοποθετούσε

19. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή (Φεβρουάριος 1992)

20. Ό.π.

21. Ό.π.

22. Ό.π.

23. Για κάθε φουρνιά χρειάζονταν ανάλογα με το φούρνο από 70 (πληρ. Σπύρου Πουλή) έως 120 κιλά (πληρ. Αθανασίου Μπρίκου) ξύλα.

μέσα στο “γκιουλχάν”, έκλεινε την κάτω πόρτα του και έβαζε φωτιά. Η πάνω πόρτα του “γκιουλχάν” και το “τάμπερ” παρέμεναν ανοιχτά για να κάνει ρεύμα. Η πόρτα της μπούκας παρέμενε ανοιχτή για να φεύγει ο καπνός. Όταν η ζύμη ήταν έτοιμη, τεμαχίζοταν σε κομμάτια του ενός ή μισού κιλού και μετά πλαθόταν σε φραντζόλες ή σε καρβέλια που τοποθετούνταν στις πινακωτές, ή “πάσσεσες”, όπως λένε στην Πρέβεζα. Μεταξύ τους παρεμβалλόταν ύφασμα. Τα ψωμιά παρέμεναν στην πινακωτή περίπου τρία τέταρτα για να φουσκώσουν.

Ο κλιβανέας, μετά το άναμα του φούρνου, βοηθούσε και αυτός στο πλάσιμο των ψωμιών. Όταν άρχιζε το φούρνισμα, έκλειναν τις πόρτες της “μπούκας” του φούρνου και το “γκιουλχάν” καθώς και το “τάμπερ”. Για να “γίνει” το ψωμί χρειαζόταν περίπου μία ώρα.²⁴ Συνήθως έκαναν τρεις φουρνιές την ημέρα. Σε κάθε φουρνιά έβγαζαν 100 με 120 κιλά ψωμί.²⁵ Το Σάββατο έβγαζαν διπλή ποσότητα ψωμιού, για να καλύψουν τις καταναλωτικές ανάγκες και της Κυριακής.²⁶

Οι φούρνοι στην Πρέβεζα έβγαζαν ψωμί σε καρβέλια, φραντζόλες και κουλούρες, καθώς και παξιμάδια κοινά και επτάζυμα, με μαγιά από ρεβύθι, κυρίως για τις ανάγκες των караβιών που έρχονταν για εφοδιασμό στο λιμάνι της Πρέβεζας.²⁷

Οι φούρνοι

Ακολουθεί η παρουσίαση της ιστορίας και της αρχιτεκτονικής των παραδοσιακών φούρνων της Πρέβεζας που εντοπίστηκαν από την έρευνα. Στα σχέδια που συνοδεύουν την παρουσίαση έχει γίνει χρήση των παρακάτω συμβολισμών για τα στοιχεία του εξοπλισμού των φούρνων:

PR = προθήκη· Z = ζυμωτήριο· M = μόστρα· Σκ = σκαφίδα· Φ = φούρνος· Π = πάγκος· Τ = τεζάκι· Κ = κύλινδρος· Στ = στόφα· ΠΜ = πλαστική μηχανή· ΑΞ = Αποθήκη ξύλων· ΜΚ = μηχανή εξοπλισμού· ΑΑ = αποθήκη αλεύρων.

1. Φούρνος Πλατείας Αγίου Νικολάου

Από προφορικές μαρτυρίες²⁸ γνωρίζουμε την ύπαρξη του παλαιού φούρνου της πλατείας του Αγίου Νικολάου. Το κτίσμα βρισκόταν στην ΝΑ γωνία του εκτεταμένου γηπέδου του ναού στον οποίο και ανήκε. Το 1928 ο Περικλής Μπότσιος που καταγόταν από τη Ζίτσα, αγόρασε την επιχείρηση από κάποιον αρτοποιό, ονόματι Σουΐδα, και δούλεψε σ' αυτόν έως το 1967 που πέθανε. Τότε παρέλαβε το φούρνο ο γιος του, Γεώργιος, που τον κράτησε έως το 1969 οπότε κατεδαφίστηκε κατά την ανέγερση στη θέση αυτή του Γηροκομείου από το Κληροδότημα Ποταμιάνου. Μετά την κατεδάφι-

24. Μία ώρα χρειάζεται για να γίνει η φραντζόλα του κιλού που τοποθετείται στο ζεστότερο μέρος του φούρνου.

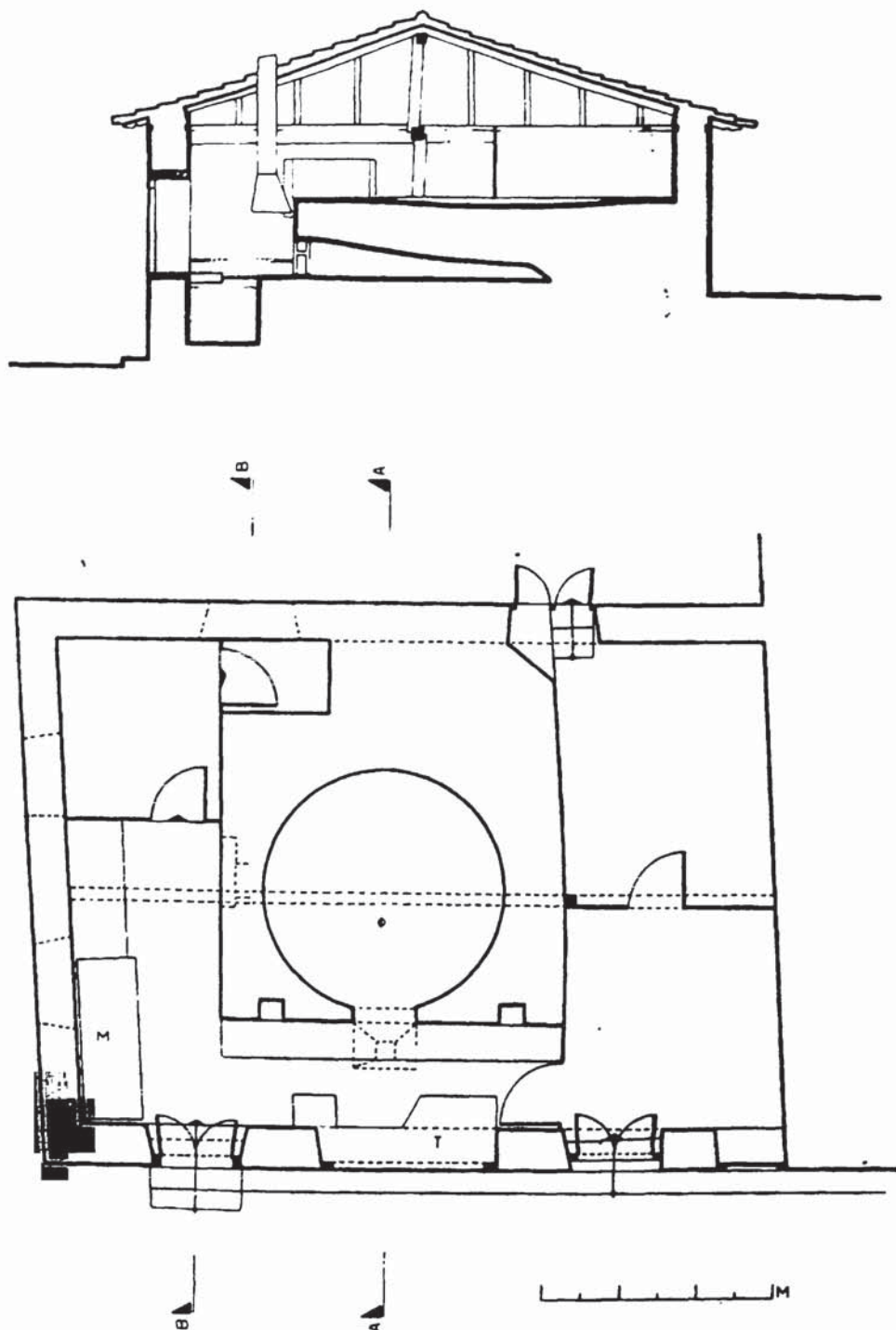
25. Πληροφορίες Νικολάου Κατσάνου και Σπύρου Πουλή (Φεβρουάριος 1992)

26. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή (Φεβρουάριος 1992)

27. Ό.π.

28. Πληροφορίες Γεωργίου Μπότσιου (Μάρτιος 1992)

Φούρνος οδού Κλεμανσώ 31. Τομή ΒΒ και κάτοψη.

ση του παλιού φούρνου, χτίστηκε ο νέος, λίγο βορειότερα, στο ίδιο οικόπεδο που λειτουργούσε εξαρχής ως γερμανικός.

2. Φούρνος οδού Κλεμανσώ 31

Ο φούρνος στεγαζόταν στο κατάστημα ιδιοκτησίας Καραμανείου Νηπιαγωγείου, του κτιρίου που καταλάμβανε τη βορειοανατολική γωνία του περιβόλου του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου και τη βορειοδυτική της περιοχής του Καραμανείου. Επρόκειτο για ισόγειο, επίμηκες κτίριο με φέροντες τοίχους από αργολιθοδομή, και ξύλινη στέγη που καλυπτόταν με κεραμίδια. Τόσο η γενική σύνθεση της κύριας όψης όσο και τα επιμέρους μορφολογικά στοιχεία της δείχνουν τυπικό πρεβεζάνικο κτίριο καταστημάτων χωρίς ιδιαίτερες προθέσεις αναδείξεως.

Τίποτε δεν είναι γνωστό για τις συνθήκες ανοικοδομήσεως του κτιρίου που χρονολογείται πιθανότατα στον όψιμο 19ο αιώνα. Δεν είναι επίσης γνωστό πότε το ανατολικό κατάστημα διαμορφώθηκε σε φούρνο. Από προφορικές μαρτυρές²⁹ είναι γνωστό ότι στο φούρνο δούλεψε από τα τέλη της δεκαετίας του '40 έως το 1982 ο Ηλίας Ιωάννου και ότι στα τελευταία χρόνια έκανε μόνο ψησικά. Μετά το 1982 ο φούρνος σταμάτησε να λειτουργεί και εγκαταλείφθηκε. Τον Απρίλιο του 1992 το κτίριο κατεδαφίστηκε ως ρυμοτομούμενο.

Το κατάστημα που στέγαζε το φούρνο είχε σε κάτοψη σχήμα ορθογώνιο και εσωτερικές διαστάσεις 9,04x6,20 μ. Χωριζόταν σε δύο τμήματα με νεωτερικό τοίχο. Το δεξιό τμήμα χρησίμευε ως κατοικία του φούρναρη. Η προσπέλαση του

κυρίως χώρου του φούρνου γινόταν από την ανατολική θύρα της βόρειας όψης. Ο χτιστός από τούβλα φούρνος, διαμέτρου 3,00 μέτρων, βρισκόταν σχεδόν στη μέση του χώρου. Η απαγωγή του καπνού γινόταν με λαμαρινένια καπνοδόχο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζε το ότι η πόρτα του "γκιουλχάν" βρισκόταν στην πλάγια όψη του φούρνου και όχι κάτω από τη "μπούκα", όπως συνηθίζεται. Επίσης, όπως και άλλοι φούρνοι, δεν διέθετε ανεξάρτητο "τεζάκι". Ως "τεζάκι" χρησίμευε η κατάλληλα διαμορφωμένη ποδιά του απέναντι παραθύρου. Ο ακίνητος εξοπλισμός συμπληρωνόταν με δύο ντουλάπια κατά μήκος του ανατολικού τοίχου του χώρου. Τα φουρνόφτυρα και οι λαμαρίνες αποθηκεύονταν πάνω από το φούρνο.

3. Φούρνος οδού Πολυτεχνείου 103-105

Στεγαζόταν σε ισόγειο κτίριο της οδού Πολυτεχνείου (τ. Ιωάννου Μεταξά) 103-105. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες³⁰ ο ιδιοκτήτης του στο μεσοπόλεμο καταγόταν από τα Κατσανοχώρια των Ιωαννίνων. Αργότερα το φούρνο αγόρασε ο Χαράλαμπος (Μπούσας) Πανέλης από τη Κορωνοσία, ο οποίος τον επισκεύασε και τον έδωσε στον αδελφό του Ευάγγελο να τον δουλεύει. Στα τελευταία χρόνια της λειτουργίας του έκανε μόνο ψησικά. Γύρω στα 1965 το ακίνητο αγοράστηκε από τον Γεώργιο Χαλιμά, ο οποίος λίγο αργότερα το κατεδάφισε.

Από το κτίριο σήμερα διατηρείται μόνο ο βόρειος τοίχος. Από μια παλιά φωτογραφία που έθεσε υπόψη μας ο ιδιοκτήτης του Γεώργιος Χαλιμάς φαίνε-

29. Πληροφορίες Σπύρου Ανωγιάτη (Ιούνιος 1992) και Σπύρου Πουλή (Μάρτιος 1992)

30. Πληροφορίες Γεωργίου Χαλιμά (Μάρτιος 1992)

ται ότι πριν κατεδαφιστεί το κτίριο είχε υποστεί μία σοβαρή επισκευή, κατά την οποία ο δυτικός του τοίχος ξαναχτίστηκε ένα περίπου μέτρο πιο μέσα από τον παλαιό.

4. Φούρνος οδού Πολυτεχνείου 102 και Χρήστου Κοντού

Στεγαζόταν σε ισόγειο κτίριο στη διασταύρωση των οδών Πολυτεχνείου (τ. Ιωάννου Μεταξά) 102 και Χρήστου Κοντού (τ. Γεωργίου Α'). Από προφορικές μαρτυρίες γνωρίζουμε ότι στη δεκαετία του 1950 το φούρνο δούλευε ο Γεώργιος Άρμπιρος ή Άλμπουρας που είχε και το φούρνο της οδού Χρήστου Κοντού για να μην αντιμετωπίζει ανταγωνισμό. Κατόπιν το φούρνο πήγε ο γιος του, Αναστάσιος Άρμπιρος. Το 1970 το κτίριο κήκε.³¹ Αργότερα τα ερείπιά του κατεδαφίστηκαν ως ρυμοτομούμενα.

5. Φούρνος οδού Χρήστου Κοντού και Πολυτεχνείου

Στεγαζόταν σε κτίριο ιδιοκτησίας Σωτηρέλλη στην οδό Χρήστου Κοντού (τ. Γεωργίου Α'). Από προφορικές μαρτυρίες³² γνωρίζουμε ότι στη δεκαετία του 1950 το φούρνο δούλευε, κάνοντας ψηστικά, ο Γεώργιος Άρμπιρος ή Άλμπουρας που είχε και το φούρνο της οδού Πολυτεχνείου 102 και Χρήστου Κοντού. Ο φούρνος σταμάτησε να λειτουργεί γύρω στο 1960. Αργότερα το κτίριο κατεδαφίστηκε.

6. Φούρνος οδού Πολυτεχνείου 69

Στεγαζόταν στο κτίριο ιδιοκτησίας Μαργαρώνη της οδού Πολυτεχνείου 69 που, σύμφωνα με επιγραφή, λαξευμένη στο υπέρθυρο της κυρίας εισόδου, χρονολογείται στα 1886. Το κατάστημα του φούρνου κατελάμβανε το νότιο, ισόγειο, τμήμα του κτιρίου.³³ Από προφορικές μαρτυρίες³⁴ είναι γνωστό ότι προπολεμικά ο φούρνος ανήκε στον Εμμανουήλ Μυλωνά. Στη συνέχεια περιήλθε στο γιο του Ορέστη, ο οποίος ακολούθησε την τέχνη του πατέρα του. Ο φούρνος, που έκανε ψωμί και ψηστικά, σταμάτησε να λειτουργεί περί το 1965. Αργότερα, ο χώρος μετασκευάστηκε σε αποθήκη οικοδομικών υλικών και ο εξοπλισμός του καταστράφηκε. Ο χτιστός φούρνος, λείψανα του οποίου σώζονται μέχρι σήμερα, βρισκόταν στη ΝΔ γωνία του χώρου. Η προσπέλαση στο φούρνο, γινόταν από δίφυλλη θύρα και ο φωτισμός από φαρδύ παράθυρο στα δεξιά της.

7. Φούρνος οδού Πολυτεχνείου 44

Ο φούρνος του Ανωγιάτη στεγαζόταν στο ισόγειο κτίσμα της οδού Πολυτεχνείου 44. Από προφορικές μαρτυρίες³⁵ είναι γνωστό ότι γύρω στο 1920 το κτίσμα, στο οποίο ήταν ήδη εγκατεστημένος φούρνος, αγοράστηκε από τον Αθανάσιο Γεωργίου Ανωγιάτη που καταγόταν από την Καμαρίνα, αλλά ήταν εγκατεστημένος στην Αμερική. Αυτός με τα α-

31. Ό.π.

32. Πληροφορίες ιερέως π. Δημητρίου Μπούσιου (Οκτώβριος 1992)

33. Αυτοψία του εσωτερικού δεν έγινε.

34. Πληροφορίες Γεωργίου Χαλιμά (Μάρτιος 1992)

35. Πληροφορίες Σπύρου Ανωγιάτη (Ιούνιος 1992)

δέλφια του κράτησε την επιχείρηση ως το 1935, οπότε τη νοίκιασε σε κάποιο Ρένο που δούλεψε το φούρνο κάνοντας ψωμί και ψηστικά. Από το 1944 έως το 1945 το φούρνο δούλεψε ο ίδιος ο Αθανάσιος Ανωγιάτης με τα παιδιά του. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 η επιχείρηση περιήλθε στα παιδιά του Γιώργο και Ιωάννη. Μετά το θάνατο του Ιωάννη, το 1970, ο φούρνος έκλεισε. Από το 1973 ο χώρος χρησιμοποιείται ως εργαστήριο σιδηροκατασκευών. Για τις ανάγκες του εργαστηρίου καταστράφηκε ο κτιστός φούρνος και τα υπόλοιπα στοιχεία του εξοπλισμού του φούρνου.

Το κτίσμα έχει σε κάτοψη σχήμα ορθογώνιου με εξωτερικές διαστάσεις 6,75x10,45 μ. και καλύπτεται με τετράριχτη στέγη. Η προσπέλαση γίνεται από την ανατολική πλευρά, ενώ μια δευτερεύουσα θύρα, ακρηστευμένη σήμερα, υπάρχει στη νότια πλευρά. Ο φωτισμός του εσωτερικού γινόταν από το μεγάλο παράθυρο της κύριας ανατολικής όψης. Το παλαιό κούφωμα του παραθύρου αυτού αντικαταστάθηκε με σιδερένιο περί το 1960. Στο πίσω μέρος του κτιρίου βρίσκεται χαμηλό πρόσκτισμα, η προσπέλαση του οποίου γινόταν από το χώρο του φούρνου. Το πρόσκτισμα χρησιμοποιόταν ως ξυλαποθήκη. Τα ίχνη που σώζονται στο δάπεδο και στο επίχρισμα του βόρειου τοίχου αντίστοιχα, επιτρέπουν τη γραφική αποκατάσταση του φούρνου. Άλλα στοιχεία για την οργάνωση και λειτουργία του χώρου δεν είναι γνωστά.

8. Φούρνος οδού Μάρκου Μπότσαρη 52

Στεγαζόταν σε μικρό ισόγειο κτίριο της οδού Μάρκου Μπότσαρη 52, στα ανατολικά του κάστρου του Αγίου Ανδρέα. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες³⁶ στα τελευταία χρόνια της λειτουργίας του στο φούρνο δούλευε ο Ευάγγελος Βαγγέλης και έκανε μόνο ψηστικά. Έκλεισε περί το 1970 και αργότερα κατεδαφίστηκε.

9. Φούρνος οδού Παναγή Τσαλδάρη 47

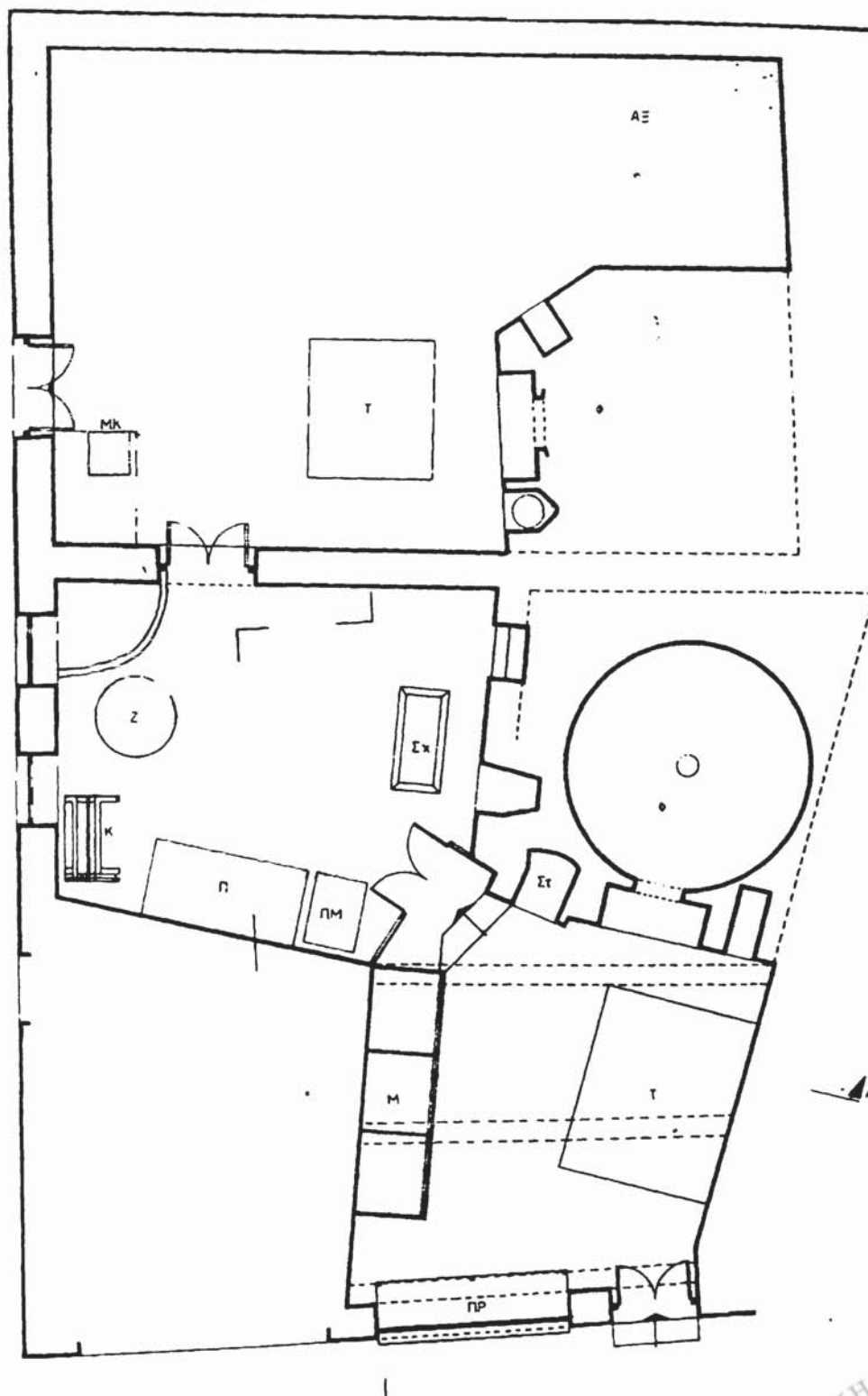
Από προφορικές μαρτυρίες³⁷ είναι γνωστό ότι στη θέση του σημερινού κτιρίου υπήρχε φούρνος από τις αρχές ήδη του 20ού αιώνα. Το 1916 το κτίριο αγοράστηκε από τους Συρρακιώτες αδελφούς Αποστόλη, Χρήστο, Κώστα και Γεώργιο Κατωγιάννη. Αυτοί κατεδάφισαν το παλαιό κτίριο και έχτισαν το σημερινό. Μετά το θάνατο του Αποστόλη και του Χρήστου τα μερίδιά τους πήραν αντίστοιχα οι γιοι τους Ευάγγελος και Σωτήρης. Το 1949 το μερίδιο του Γεωργίου περιήλθε σ' έναν αλευρέμπορο από τα Ιωάννινα. Το 1989, όταν πέθανε ο Ευάγγελος, ο φούρνος έκλεισε και από τότε ο χώρος παραμένει χωρίς χρήση.

Πρόκειται για το μοναδικό σωζόμενο σήμερα φούρνο στην Πρέβεζα με δύο κλιβάνους. Ο ένας, ο "έξω φούρνος", χρησίμευε για ψήσιμο φαγητών και ο άλλος, ο "μέσα φούρνος", για το ψήσιμο του ψωμιού. Μεταπολεμικά, ο μέσα φούρνος σταμάτησε να δουλεύει γιατί ελαττώθηκε η κίνηση της επιχείρη-

36. Πληροφορίες Γεωργίου Χαλιμιά (Μάρτιος 1992)

37. Πληροφορίες Σπύρου Γουλή, Θεμιστοκλή Κατωγιάννη (Μάρτιος 1992) και Μαρίας Κατωγιάννη (Ιούνιος 1992)

Κάτοψη του φούρνου στην οδό Παναγή Τσαλδάρη 47

σης.

Το κτίριο περιλαμβάνει τρεις χώρους. Τον κυρίως χώρο του φούρνου, το ζυμωτήριο και το χώρο του δεύτερου φούρνου. Η προσπέλαση του κυρίως χώρου του φούρνου γίνεται από μία δίφυλλη ξύλινη θύρα από την οδό Παναγή Τσαλδάρη και ο φωτισμός του εσωτερικού χώρου επιτυγχάνεται από το μεγάλο παράθυρο-προθήκη, με το μεταλλικό κούφωμα στα αριστερά της. Ο χτιστός φούρνος βρίσκεται απέναντι από την είσοδο. Στα αριστερά του βρίσκεται η σόφα. Στα δεξιά του εισερχομένου και σε επαφή με το νότιο τοίχο είναι διαμορφωμένο το “τεζάκι”. Ο ακίνητος εξοπλισμός συμπληρωνόταν με μια “μόστρα” κατά μήκος του βόρειου τοίχου του χώρου. Η χαμηλή θύρα μεταξύ παραθύρου και “τεζακιού” περιόριζε το χώρο της παραμονής των πελατών. Το βόρειο τμήμα του χώρου, που χρησιμοποιόταν ως ζυμωτήριο, έχει προσπέλαση μέσω δίφυλλης θύρας από τον κυρίως χώρο του φούρνου και φωτίζεται από δύο παράθυρα που ανοίγονται στην πλάγια όψη του κτιρίου. Ο εξοπλισμός του ζυμωτηρίου κινιόταν μέσω συστήματος ιμάντων από πετρελαιοκίνητη μηχανή εγκατεστημένη στο χώρο του μέσα φούρνου. Από το ζυμωτήριο μια μικρή σκάλα οδηγεί σ’ έναν αποθηκευτικό χώρο διαμορφωμένο πάνω από το χτιστό φούρνο. Ο χώρος του δεύτερου φούρνου βρίσκεται στο δυτικό, ανεξάρτητο τμήμα του κτίσματος. Μια φαρδιά θύρα οδηγεί σε αυτόν κατευθείαν από πάροδο της οδού Παναγή Τσαλδάρη. Ο χτιστός φούρνος καταλαμβάνει τη νοτιοανατολική γωνία του χώρου. Στα

δεξιά του υπάρχει η εστία με το εντοιχισμένο καζάνι που ζέσταινε το νερό για το ζύωμα. Ο υπόλοιπος χώρος χρησιμοποιόταν για την αποθήκευση των ξύλων.

10. Φούρνος οδού 21ης Οκτωβρίου και Χρήστου Κοντού

Στεγάζεται σε κτίριο ιδιοκτησίας Λιλής Ζαλακώστα και Νικολάου Κατσάνου στη γωνία των οδών 21ης Οκτωβρίου και Χρήστου Κοντού. Ο φούρνος καταλαμβάνει το νότιο ισόγειο τμήμα του κτιρίου. Σύμφωνα με χρονολογία στις σιδεριές των τοξωτών φεγγιτών των ανοιγμάτων του ισογείου, το κτίριο χτίσθηκε το 1880. Το 1927 ο φούρνος νοικιάσθηκε συνεταιρικά από τον Ηλία Κατσάνο και κάποιο συγχωριανό του κλιβανέα που λεγόταν Γρηγόρης.³⁸ Από το 1936 ο φούρνος περιήλθε αποκλειστικά στον Ηλία Κατσάνο, ο οποίος τον πρώτο χρόνο δούλεψε μόνος του και μετά προσέλαβε 3 αρτεργάτες: δύο ζυμωτές και έναν κλιβανέα, ενώ ο ίδιος πουλούσε το ψωμί. Το 1954 η επιχείρηση περιήλθε στο γιο του Ηλία, Νικόλαο, ο οποίος δουλεύει στο φούρνο μέχρι σήμερα, έχοντας αγοράσει και τμήμα του ακινήτου.

Ο φούρνος καταλαμβάνει τα δύο τρίτα περίπου της εκτάσεως του ισογείου του κτιρίου και περιλαμβάνει δύο μεγάλους χώρους και δύο μικρότερους, βοηθητικούς. Η προσπέλαση του νότιου χώρου, όπου ο κυρίως χώρος του φούρνου, γίνεται είτε από τη δίφυλλη θύρα στην οδό Χρήστου Κοντού είτε από την πόρτα του ζυμωτηρίου. Χώρος παραμο-

38. Πληροφορίες Νικολάου Κατσάνου, Σπύρου Πουλή (Μάρτιος 1992)

νής των πελατών δεν υπάρχει. Οι πιο γνωστοί από τους πελάτες μπαίνουν στο φούρνο από την πόρτα του ζυμωτηρίου μόνο όταν πηγαίνουν φαγητό για ψήσιμο. Ο φωτισμός του κυρίως χώρου του φούρνου επιπυχνάνεται από τα δύο μεγάλα παράθυρα-προθήκες στον ανατολικό και νότιο τοίχο του χώρου. Ο χτιστός φούρνος διαμέτρου 3,50 μ., βρίσκεται στο δυτικό τμήμα του χώρου, καταλαμβάνοντας ολόκληρο το πλάτος του. Στα δεξιά του βρίσκεται η εστία με το εντοιχισμένο καζάνι που ζεσταίνει το νερό για το ζύωμα. Στα αριστερά του χώρου και σε επαφή με τον τοίχο υπάρχει το “τεζάκι”. Η “μόστρα” κατά μήκος του βόρειου τοίχου συμπληρώνει τον ακίνητο εξοπλισμό του χώρου. Ο βόρειος χώρος του καταστήματος χρησιμοποιείται ως ζυμωτήριο και αποθήκη αλεύρων. Επικοινωνεί με τον κυρίως χώρο του φούρνου μέσω μονόφυλλης θύρας. Από το ζυμωτήριο μία πόρτα οδηγεί σε δύο αποθηκευτικούς χώρους. Στον όροφο της μικρής αποθήκης υπάρχει πατάρι στο οποίο κοιμόντουσαν οι αρτεργάτες το χειμώνα.

11. Φούρνος οδού Θεοφάνους

Στεγαζόταν σε μικρό ισόγειο κτίριο στην οδό Θεοφάνους δίπλα στη Δημοτική Βιβλιοθήκη. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες³⁹ στα τελευταία χρόνια της λειτουργίας του το φούρνο δούλευε κάποιος Τσελίκης και έκανε μόνο ψησικά. Έκλεισε περί το 1965 και αργότερα κατεδαφίστηκε.

12. Φούρνος οδού Εθνικής Αντιστάσεως και Γλάδστωνος

Στεγαζόταν σε κτίσμα στη διασταύρωση των οδών Εθνικής Αντιστάσεως και Γλάδστωνος στα βόρεια του ναού του Αγίου Χαραλάμπους. Προπολεμικά ο φούρνος ανήκε⁴⁰ στους Χρήστο και Βασίλη Γέρο. Το 1955 περιήλθε στον Κωνσταντίνο Γέρο. Η εξωτερική μορφή του κτιρίου είναι γνωστή από παλαιά carte postale εκδόσεως Ηρ.Κοντού του 1930.⁴¹ Το κτίριο ήταν ισόγειο, εκτός από το γωνιακό τμήμα του που ήταν διώροφο. Από προφορικές μαρτυρίες⁴² είναι γνωστό ότι ο φούρνος διέθετε δύο κλιβάνους. Το κτίριο κατεδαφίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 για να χτισθεί στη θέση του ο νέος γερμανικός φούρνος.

13. Φούρνος οδού Εθνικής Αντιστάσεως 36 και Δαρδανελλίων

Βρίσκεται στην γωνία των οδών Εθνικής Αντιστάσεως 36 και Δαρδανελλίων κοντά στην εκκλησία του Αγ. Χαραλάμπους. Από προφορικές μαρτυρίες⁴³ είναι γνωστό ότι ως το 1922 το φούρνο δούλευε κάποιος Δημήτριος Παργινός. Τότε αγοράστηκε από το Χρήστο Μπρίκο και τον αλευρέμπορα Κωνσταντίνο Κοψιδά. Ο πρώτος δούλεψε στο φούρνο έως το 1957. Από το 1957 έως το 1967 την επιχείρηση κράτησε η γυναίκα του Χρήστου Ουρανία Μπρίκου. Το 1967 την ανέλαβε ο γιος του Χρήστου Αθανάσιος, ο οποίος την κρατά μέχρι σήμερα.

39. Πληροφορίες Ιωάννη Τσιτσέ (Μάρτιος 1992)

40. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή (Μάρτιος 1992)

41. Η φωτογραφία είναι δημοσιευμένη στο *Πρέβεζα*, Δήμος Πρέβεζας 1991, σ. 55.

42. Πληροφορίες Σπύρου Πουλή (Μάρτιος 1992)

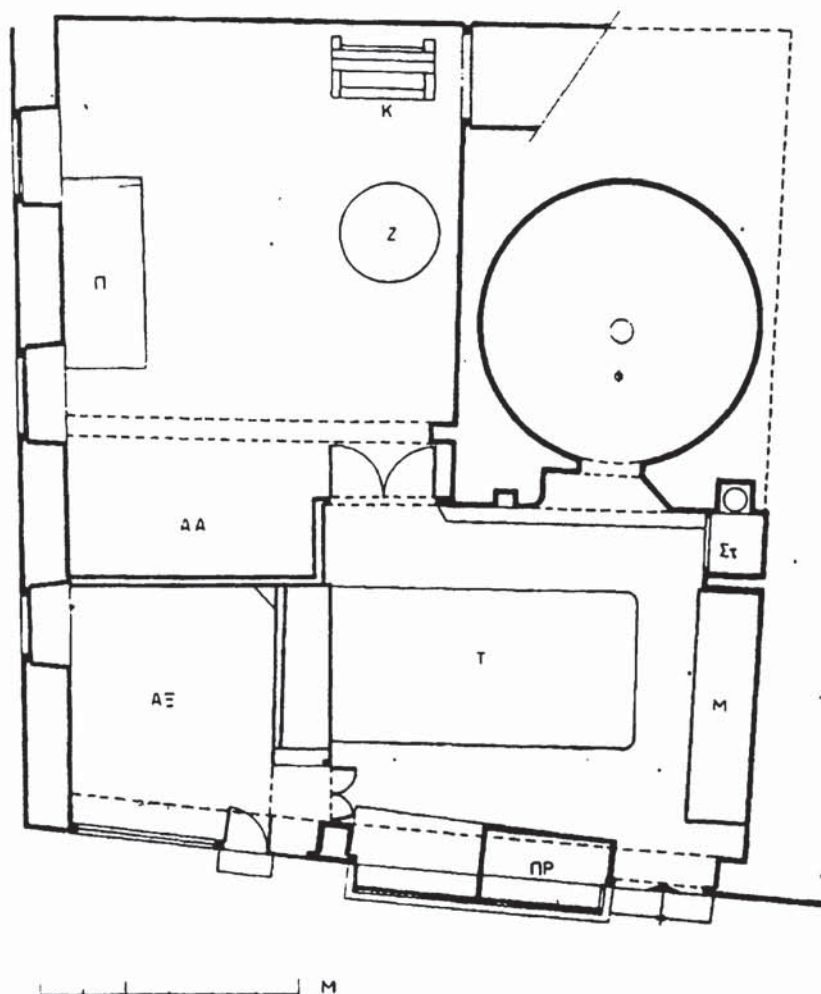
43. Πληροφορίες Αθανασίου Μπρίκου (Νοέμβριος 1991)

Μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου Κοφιδά, περί το 1985 το μερίδιό του περιήλθε στο ναό του Αγίου Χαραλάμπους.

Ο φούρνος στεγάζεται σε ισόγειο κτίσμα εξωτερικών διαστάσεων 8,50x9,40 μ. Η προσπέλαση του κυρίως χώρου του φούρνου γίνεται από μια δίφυλλη θύρα στην οδό Εθνικής Αντιστάσεως και ο φωτισμός του από το μεγάλο παράθυρο-προθήκη στα αριστερά της. Ο χτιστός φούρνος βρίσκεται απέναντι από την είσοδο. Στα δεξιά του βρίσκεται η εστία με το εντοιχισμένο καζάνι που ζεσταίνει το νερό για το ζύωμα. Μεταγε-

νέστερα, μπροστά από αυτή δημιουργήθηκε ξύλινο ντουλάπι (στόφα), στο οποίο τοποθετούσαν τα ψωμιά της φόρμας. Στα αριστερά του χώρου και σε επαφή με τον τοίχο είναι διαμορφωμένο το "τεζάκι". Η "μόστρα" κατά μήκος του νότιου τοίχου συμπληρώνει τον ακίνητο εξοπλισμό του χώρου. Τη νοτιοανατολική γωνία του κτιρίου καταλαμβάνει ένας μικρός χώρος που ήταν παλαιότερα καπνοπωλείο, αλλά ήδη από πολλά χρόνια χρησιμοποιείται ως ξυλαποθήκη του φούρνου. Τέλος, ο νοτιοδυτικός χώρος του κτιρίου χρησιμοποιείται ως ζυμωτή-

Φούρνος Εθνικής Αντιστάσεως 36 και Δαρδανελλίων. Κάτοψη.

ριο. Η προσπέλαση γίνεται από φαρδιά δίφυλλη θύρα από τον κυρίως χώρο του φούρνου και ο φωτισμός του από δύο παράθυρα που ανοίγονται στην πλάγια όψη του κτιρίου. Κάτω από αυτά τα παράθυρα υπήρχε παλαιότερα η ξύλινη “σκαφίδα”, της οποίας η υπερυψωμένη βάση σώζεται ως σήμερα στο δάπεδο του χώρου. Από το ζυμωτήριο μια μικρή σκάλα οδηγεί σε ένα πατάρι, όπου κοιμόντουσαν οι αρτεργάτες το χειμώνα, διαμορφωμένο πάνω από το χτιστό φούρνο.

14. Φούρνος οδού 21ης Οκτωβρίου 62

Η ύπαρξη του φούρνου αυτού, που έκανε μόνο ψηστικά, είναι γνωστή από προφορικές μαρτυρίες.⁴⁴ Μεταπολεμικά το φούρνο δούλευε ο Ρένος Ρετσίνας. Ο φούρνος σταμάτησε να λειτουργεί στη δεκαετία του 1970. Το κτίριο έχει κατεδαφιστεί.

15. Φούρνος οδού Καρυωτάκη 7

Στεγάζεται σε κτίριο της οδού Καρυωτάκη 7, κοντά στο ναό του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Το 1948, κτίριο, που ως τότε λειτουργούσε ως ταβέρνα, αγοράστηκε από τον Χρήστο Τζάκο, ο οποίος το μετέτρεψε σε φούρνο όταν εγκατέλειψε τον παλαιό του φούρνο στην οδό Εθνικής Αντιστάσεως 91.⁴⁵ Ο Χρήστος Τζάκος που ήταν γόνος παλαιάς οικογένειας φουρνάρηδων δούλεψε το φούρνο ως το 1967. Από τότε ανέλαβε την επιχείρηση ο γαμπρός του Χρή-

στου, Ιωάννης Νταλάκας⁴⁶ και η κόρη του Μαρία. Το 1986 ο φούρνος μετατράπηκε σε γερμανικό. Από τον παλιό εξοπλισμό του δεν σώζεται τίποτε. Η βασική εσωτερική οργάνωση του χώρου είναι γνωστή από την περιγραφή του ιδιοκτήτη και δεν άλλαξε μετά την μετατροπή του σε γερμανικό.

Η προσπέλαση του κυρίως χώρου του φούρνου γίνεται μέσω μεταλλικής θύρας στη νότια πλευρά του. Ο φωτισμός του επιτυγχάνεται από τα δυο παράθυρα της νότιας πλευράς. Ο χτιστός φούρνος βρίσκεται στα αριστερά της εισόδου και κατελάμβανε τη θέση που καταλαμβάνει σήμερα ο γερμανικός. Στα δεξιά της εισόδου βρίσκεται το ταμείο και οι “μόστρες”. Ως ζυμωτήριο χρησιμοποιείται η βορειοδυτική γωνία του κτιρίου η οποία διαχωρίζεται από τον κυρίως χώρο του φούρνου με ελαφρύ παραπέτασμα. Στο πίσω μέρος του κτιρίου υπήρχε μικρή αυλή και πρόσκτισμα του 1948 που χρησίμευε ως αποθήκη. Το 1986, που ο φούρνος έγινε γερμανικός, η αυλή καλύφθηκε και χρησιμοποιείται ήδη ολόκληρη ως αποθήκη αλεύρων.

16. Φούρνος οδού Εθνικής Αντιστάσεως 91

Βρισκόταν στην οδό Εθνικής Αντιστάσεως 91. Από προφορικές μαρτυρίες⁴⁷ είναι γνωστό ότι το φούρνο δούλευε προπολεμικά ο Χρήστος Τζάκος. Το κτίριο καταστράφηκε από βαρβαρισμό κατά διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου.

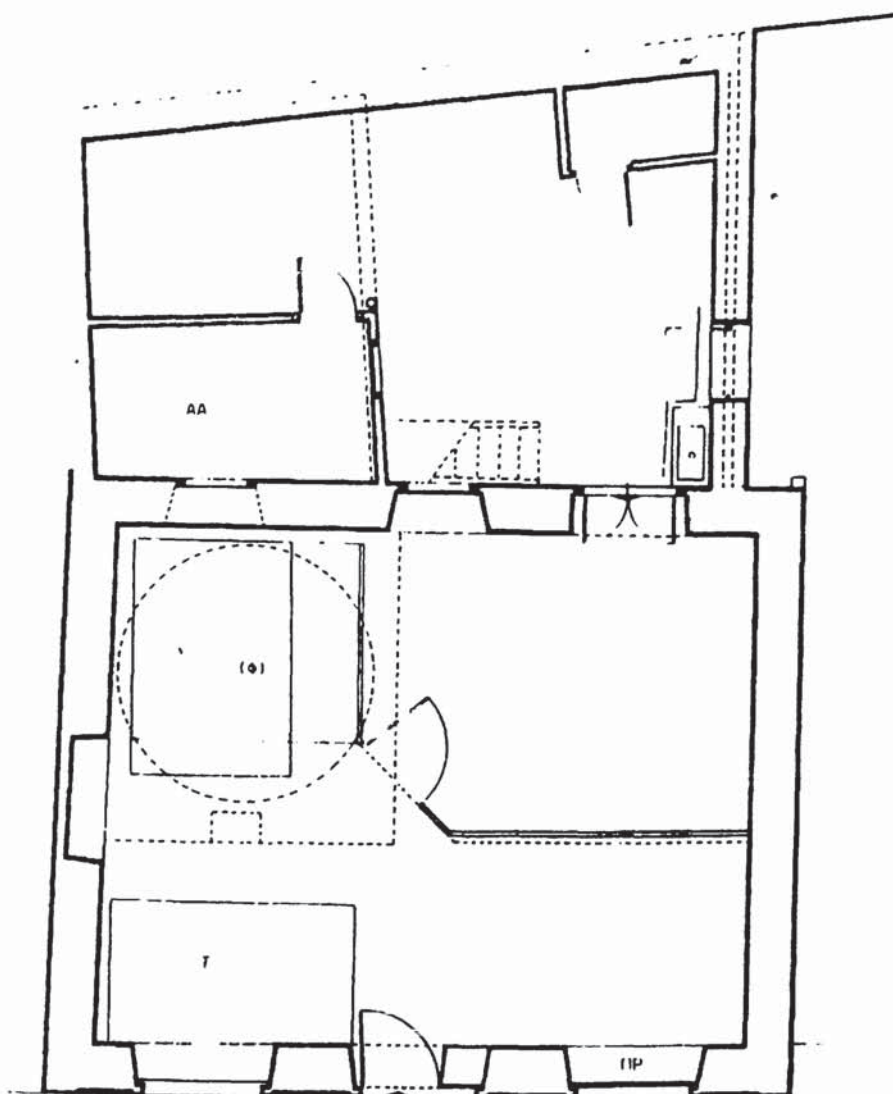
44. Πληροφορίες Γεωργίου Χαλιμά (Μάρτιος 1992)

45. Πληροφορίες Ιωάννη Νταλάκα (Νοέμβριος 1991)

46. Ο Ιωάννης Νταλάκας είχε δουλέψει στο φούρνο από το 1950 ως αρτεργάτης.

47. Πληροφορίες Ιωάννη Νταλάκα (Νοέμβριος 1991), Σπύρου Πουλή και Γεωργίου Χαλιμά (Μάρτιος 1992)

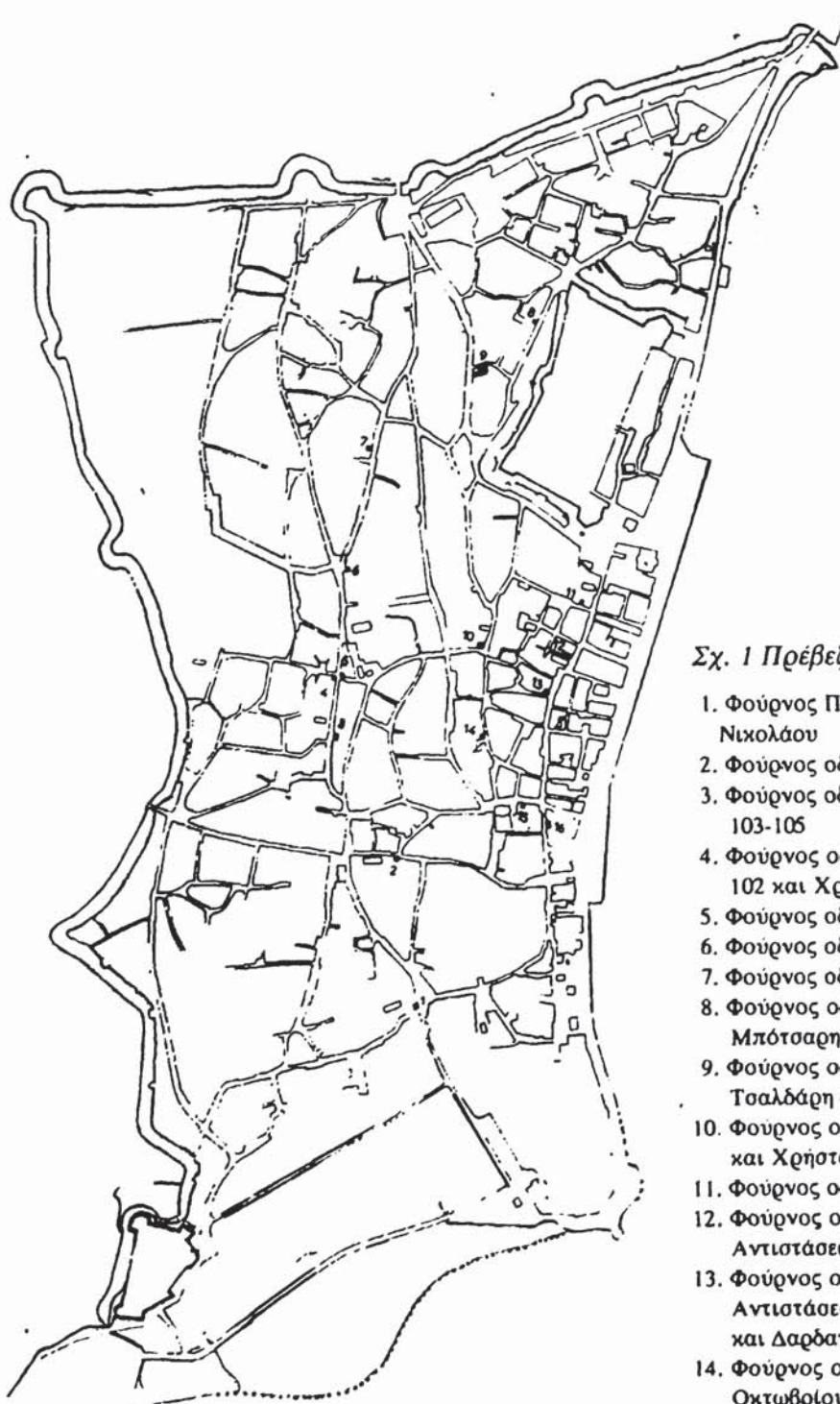

Φούρνος οδού Καρυωτάκη 7. Κάτοψη.

Επίλογος

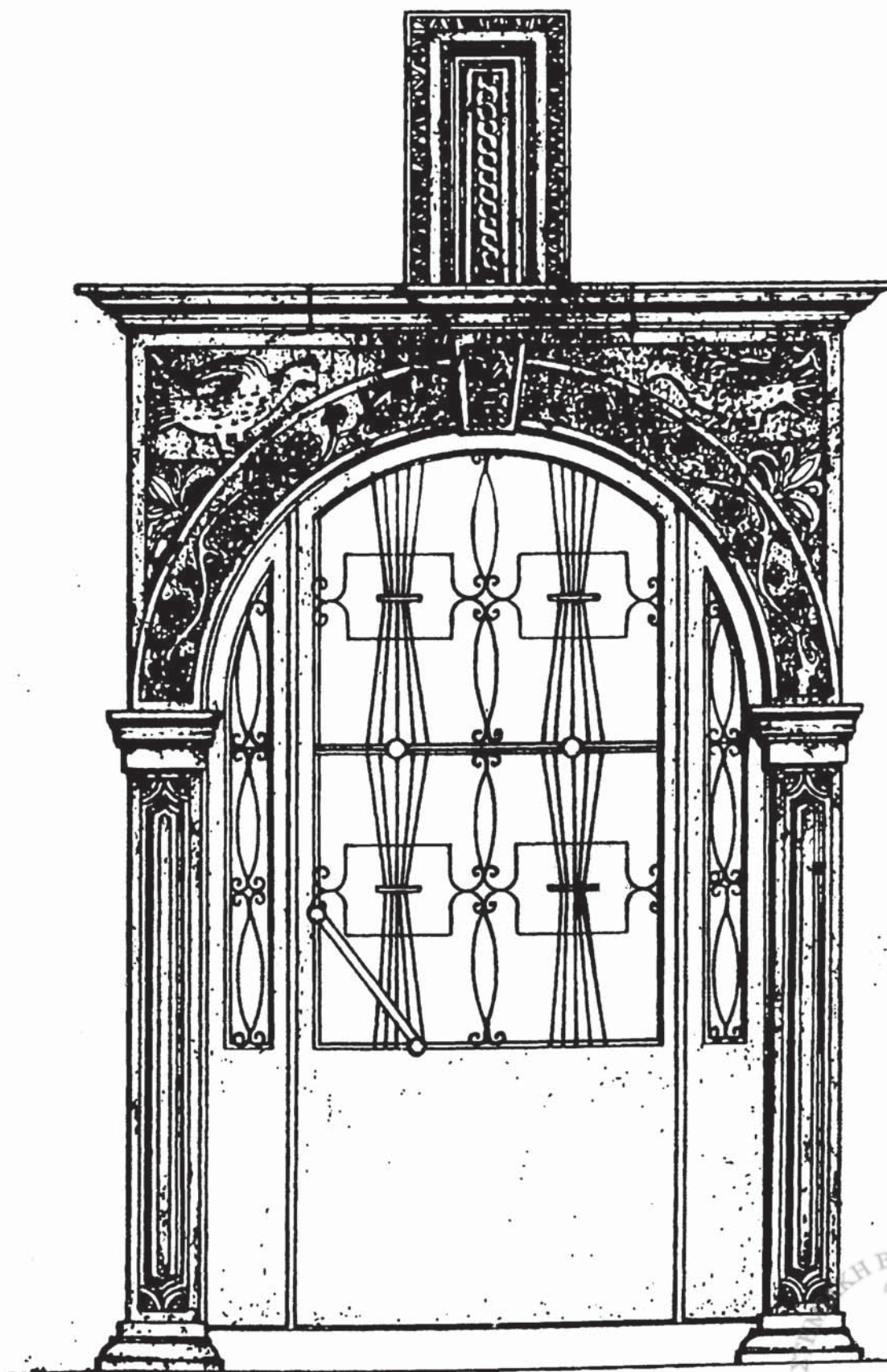
Η μελέτη της αρχιτεκτονικής και της λειτουργίας των παραδοσιακών φούρνων και η συγκέντρωση στοιχείων για την παραγωγή του ψωμιού στην Πρέβεζα, που τόσο έχει υποφέρει τελευταία από την απρογραμμάτιστη “ανάπτυξη”, αποτελούν προσπάθεια τεκμηρίωσης μιας ακόμη παραδοσιακής δραστηριότητας της πόλης που κλείνει πια τον κύκλο της

ζωής της. Επιπλέον αποτελεί προσπάθεια διατήρησης της μνήμης των παλαιών φούρνων που “πρόσφεραν τους Πρεβεζάνους την υλική τροφή, δίπλα στις εκκλησίες που τους πρόσφεραν την πνευματική”, όπως χαρακτηριστικά, είπε ένας παλιός αρτοποιός, σχολιάζοντας το γεγονός ότι οι φούρνοι είναι διασκορπισμένοι μέσα στην πόλη και συχνά βρίσκονται κοντά στους ενοριακούς ναούς.

Σχ. 1 Πρέβεζα.

1. Φούρνος Πλατείας Αγίου Νικολάου
2. Φούρνος οδού Κλεμανσώ 31
3. Φούρνος οδού Πολυτεχνείου 103-105
4. Φούρνος οδού Πολυτεχνείου 102 και Χρήστου Κοντού
5. Φούρνος οδού Χρήστου Κοντού
6. Φούρνος οδού Πολυτεχνείου 69
7. Φούρνος οδού Πολυτεχνείου 44
8. Φούρνος οδού Μάρκου Μπότσαρη 52
9. Φούρνος οδού Παναγή Τσαλδάρη 47
10. Φούρνος οδού 21ης Οκτωβρίου και Χρήστου Κοντού
11. Φούρνος οδού Θεοφάνους
12. Φούρνος οδού Εθνικής Αντιστάσεως και Γλάδστωνος
13. Φούρνος οδού Εθνικής Αντιστάσεως 36 και Δαρδανελλίων
14. Φούρνος οδού 21ης Οκτωβρίου 62
15. Φούρνος οδού Καρυωτάκη 7
16. Φούρνος οδού Εθνικής Αντιστάσεως 91

ΠΑΡΑΘΥΡΑ ΚΥΡΙΑΚΗ

Αρχιτέκτων Μηχανικός

Το θύρωμα της "οικίας Πέτρου Καρύδη"

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα θυρώματα στην πόλη της Πρέβεζας, είναι αυτό της κατοικίας στη γωνία των οδών 21ης Οκτωβρίου και Ιωάν. Καλού, απέναντι ακριβώς από το "αρχοντικό του Κονεμένου".

Η κατοικία χτίστηκε το 1865 και κτήτορας ήταν ο Πέτρος Καρύδης, πιθανής καταγωγής από τη Λευκάδα.

Στο "κλειδί" του θυρώματος αναφέρονται εγχάρακτα η χρονολογία κατασκευής και τα αρχικά, Π. Κ., του ονόματος του ιδιοκτήτη. Ο κληρονόμος-εγγονός του Πέτρου Καρύδη, που έφερε και το όνομά του, έμενε στο σπίτι με την οικονόμο του. Μετά το θάνατο του παππού του (1942) ο Πέτρος Καρύδης, ο νεότερος, πούλησε το σπίτι στη Μαρία Λάμπρου, την οικονόμο του. Η Μαρία Λάμπρου πεθαίνοντας άφησε κληρονομιά το σπίτι στην ανηψιά και το σύζυγό της (Σπύρο Χαρμπούρο), οι οποίοι κατοικούν και σήμερα εκεί.

Από προφορικές πηγές πιθανολογείται η "οικία Πέτρου Καρύδη" να φιλοξένησε για κάποιο διάστημα το γαλλικό προξενείο.

Το εξαίρετο θύρωμα, αποτελούσε πάντα κυρίαρχο στοιχείο του σπιτιού και αρχικά πρέπει να οδηγούσε σε μικρή αυλή με κλίμακα που ανέβαζε στον όροφο-κατοικία. Αργότερα και σύμφωνα με ομολογία των σημερινών ιδιοκτητών η αυλή στεγάστηκε στο ύψος του ορόφου και κλείστηκε από τις δύο ελεύθερες πλευρές της με τζαμαρίες. Στην τελευταία φάση του κτίσματος, ο Σπύρος Χαρμπούρος μετέτρεψε σε τοίχους τις τζαμαρίες (αφήνοντας στον όροφο ένα άνοιγμα προς το δρόμο), άλλαξε τη θέση, τη φορά και το υλικό της σκάλας, πρόσθεσε το μπαλκόνι που διατρέχει την πρόσοψη του σπιτιού κ.λπ. Ίσως τότε άλλαξε η παλιά, σίγουρα ξύλινη, πόρτα με τη σημερινή σιδερένια.

Το θύρωμα της "οικίας Πέτρου Κα-

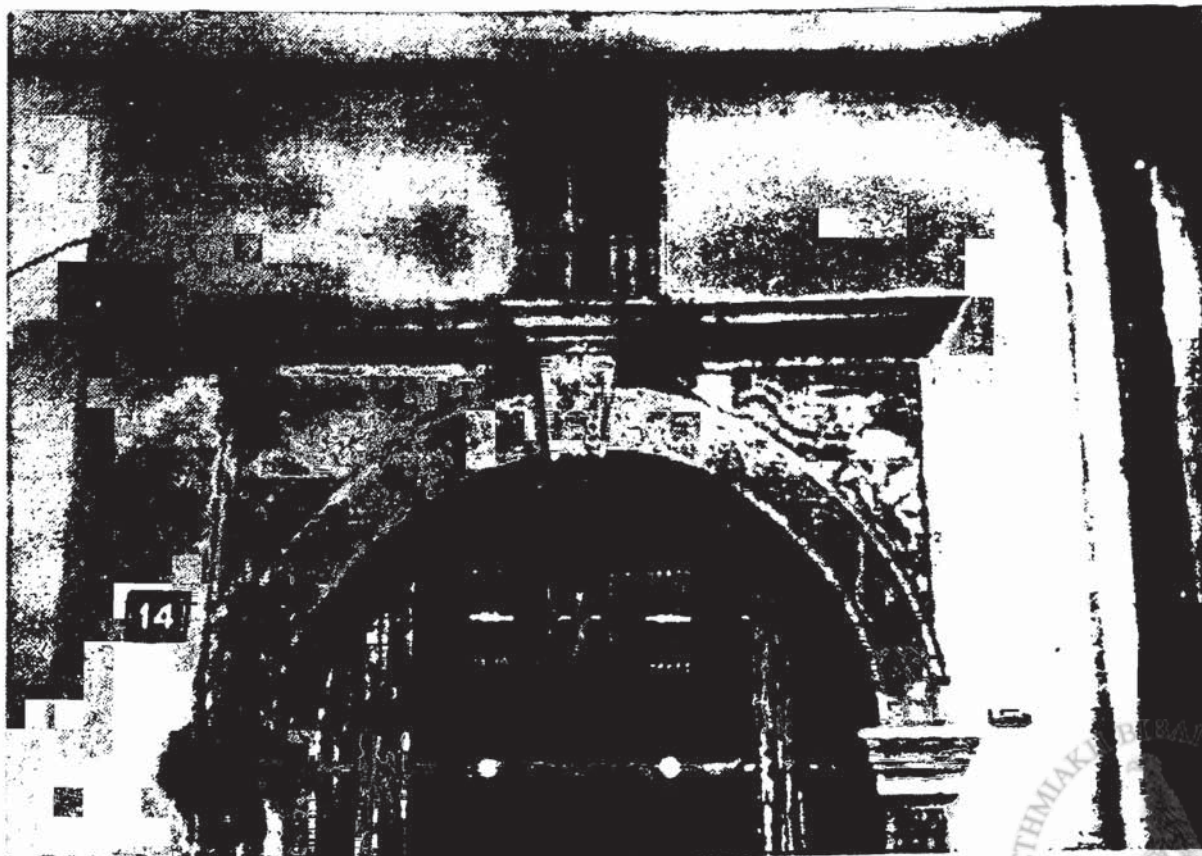

ρύδη" αποτελεί τυπικό δείγμα της αρχιτεκτονικής του προηγούμενου αιώνα, στα νησιά και τα παράλια του Ιονίου πελάγους. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε είναι ο μαλακός πωρόλιθος (τουφόπετρα). Το ημικυκλικό υπέρθυρο με το διακοσμητικό γείσο φτάνουν στο ύψος των 2,70 μέτρων, ενώ το πλάτος του θυρώματος με τις δύο πλαιϊνές παραστάδες στήριξης, είναι περίπου 1,20 μέτρα.

Ένα μοναδικό στοιχείο της κατασκευής είναι η επιβλητική κορωνίδα (πλάτους 40 εκ. και ύψους 70 εκ.) που στέφει το θύρωμα. Ο ανάγλυφος διάκοσμος, λαξευμένος στο χέρι, φέρει μοτίβα της υπαίθρου. Δύο παγώνια, από ένα σε κάθε πλευρά, ζωντανεύουν το χώρο των ανακουφιστικών "τυμπάνων" και μια κορδέλα με λουλούδια δίνει έμφαση στο

τόξο του υπερθύρου. Στο κέντρο του υπερθύρου διακρίνεται το "κλειδί" διακοσμημένο και αυτό με ανάγλυφο στοιχείο και χαραγμένα, όπως αναφέρεται παραπάνω, τη χρονολογία κατασκευής και τα αρχικά του πρώτου κτίτορα. Η κορωνίδα φέρει ανάγλυφες επάλληλες τρέσες με επαναλαμβανόμενα στοιχεία.

Το "μνημείο" παρουσιάζει φθορές εξαπίας της μαλακιάς πέτρας που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του και της εγκατάλειψής του στο χρόνο και τις καιρικές συνθήκες. Τα προβλήματα που διακρίνονται, όπως διάβρωση του υλικού, ξεφλούδισμα, σπάσιμο κ.λπ., μπορούν να αντιμετωπιστούν έγκαιρα. Σίγουρα θα ήταν σκόπιμη η συντήρηση και διατήρηση του χαρακτηριστικού αυτού "κοσμήματος" της Πρέβεζας.

ΙΝΑ ΓΛΑΥΚΗ

Συλλογισμός

Η Γραφή
η Τέχνη
η Σοφία
η Αγάπη
θέλουν μόχθο
και προσπάθεια.
Τότε μόνο φθάνουν
στην τελειότητα,
στην ανωτερότητα.

Αθήνα 1990

Νεκρομαντείο

Θεέ μου, ήρθα σε σένα προσφορές να φέρω
για το θάνατο του λατρευτού μου.

Φέρω ό,τι πολυτιμότερο δώρο είχα.
Φέρω τα ξίφη του και την ασπίδα.

Ήξερε να τα χειρίζεται καλά από μικρό παιδί.
Δάσκαλός του ήταν ο γέρος πολεμιστής Λύσανδρος
που είχε διακριθεί στις μάχες της πατρίδας μας.

Πρώτος στο ξίφος, πρώτος στο ακόντιο, πρώτος στο σημάδι.
Ήξερε να αποφεύγει τα κτυπήματα του αντιπάλου του.
Παλληκάρι τον έκανα.
Ωραίος, γεροδεμένος, με βροντώδη και πειστική φωνή.
Ήθελε πάντα σε όλα να είναι πρώτος.

Τον φανταζόμουν κύρη του σπιτιού του
δίπλα σε ωραία και συνετή κόρη.
Αλλά υπεράνω όλων η πατρίς.

Πρώτος ορμά για να εμψυχώσει τα παλληκάρια του.
Τρέχει αψηφώντας τους κινδύνους.
Ήθελε και την τελευταία στιγμή να είναι πρώτος.
Και έμεινε πρώτος.
Πρώτος έπεσε στο πεδίο της μάχης.
Πρώτος άρχισε. Πρώτος έπεσε.

Έρχομαι εγώ τώρα η έρημη μάνα
και φέρνω σπονδή σε σένα Θεέ μου τα όπλα του.
Τα όπλα ενός αγωνιστή.
Δέξου την προσφορά μιας άμοιρης μάνας.
Μιας μάνας που πιστεύει ότι το παλληκάρι της και κει κάτω

θα θέλει να είναι πρώτος.
Πρώτος και στο δικό σου βασίλειο.
Το βασίλειο του Άδη και της Περσεφόνης.
Πρώτος σε όλα τα δικά σας αγωνίσματα και τελετές.

Δεν λυπάμαι
γιατί ξέρω και νοιώθω
ότι και εκεί ο γιός μου
θα είναι πρώτος.

Αθήνα 1976

Investigation

Ο Κοπέρνικος,
όταν έκανε τις ανακαλύψεις του
σκεπόνταν τη μοίρα του ανθρώπου.

Θα ήταν άραγε ευχαριστημένος
ο άνθρωπος
με τη γνώση του μέχρι τότε αγνώστου;

Ή καλύτερα ήσυχος
μέσα στην άγνοια της επιστήμης
και της έρευνας;

Toulon, France, 22/7/79

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

**ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΓΙΑ ΤΟΝ
Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ**

Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΜΕΜΗ ΜΕΛΙΣΣΑΡΑΤΟΥ**

ΠΡΕΒΕΖΑ 1990

ΘΕΜΗΣ ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ

Απελευθέρωση με εικόνες

Οι συνταξιούχες δασκάλες
με τα φακελωμένα προσόντα
ύπτιοι κίονες της αγάπης
με χαμογελαστά κιονόκρανα
κολλημένοι στο μπετόν
κάποτε-κάποτε
-μπορείς να τις δεις-
σπάνε τις σιδερόβεργες
και ξεκολλάνε
-ναι ξεκολλάνε-
τους κροκωτούς τους θυσάνους
κόβοντας τα δελτία ειδήσεων στα δυο
κι ανηφορίζουν όρθιες
όρθιες και σωτήριες
μέσα σε ικεσίες παιδιών
και σπινθήρες γαλβανισμένων μετάλλων
ανηφορίζουν οι ισοβίτισσες
και μ' ένα ψηλό ψαλίδι
κόβουν τον ουρανό στα δυο
πάνω απ' όλα τα κάστρα
που έπεσαν
γιατί δεν τα πολιορκησε ποτέ
κανένας στρατός
ανηφορίζουν οι ιέρειες
και μ' ένα βαθύ ψαλίδι
κόβουν τη θάλασσα στα δυο
πάνω απ' όλα τα πλοία
που χάθηκαν
γιατί ποτέ κανένας ναύτης
δεν τα φόρτωσε με βαρύ φορτίο
ανηφορίζουν εντελώς αθόρυβες
ανηφορίζουν εντελώς αθώες
για 'κει που όλα ακόμη φαίνονται ωραία
για 'κει που όλα ακόμη είναι ωραία.

Πρακτικά
Επιστημονικού Συμποσίου
Πρέβεζα, 11-13 Ιουνίου 1993

ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ

Το έργο του, στο τέλος της εκατονταετίας από το θάνατό του

Εκδόσεις
Δήμου Πρέβεζας

Ο Βίδας

Διήγημα
του ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΒΑΓΙΑ

Στη μικρή παραθαλάσσια πόλη, όπου παραθέριζα ένα καλοκαίρι, συχνά τύχαινε να παραβρίσκομαι σε συζητήσεις ανάμεσα σε ντόπιους, καθώς και σε αφηγήσεις, γύρω από ιστορίες που συνέβηκαν πρόσφατα και παλιότερα, συνήθως σκαμπρόζικες, με ήρωες είτε ντόπιους, είτε περαστικούς, παραθεριστές κι άλλους. Η γνωριμία με τους ντόπιους, δεν στάθηκε ποτέ δύσκολη. Άνθρωποι ανοιχτόκαρδοι, έτοιμοι ν' ανοίξουν κουβέντα με το διπλανό τους, αποτελούσαν πηγή πληροφοριών για οτιδήποτε.

Οι αφηγήσεις, δεν είχανε τόσο το χαρακτήρα κουτσομπολιού, όσο τη διάθεση για γέλιο. Κι αυτοί οι άνθρωποι, είχαν το χάρισμα να γελάνε εύκολα. Μόλις νύχτωνε λοιπόν, την άραξα σε κάποιο καφενείο, έπιανα κουβέντα κι άκουγα.

Ένα βράδυ, παραβρέθηκα σε μια τέτοια αφήγηση, η οποία γινότανε συνεταιρική, αφού όλοι της παρέας συνεισέφεραν, ο καθένας με τις δικές του πληροφορίες, ώστε η τελική εκδοχή να είναι ένα ενδιαφέρον περιστατικό. Θα προπαθήσω να συνθέσω τα γεγονότα χάριν του αναγνώστη, με όσες λεπτομέρειες συνέρρευσαν από τους συμπαθέστατους εκείνους αφηγητές. Κι αρχίζω.

Το καλοκαίρι του 1983, νομίζω, ξανάρθε στην πόλη κι ένα ζευγάρι κάθε άλλο παρά ταιριαστό. Εκείνη νεότατη, αρκετά όμορφη. Εκείνος πολύ ηλικιωμένος, απ'στρατος αξιωματικός. Είχε ελαττωμένη ακοή, πιο πολύ, όμως, ελαττωμένο λογισμό, καθώς έλεγαν, ήτανε και τα δύο, μάλλον αποτέλεσμα πολεμικών συγκυριών!

Γόνος αυτός, οικογένειας τσιφλικάδων και στρατιωτικών, καταγόμενης από κάποιο χωριό της γύρω περιοχής, βρέθηκε στον πόλεμο του '40 ανθυπολοχαγός στην υπηρεσία ανεφοδιασμού και δεν έπιασε ποτέ όπλο όσο κράτησε ο πόλεμος. Βρισκότανε διαρκώς, πολύ πίσω απ' την πρώτη γραμμή και θα την έβγαζε ακίνδυνα ως το τέλος, όπως τόσοι άλλοι που καυχώνται ότι πήγαν στον πόλεμο, αλλά παραλείπουν να πουν ότι αυτό έγινε μέσα σε επιταγμένα σπίτια με όλες τις ανέσεις τους ή στη χει-

ρότερη περίπτωση, μέσα σε υπόγεια, καλά προφυλαγμένοι από οβίδες και βόμβες. Δεν λέμε βέβαια για τους μεγάλους, επιτελείς και άλλους, που την περνούσαν κοιτάζοντάς τους μέσα σε μεγάλες πόλεις, σα να μη συνέβανε τίποτε, ή στην Αθήνα όπου πήγαιναν και σε χορούς.

Έλα όμως που η τύχη εγκατέλειψε τον αξιωματικό μας, όταν μπήκαν οι Γερμανοί στον πόλεμο. Τα Στούκας δεν αστειεύονταν. Έτσι, μια μέρα στο χωριό που βρισκόταν, πολύ πίσω ως συνήθως από το μέτωπο, έγινε μια συγκέντρωση στρατευμάτων, οι γερμανοί καθώς φαίνεται το έμαθαν κι έστειλαν ένα σμήνος Στούκας, τα οποία, μόλις έφτασαν, αρχίσανε να βουτάνε πολυβολώντας και ν' αμολάνε τις βόμβες τους.

Ο ήρωάς μας τα χρειάστηκε. Δεν είχε ξαναβρεθεί σε τέτοια κόλαση. Τα βουπτά των Στούκας συμπλήρωναν τον ορυμαγδό των εκρήξεων, οι οποίες διαδέχονταν η μία την άλλη ασταμάτητα. Βόμβες έπεφταν παντού, γκρέμιζαν σπίτια, τίνάζαν τα πάντα στον αέρα, σκότωναν ανθρώπους και ζώα. Ο ανθυπολοχαγός μας, βρισκότανε στο γραφείο του όταν άρχισε η επιδρομή. Πριν προλάβει να κατεβεί στο ισόγειο για να κωθεί κάτω από κανένα κρεβάτι, όπως γινότανε συνήθως στο βαρβαρισμό σε κατοικημένες περιοχές, μία βόμβα έπεσε πολύ κοντά και από τη δόνηση, η σκεπή του σπιτιού κατέρρευσε. Ο ανθυπολοχαγός, περνούσε εκείνη τη στιγμή, κάτω από την κάσα της πόρτας του γραφείου του. Έτσι, γλύτωσε, για να φτάσει μέσα σε δευτερόλεπτα σ' ένα κρεβάτι στο ισόγειο και να καταδυθεί.

Τα διαβολικά σφυρίγματα των βομβών που έπεφταν, ανακατεμένα με τις εκρήξεις και τα ουρλιαχτά των ανθρώπων, του τρυπούσαν τ' αφτιά. Καινούργια βόμβα έπεσε, αυτή τη φορά στο δρόμο, έξω σχεδόν απ' το σπίτι, το οποίο τραντάχτηκε συθέμελα και πληγωμένο ήδη από την προηγούμενη βόμβα, δεν άντεξε και κατέρρευσε ολόκληρο. Τον έσωσε το κρεβάτι.

Ο βομβαρδισμός συνεχίστηκε λίγα λεπτά ακόμη. Τα Στούκας έριξαν όλες τις βόμβες τους, άδειασαν και τα πολυβόλα τους κι έφυγαν. Τον έβγαλαν από τα ερείπια μετά από μερικές ατέλειωτες ώρες. Δεν τραυματίστηκε. Μόνο, από τις εκρήξεις, του έμεινε ένα βουπτό σ' αφτιά, μαζί με ελαφρά βαρκοϊα, κοινώς κουφαμάρα. Αλλά το σοκ από την τρομάρα του, καθώς ήταν άμαθος σε τέτοια, άφησε τα σημάδια του στο μυαλό του, που για να πούμε και την αλήθεια, δεν ήτανε δα και σόι, εξαρχής.

Μετά την απελευθέρωση, μονιμοποιήθηκε στο στρατό και υπηρέτησε πολλά χρόνια, κι αποστρατεύτηκε σε μεγάλη ηλικία με το βαθμό του ταγματάρχη. Δεν έχανε δε ευκαιρία, ν' αφηγείται τη μεγάλη και μοναδική του περιπέτεια. Κι όσο το χρονικό διάστημα από το ηρωικό περιστατικό μεγάλωνε, τόσο μεγάλωνε στην αφήγηση και η ηρωική του συμπεριφορά τις στιγμές εκείνες. Έφτασε μάλιστα να λέει πως "όρθιος στο δρόμο, μ' ένα Μπρέν ανά χείρας, αντιμετώπισε μόνος του τα σιδερένια όρνεα που ορμούσαν από τον ουρανό να τον κατασπαράξουν"!...

Ηλικιωμένος, συνταξιούχος πια, θέλησε να παντρευτεί. Αναζήτησε νύφη από τα μέρη του. Την ήθελε σχετικά νέα και ωραία, ταιριαστή, με το βαθμό του και τη δόξα του. Φυσικά δεν θα τον έπαιρνε καμία νέα, ωραία και ευκατάστατη. Όμως, με το πλεονέκτημα της μεγάλης περιουσίας που κληρονόμησε, βρήκε κάποια, αρκετά νέα και ωραία πλην πτωχή, που έστερξε να τον συντροφέψει εις το υπόλοιπον του βίου

του, ελπίζουσα, καταφανώς, πως σύντομα θα την άφηνε μόνη και πλουσίαν.

Όχι πως αυτή δε λιγουρευότανε, όταν γύρω της έβλεπε άλλα ζευγάρια, πιο ταιριαστά, να χαϊδεύονται και να φιλιούνται, ιδιαίτερα στην πλάζ, όπου και η ίδια με ευχαρίστηση έδειχνε τα κάλλη της.

Οι άνδρες, την πρόσεχαν, φυσικά και της έριχναν πονηρές ματιές. Αυτή ανταπέδιδε με τρόπο όχι τόσο ενθαρρυντικό. Υπήρχε πάντα δίπλα και το μαντρόσκυλο, ο σύζυγος, να φυλάει τη σπάνη. Κουτοπόνηρος καθώς ήταν, δεν του ξέφευγαν κάτι χαμογελάκια της νέας συμβίας του που, αν μη τι άλλο, έδειχνε πόσο κολακευότανε από τα αρπαχτικά βλέμματα των ανδρών. Αλλά μέχρι εκείνο το καλοκαίρι που συνέβη το επεισόδιο που αφηγούμαστε, εκείνη δεν είχε θελήσει ή δεν είχε μπορέσει να ενδώσει προχωρώντας από το τηλεφλέρι με τα μάτια, σε πιο κοντινές καταστάσεις. Ίσως ήτανε και κάπως νωρίς ακόμη, αφού δεν είχε περάσει παρά μόνο ενάμισι χρόνος από το γάμο.

Στην πόλη, έκανε τις διακοπές του και κάποιος Λευτέρης, γνωστός στους ντόπιους, γιατί εκεί είχε περάσει τα εφηβικά του χρόνια εξαιτίας του πατέρα του, δημόσιου υπαλλήλου που υπηρέτησε εκεί λίγα χρόνια. Είχε γνωστούς και φίλους παλιούς συμμαθητές του κι ένιωθε σα στον τόπο του. Κάθε καλοκαίρι λοιπόν, τον ξαναβλέπανε. Ήτανε γύρω στα τριάντα, εύσωμος και συμπαθητικός. Πολύ έξυπνος αλλά αλλοπρόσαλλος στη συμπεριφορά. Τόσο, που του είχανε κολλήσει το παρατσούκλι “βίδας”. Όχι πως ήταν ανισόρροπος ο άνθρωπος. Απλώς το “βίδας” δικαιολογούσε στους ντόπιους τον αυθορμητισμό του και τη μανία του να κάνει φάρσες. Τον συμπαθούσαν όλοι.

Η Μαρίτσα, όπως έλεγαν την ηρωίδα μας, είχε προσέξει από το προηγούμενο καλοκαίρι, πως την κοίταγε ο Λευτέρης και της έστελνε χαμόγελα. Κι ήτανε μάλλον σίγουρη, ότι αυτός είχε στείλει μ’ έναν πιτσιρίκο το σημείωμα που έγραφε “Θέλω να σε δω, Λ”. Αυτή δεν έδωσε απάντηση κι αυτός δεν πρόλαβε να επιμείνει, γιατί στο μεταξύ, το ζεύγος έφυγε.

Μεσολάβησε ένας χρόνος και κόντευε να ξεχάσει το πρόσωπό του, έτσι όπως μπερδεύονταν με άλλα ανδρικά πρόσωπα που είχε προσέξει και όλα μαζί, αποτελούσαν πια μια συγκεχυμένη εικόνα.

Όμως, την πρώτη μέρα που βρέθηκε στην πλάζ το καλοκαίρι που λέμε, τον είδε νάρχεται από μακριά, ψάχνοντας με το βλέμμα. Όταν έφτασε αρκετά κοντά, τα βλέμματά τους συναντήθηκαν. Αυτός στάθηκε και τη χαιρέτησε κουνώντας με τρόπο το χέρι. Αυτή χαμογέλασε και γύρισε το βλέμμα αλλού. Όμως δεν κρατήθηκε και ξανακοίταξε. Εκείνος είχε καθήσει στην άμμο, μερικά μέτρα πιο κει και φαινόταν να την απολαμβάνει με τα μάτια. Αυτή γύρισε προς τη θάλασσα κι έκανε πως δεν το πρόσεχε, αλλά ένιωθε σ’ όλο της το κορμί το κοίταγμά του. Μια γλυκιά ταραχή διαπέρασε.

Εκείνη την ημέρα δεν έγινε τίποτε άλλο. Ούτε και την επομένη, ούτε την παράλληλη. Απλώς, όταν συντανιόντουσαν κάπου κοίταγε ο ένας τον άλλο με διαρκώς αυξανόμενη ένταση. Αυτή καταλάβαινε πια πως η παρουσία του την αναστάτωνε. Δεν τολμούσε όμως να του δώσει περισσότερο θάρρος, να του επιτρέψει νάρθει να της μιλήσει. Ίσως ήτανε και ζήτημα ευκαιριών. Ο σύζυγος φύλαγε διαρκώς, σωστός κέρβε-

ρος.

Ο Λευτέρης απ' τη μεριά του, ένιωθε όλο και πιο έντονη την ανάγκη να βρεθεί κοντά της.

Η ευκαιρία ήρθε από πάνω, ψηλά. Πώς λέμε "έπεσε απ' τον ουρανό"; Κάπως έτσι. Θα δείτε.

Ένα βράδυ, αργά, ο Λευτέρης, μη έχοντας τίποτε καλύτερο να κάνει, αποτραβήχτηκε στο δωμάτιο του ξενοδοχείου όπου έμενε, ξάπλωσε, έσβησε και το φως και περίμενε να τον πάρει ο ύπνος. Όπως και τα προηγούμενα βράδια, σκεφτότανε την ωραία της πλάζ, μ' εκείνο τον πλίσθιο γέρο-σύζυγο, που και μόνο η παρουσία του δίπλα της, τον έκανε να τη θέλει πιο πολύ.

Ξαφνικά, ένας γδούπος από πάνω τον τάραξε. Κοίταξε ασυναίσθητα το ταβάνι. Άκουσε κάτι βήματα σιγανά και ξαφνικά πάλι το γδούπο. Κάτι σαν κάποιος να χοροπηδούσε με γυμνά πόδια. Κατόπιν πάλι ησυχία.

Ο ύπνος άρχισε να βαραίνει τα βλέφαρά του. Όμως εκεί που κόντευε να τον πάρει, καινούργιοι γδούποι, απανωτοί αυτή τη φορά κι άλλοι θόρυβοι, χτυπήματα, σαματάς.

"Αν διαρκέσει αυτό, πάει ο ύπνος", σκέφτηκε ο Λευτέρης.

Μεσολάβησε ένα διάστημα ησυχίας, στο οποίο προσπάθησε να χαλαρώσει, αλλά η φασαρία ξανάρχισε.

- Ε, αυτό δεν υποφέρεται πια, είπε δυνατά και θυμωμένος σηκώθηκε, αποφασισμένος να δώσει ένα μάθημα στον αναιδή που δε σεβότανε την κοινή ησυχία.

Έβαλε το παντελόνι του και με το φανελάκι, βγήκε στο διάδρομο, ανέβηκε στον παραπάνω όροφο, βρήκε το αντίστοιχο με το δικό του δωμάτιο και έστησε αντί στην πόρτα του.

Σε λίγο οι θόρυβοι ξανακούστηκαν. Δεν του έμεινε καμία αμφιβολία πως από δω ερχόντουσαν. Αποφασισμένος, χτύπησε την πόρτα. Πέρασαν μερικά δευτερόλεπτα με ησυχία. Ξαναχτύπησε δυνατώτερα. Βήματα ακούστηκαν και η πόρτα άνοιξε. Κι εκεί που ο Λευτέρης ετοιμαζότανε να εκτοξεύσει το θυμό του, έμεινε έτσι, με το στόμα ανοιχτό. Στο άνοιγμα της πόρτας, στεκότανε... εκείνη, η οποία τον κοπούσε το ίδιο έκπληκτη και μ' ανοιχτό το στόμα. Ω! θεία έκπληξη. Προς στιγμήν, έχασε τη λαλιά του. Τέλος ξεροκατάπιε και κατανικώντας την ταραχή του, είπε όσο πιο ήρεμα μπορούσε:

- Μένω από κάτω ακριβώς. Άκουσα παράξενους θορύβους κι ανέβηκα να δω μήπως κινδυνεύετε...

- Πολύ ιπποτικό εκ μέρους σας κύριε..., είπε εκείνη με υποχρεωτικό αλλά και μηχανίας χαμόγελο.

- Λευτέρης... Λευτέρης Νικολόπουλος, συστήθηκε με μισή φωνή εκείνος.

- ... κύριε Λευτέρη, ένα κουνούπι είναι και δεν μπορώ να το χτυπήσω, συμπλήρωσε με παράπονο αυτή. Δε θα μπορέσω να κοιμηθώ αν δεν...

- Ο σύζυγός σας; ρώτησε αθώα τάχα ο Λευτέρης.

- Έχει μείνει κάτω να δει την ταινία στην τηλεόραση και θ' αργήσει, έκανε αυτή με ύφος που πρόδινε πλήξη. Εμένα δε μ' άρεσε, βαρέθηκα, νύσταζα κιόλας. Αλλά το κουνούπι...

Ο Λευτέρης, ξαναβρίσκοντας την αυτοκυριαρχία του, αντέδρασε αμέσως με χιούμορ.

- Κουνούπι; Πού είναι, να το φάω; είπε κι απότομα προχώρησε μέσα.

Αυτή ασυναίσθητα παραμέρισε, αφήνοντάς τον να φτάσει ως τη μέση του δωματίου. Ο Λευτέρης κοίταξε γύρω στους τοίχους, τα έπιπλα, μήπως διακρίνει το κουνούπι. Τέλος, το βλέμμα του σταμάτησε πάνω της. Τώρα μόλις πρόσεξε ότι αυτή φορούσε μόνο ένα ημιδιαφανές νυχτικό με τιράντες, που άφηνε να διακρίνονται τα κάλλη της. Ανατριχίλες διέτρεξαν όλο το κορμί του. Σάλια μαζεύτηκαν στο στόμα του.

- Δεν το βλέπω, είπε με σθησιμένη φωνή και παραλίγο να πνιγεί από τα σάλια του.

Αυτή έσιαξε με μια χαριτωμένη κίνηση το νυχτικό της, που η μία τιράντα του είχε μισοπέσει και κοιτάζοντας γύρω, πήγε από την άλλη μεριά του κρεβατιού κι έσκυψε να μαζέψει μια μυγοσκοτώστρα που ήτανε πεταμένη πάνω του. Στο μεταξύ, είχε κι αυτός πλησιάσει στο κρεβάτι, είχε δει τη μυγοσκοτώστρα, κι έσκυψε να την πιάσει. Το πρόσωπό του άγγιξε τα μαλλιά της που είχανε πέσει στι πλάι, αποκαλύπτοντας το λεπτό, προκλητικό σβέρκο της. Λίγο ακόμα και θα τη φιλούσε εκεί. Αυτή ανασήκωσε το πρόσωπό της. Οι μύτες τους παραλίγο ν' ακουμπήσουν. Κοιτάχτηκαν. Ο Λευτέρης ένιωσε να παραλύει. Είχε μπροστά του ένα ουρί του παραδείσου, με ροζ σάρκα, αφράτη, που ακτινοβολούσε ευωδιαστή κι από κάτω ένα κρεβάτι... Ω! μεγαλοδύναμε Θεέ, ή μάλλον ω! διάβολε, τι να κάνει τώρα;... Όμως σχεδόν αμέσως, αυτή ορθώθηκε και μαζί ορθώθηκαν τα στήθια της, γεμάτα, νεανικά, ωραία...

- Κάπου εδώ θα είναι, είπε.

- Ποιο; ρώτησε χαζά αυτός, έχοντας ξεχάσει τι γυρεύανε!

- Μα, το κουνούπι καλέ, έκανε αυτή παιχνιδιάρικα.

Ο Λευτέρης δεν ήταν άπειρος με τις γυναίκες, αλλά τέτοιο πράγμα, του συνέβαινε πρώτη φορά.

- Νάτο, είπε αυτή, δείχνοντας σ' ένα σημείο στον τοίχο.

Πλησίασε προσεκτικά και σήκωσε τη σκοτώστρα.

- Σιγά, μη το τρομάξετε, ψιθύρισε αυτός.

Και πράγματι, το κουνούπι απογειώθηκε κι άρχισε να κόβει βόλτες γύρω τους. Αυτός δοκίμασε να το χουφτώσει. Άπλωσε επανειλημμένως κι απότομα το χέρι του, στριφογυρίζοντας κατά πώς τον πηγαίνανε τα ζικ-ζακ του κουνουπιού.

Στην τρίτη προσπάθεια, το χέρι του προσγειώθηκε πάνω στο στήθος της κι από κεκτημένη ταχύτητα, το φούχτωσε. Ένιωσε τη σάρκα της, ζεστή, χυμώδη, πολύ γλυκιά. Ένας ηδονικός πόνος τον διαπέρασε. Κόπηκε η ανάσα του. Η καρδιά του κλώτσησε σαν πόδια επιβήτορα που ετοιμάζεται να εκτελέσει το χρέος του προς την ωραία φοράδα. Αυτή έβγαλε μια μικρή κραυγή και τραβήχτηκε απότομα, γελώντας κα-καριστά και φωνάζοντας:

- Μα δεν είμαι εγώ το κουνούπι...

- Συγγνώμην, δεν τόθελα, ψέλλισε αυτός.

- Νάτο, νάτο, τραγούδησε αυτή δείχνοντας το κρεβάτι.

Πραγματικά, το κουνούπι είχε καθίσει στο ένα από τα δύο μαξιλάρια.

- Δώστε μου να δοκιμάσω εγώ, είπε αυτός και της πήρε τη σκοτώστρα. Πλησίασε

κι απότομα την κατέβασε. Το πέτυχε.

- Μπράβο... μπράβο, χειροκρότησε εκείνη και χοροπήδησε σαν παιδάκι. Τα στήθη της χοροπήδησαν κι αυτά, κάνοντας το Λευτέρη να γουρλώσει πάλι τα μάτια και να μη μπορεί να σκεφτεί τίποτε.

- Είστε σπουδαίος, του είπε. Ευχαριστώ πολύ. Και πλησιάζοντας το Λευτέρη που είχε ορθωθεί και στεκότανε μαρμαρωμένος, του έσκασε γρήγορα ένα φιλή στο μάγουλο!

- Τώρα θα μπορέσω να κοιμηθώ, ξανάπε αυτή.

Ο Λευτέρης άρχισε να συνειδητοποιεί την κατάσταση. Έπρεπε να φύγει. Τον έδιωχνε, μάλλον. Με αργές κινήσεις, σαν υπνωτισμένος, έφτασε στην πόρτα, ενώ αυτή τον ακολουθούσε. Γύρισε καθώς έβγαινε, της είπε ένα λιγωμένο "καληνύχτα" και πήγε προς τη σκάλα, ενώ εκείνη έκλεινε την πόρτα.

Ξάπλωσε στο κρεβάτι του, αλλά πού ύπνος. Κλωθογύριζε στο νου του όλη τη σκηνή. Η φαντασία του αρνιότανε να περιοριστεί στα γεγονότα και προχωρούσε σε όσα θα μπορούσαν να γίνουν και δεν έγιναν... Τι κρίμα, να τελειώσει τόσο γρήγορα. Ένιωθε σαν ένας πεινασμένος που του δώσανε να δοκιμάσει μια πηρουνιά φαϊ, ίσα ίσα για να μεγαλώσει η όρεξή του κι ύστερα του απαγόρεψαν να φάει. Μέμφονταν τον εαυτό του για την απερισκεψία του να σκοτώσει το κουνούπι με την πρώτη. Τι βλάκας! Θα μπορούσε τάχα να κάνει πως προσπαθεί να το σκοτώσει και να καθυστερήσει πολύ την εκτέλεση και ποιος ξέρει τι μπορούσε να προκύψει... Βέβαια, υπήρχε και ο φόβος να γυρίσει ο σύζυγος και τρέχα γύρευε τι θα γινότανε. Κι αυτή... Δεν έδειξε να πειράχτηκε που της γράφωσε το βυζί. Γελούσε. Τι όμορφη που ήταν. Την έφερνε με τη φαντασία του μπροστά του, δίπλα του, στο κρεβάτι κι έλιωνε. Ένιωθε το αίμα του να χτυπάει σφυριές στις αρτηρίες του, στο κεφάλι του. Στριφογύρισε ξανά και ξανά στο κρεβάτι, προσπαθώντας να ηρεμήσει, να τη βγάλει απ' το μυαλό του, να κοιμηθεί. Η ώρα περνούσε. Άκουσε τον άντρα της που μπήκε. Το βρωμόγερο. Δεν άντεχε να τον φαντάζεται να ξαπλώνει δίπλα της, να νιώθει τη ζεστασιά του αφράτου κορμιού της, να την ακουμπάει... Το κεφάλι του πήγαινε να σπάσει... Α! θα τρελαθώ, σκέφτηκε.

Χαράματα σχεδόν, τον πήρε εππέλους ο ύπνος.

* * *

Την επομένη, ως συνήθως, βρέθηκαν όλοι στην πλαζ. Τα μάτια του Λευτέρη, πρησμένα από την αϋπνία, δεν ξεκολλούσαν από πάνω της. Τον κοπούσε κι αυτή. Οι γύρω, το πήρανε χαμπάρι. Κάτι γνωστοί του, του κλείνανε το μάτι με νόημα.

Σε λίγο, αυτή μπήκε στη θάλασσα και ακολούθησε ο σύζυγος. Μπήκε κι ο Λευτέρης. Ανοίχτηκαν κάμποσο, ενώ ο ταγματάρχης έμεινε στα ρηχά. Δεν ήξερε κολύμπι και αρκείτο να μένει στο νερό με τις ώρες, πιστεύοντας ότι αυτό του προσέδινε σφρίγγος!

Ο Λευτέρης την πλησίασε σιγά-σιγά. Τα κεφάλια τόσων ανθρώπων που κολυμπούσαν γύρω, τους κάλυπταν αρκετά. Με μερικές απλωτές, βρέθηκε πλάι της. Χωρίς περιστροφές, ψύχραιμος κι αποφασιστικός σήμερα, της είπε με φωνή που γαργάριζε απ' το νερό που μπαινόβγαινε στο στόμα του:

- Μαρίτσα σ' αγαπώ!
- Ο πληθυντικός είχε καταργηθεί απότομα. Αυτή δεν απόρρησε μάλλον για το "σ' αγαπώ".
- Πώς ξέρεις τ' όνομά μου; τον ρώτησε παιχνιδιάρικα.
- Δεν ήταν δύσκολο να το μάθω... Σ' αγαπώ, της ξανάπε με πάθος.
- Ε! κι εγώ σ' αγαπώ. Ιδιαίτερα μετά το χθεςνοβραδινό σου κατόρθωμα, έκανε γελώντας εκείνη.
- Μην παίζεις μαζί μου. Σε λατρεύω, επέμεινε εκείνος.
- Έτσι ξαφνικά;... Τα παραλές.
- Θα σε πνίξω... Μόνο έτσι θα γλιτώσω από σένα.
- Μην είσαι τόσο απότομος.
- Εσύ; Τι νιώθεις;
- Ε, τι να νιώθω. Μ' αρέσεις, δε μπορώ να πω. Όμως σκέψου... Είμαι παντρεμένη, το ξέρεις σίγουρα, είπε αυτή με κάποιο σοβαρό τόνο στη φωνή.
- Και τι μ' αυτό; Εγώ, ένα ξέρω. Ψες δεν κοιμήθηκα εξαπίας σου. Σε σκεφτόμουν όλη τη νύχτα.
- Δε φταίω εγώ.
- Φταις.
- Εγώ; Σε τι;
- Μου έδωσες θάρρος... με τα μάτια σου... με τα χαμόγελά σου. Τι να κάνω τώρα που δε μπορώ να ζήσω χωρίς εσένα...
- Όλοι έτσι λένε όταν ερωτεύονται.
- Θα σε απαγάγω, είπε αυτός άγρια.
- Θα το μετανιώσεις, έκανε αυτή νaziάρικα.
- Κολυμπούσαν πλάι-πλάι και καθώς ήταν άπατα, κουνούσαν χέρια και πόδια διαρκώς, για να κρατηθούν στον αφρό και αναπόφευκτα έγγιζαν ο ένας τον άλλον. Και ξαφνικά, αυτός την αγκάλιασε και κόλλησε τα χείλη του στα δικά της.. Αυτή έκανε κάτι κινήσεις σαν να ήθελε να ξεφύγει, αλλά αφέθηκε τελικά και κρατώντας την αναπνοή της, βυθίστηκε μαζί της και το νερό τους σκέπασε... Όταν ξαναβγήκαν στην επιφάνεια, μετά από κάμποσα δευτερόλεπτα, όχι πια αγκαλιασμένοι, αυτή είχε την έκφραση ανθρώπου που πνίγεται. Έβηκε κιόλας. Έκανε αδέξιες απλωτές. Αυτός τη βοήθησε να επιπλεύσει.
- Πες μου τουλάχιστον, της είπε ανάμεσα στο λαχάνιασμό του, ότι δεν θα ξανακάνεις έρωτα μαζί του όσο θα βρίσκεστε εδώ, φέτος... Δε μπορώ να σε νιώθω στην αγκαλιά του.
- Είσαι πολύ απαιτητικός, είπε αυτή βήχοντας ακόμα.
- Είμαι τρελός για σένα... Θα μου το υποσχεθείς;
- Ποιο;
- Αυτό που σου ζήτησα.
- Εντάξει, του απάντησε για να σταματήσει τη συζήτηση. Και με κάποια λύπη στη φωνή, πρόσθεσε: Δεν είναι μεγάλο πρόβλημα... Ούτως ή άλλως....
- Τι θες να πεις, επέμεινε αυτός κοιπάζοντάς την εξεταστικά. Και μην παίρνοντας απάντηση, συμπλήρωσε μόνος του: Ότι δεν κάνετε έρωτα;

- Κάνουμε, λίγο σπανίως, είν' αλήθεια..., απάντησε εκείνη και η λυπημένη έκφραση δεν έλεγε να φύγει απ' το βλέμμα της.

- Αγάπη μου, έκανε εκείνος και πήγε πιο κοντά της.

- Τραβήξου σε παρακαλώ, τον αποπήρε εκείνη απωθώντας τον. Μας κοπάνε, θα γίνει σκάνδαλο...

- Πώς θα σε δώ; Της είπε με λαχτάρα.

- Δεν ξέρω.

- Θέλεις;

- Θέλω, του απάντησε με ύφος παιχνιδιάρικο, πάλι.

- Πότε; Πού; επέμεινε αυτός.

- Α! Μην με ζαλίζεις. Δεν μπορώ να σκεφτώ. Θα δούμε. Έχουμε καιρό... Φύγε τώρα... Βλέπω τον άνδρα μου να με ψάχνει.

Πραγματικά, ο ταγματάρχης, στα ρηχά, είχε σηκωθεί όρθιος και κοίταζε γύρω, σκιάζοντας με το χέρι τα μάτια του.

- Φύγε... φύγε.

- Σ' αγαπώ, της είπε πάλι ο Λευτέρης και χάθηκε κάτω απ' το νερό για ν' αναδυθεί δέκα μέτρα πιο εκεί, ενώ αυτή πήρε την άγουσα προς την ακτή.

Η υπόλοιπη μέρα πέρασε χωρίς να ξαναϊδωθούν. Η σκέψη του Λευτέρη όμως, βρισκότανε διαρκώς κοντά της. Ήτανε σίγουρα τρελά ερωτευμένος μαζί της και το παρατσούκλι "βίδας" δεν του το είχανε κολλήσει άδικα. Δεν θα ήταν αφύσικο ό,τι κι' αν έκανε για να το δικαιώσει.

Η νύχτα ήρθε, γλυκιά, φέροντας τη δροσιά της στους ταλαιπωρημένους από τη ζέστη ανθρώπους. Μόνο στο Λευτέρη δεν είχε κατευναστική επίδραση. Τουναντίον. Όσο νύχτωνε, τόσο ο εκνευρισμός του εντεινόταν. Στο δωμάτιό του, όπου είχε πάει κατά τις έντεκα γιατί δεν είχε όρεξη να κάνει τίποτ' άλλο, κατάστρωνε σχέδια για το πώς θα τη δει μόνη της. Τους άκουσε να μπαίνουν. Βγήκε στο μπαλκόνι, κι έστησε αφτί. Ομιλίες ερχόντουσαν από πάνω, αλλά δεν ξεχώριζε λόγια. Η φωνή της, χτυπούσε τ' αφτιά του και μετατρέπονταν σε βασανιστή που μαστίγωνε την καρδιά του. Τον έπιασε ανυπομονησία. Έτρεμε.

Χωρίς να σκεφτεί άλλο, ανέβηκε στο κάγκελο του μπαλκονιού κι αρπάχτηκε από το πάνω μπαλκόνι. Ευκίνητος καθώς ήτανε, δε δυσκολεύτηκε να σκαρφαλώσει εκεί. Η μπαλκονόπορτα ήταν ανοιχτή, με την ημιδιάφανη κουρτίνα απλωμένη. Μπορούσε να δει μέσα χωρίς να τον βλέπουν εκείνοι, αφού έξω ήταν σκοτεινά.

Το δωμάτιο, όπως και το δικό του, ήταν ευρύχωρο μ' έναν μικρό προθάλαμο. Στους τοίχους, μερικά κάδρα με φωτογραφίες τοπίων.

Είδε τον ταγματάρχη να γδύνεται, να μένει με τα εσώρουχα και να κάθεται στο κρεβάτι ενώ αυτή μιλούσε απ' το λουτρό, όπου σίγουρα έκανε μπάνιο γιατί ακουγότανε το ντους.

Κάποιος χτύπησε την πόρτα τους. Ο ταγματάρχης φώναξε "εμπρός", η πόρτα άνοιξε και μπήκε ένας γκρούμ, κουβαλώντας ένα δίσκο μ' ένα φλιτζάνι που άχνιζε.

- Το χαμόμηλο που παραγγείλατε, είπε.

Άφησε το φλιτζάνι στο κομοδίνο κι έφυγε.

- Φέρανε το χαμόμηλο; ρώτησε η φωνή της Μαρίτσας απ' το λουτρό.

Ο ταγματάρχης είπε ναι, έβαλε ζάχαρη κι άρχισε να ρουφάει το χαμόμηλο. Σε λίγο, βγήκε αυτή τυλιγμένη με την πετσέτα. Την ξετύλιξε, την έριξε κάπου κι αναζήτησε τη ρόμπα της. Η γύμνια της φάνηκε τόσο εκθαμβωτική, που για μια στιγμή, θάλεγε κανείς πως στο μισοφωτισμένο δωμάτιο, βγήκε ο ήλιος.

Ο Λευτέρης, με μάτια που κοντεύανε να πεταχτούν από τις κόχες τους, τράβηξε σιγά την κουρτίνα. Με το ζέρι συγκρατήθηκε να μην ξεφωνήσει “μανούλα μου”. Ένωθε σα να τον περιέλουσαν με ζεματιστό νερό, να καίει ολόκληρος, ενώ, τι παράξενα πράγματα παρουσιάζουν οι αντιδράσεις του ανθρώπου, έτρεμε απ’ τη συγκίνηση.

Αυτή φόρεσε με αργές κινήσεις τη ρόμπα της και γυρνώντας στον άντρα της, ρώτησε αν το χαμόμηλο ήτανε καλό.

- Ωραίο είναι, απάντησε αυτός. Πότε θα με τρίψεις;

- Μόλις πιείς το χαμόμηλό σου, είπε αυτή. Και δείχνοντας ένα μπουκάλι με οινόπνευμα, στο κομοδίνο, συμπλήρωσε: Το οινόπνευμα είναι εδώ.

Καθώς μιλούσε, ίσως από διαίσθηση, σήκωσε το βλέμμα προς τη μπαλκονόπορτα και τον είδε. Τρόμος ζωγραφίστηκε στο πρόσωπό της. Φτιάχνοντας τη ρόμπα της, προχώρησε αργά και βγήκε στο μπαλκόνι.

- Δεν μου λές. Σούστριψε; Του είπε ψυθιριστά.

- Με απατάς, της είπε αυτός με όμοια αυστηρό ύφος.

- Εγώ; Με ποιον;

- Με τον άντρα σου.

- Είσαι τρελός.

- Μάλιστα είμαι! Με κατάντησες τρελό, έκανε με απόγνωση ο Λευτέρης κι άρχισε να πηγαινοέρχεται στο μπαλκόνι, κουνώντας τα χέρια σαν τρελός σ’ αλήθεια και ανακατώνοντας τα μαλλιά του με τα χέρια του. Ο βίδας σ’ όλο του το μεγαλείο.

Από μέσα ακούστηκε η φωνή του ταγματάρχη, ο οποίος λόγω κουφαμάρας, δεν πήρε χαμπάρι, φυσικά, τι γινότανε στο μπαλκόνι.

- Θάρθεις να με τρίψεις;

- Έρχομαι, φώναξε εκείνη.

- Πήγαινε να τον τρίψεις, άπιστη, γρύλισε ο Λευτέρης.

- Έλα τώρα. Εγώ θα τον τρίψω, δε θα με τρίψει αυτός. Τι ζηλεύεις; Σε παρακαλώ φύγε.

- Όχι δε φεύγω. Κι αν με διώξεις, θα πηδήξω απ’ το μπαλκόνι, να σκοτωθώ, έκανε αυτός με θυμό.

- Λίγο δύσκολο, από το τρίτο πάτωμα, είπε εκείνη ειρωνικά.

- Θα βουτήξω με το κεφάλι.

- Σε παρακαλώ, μην κάνεις σαν παιδί...

- Έρχεσαι; Ξανακούστηκε η φωνή από μέσα.

- Αμέσως, απάντησε η Μαρίτσα και ξεκίνησε για μέσα κάνοντας νοήματα στο Λευτέρη να φύγει και μπήκε κλείνοντας την κουρτίνα πίσω της.

Αυτός ακούμπησε στο κάγκελο με τα δυο χέρια και κοίταξε κάτω. Ύστερα σήκωσε τα μάτια στον ουρανό. Η λάμψη των άστρων, που η υγρασία την έκανε να τρεμουλιάζει, φάνταζε σαν πρόσκληση. Είδε τα μάτια της εκεί ψηλά κι αμέσως θυμήθηκε τη

γύμνια της. Γύρισε απότομα και κοίταξε μέσα. Η εντριβή είχε τελειώσει. Ο ταγματάρχης φόρεσε τη φανέλα του και μπήκε στο λουτρό. Σε λίγο μπήκε και η Μαρίτσα.

Στο σημείο αυτό, οι καλοί άνθρωποι απ' τους οποίους άκουγα την αφήγηση στο καφενείο, είχαν αρχίσει να ξεραίνονται στα γέλια, προς μεγάλην απορία μου. Γνώριζαν βέβαια το τι ακολούθησε και γελούσαν πριν ακόμα το αφηγηθούν.

Αδημονώντας ν' ακούσω τη συνέχεια, γελώντας κι εγώ, μιας και το γέλιο είναι μεταδοτικό, τους παρακάλεσα να σταματήσουν τα γέλια και να συνεχίσουν εππέλους. Πράγματι, η αφήγηση της ιστορίας, λίγο τραβηγμένη ίσως, πράγμα που δεν έχει και τόση σημασία όταν πρόκειται να διασκεδάσει κανείς, συνεχίστηκε, συνοδευόμενη από παταγώδη γέλια, που ακουγόntonταν σ' όλη τη γύρω περιοχή κι έκαναν τους άλλους, θαμώνες και περαστικούς, να γυρνούν και να μας κοπάζουν, γελώντας κι αυτοί, χωρίς φυσικά να ξέρουν την αιτία που μας έκανε να ξεκαρδιζόμαστε.

Ο Λευτέρης λοιπόν, σαν αυτόματο που υπακούει ποιος ξέρει σε ποια βραχυκυκλωμένη εντολή του εγκεφάλου του, τράβηξε την κουρτίνα και... μπήκε στο δωμάτιο! Προχώρησε μέχρι τη μέση του και στάθηκε κοπάζοντας, χωρίς νάναι σίγουρο πως τόβλεπε κιόλας, ένα κάδρο στον τοίχο. Σε λίγο, ο ταγματάρχης βγήκε απ' το λουτρό, πέρασε ξυστά πίσω από την πλάτη του Λευτέρη και χωρίς να προσέξει πήγε στο κομοδίνο και πήρε ένα μαντήλι. Όμως, ούτε κι ο Λευτέρης έδειξε να τον πρόσεξε. Ο πρώτος, φύσηξε τη μύτη του στο μαντήλι και κίνησε να φύγει. Τότε, ξαφνικά συνειδητοποίησε την παρουσία ενός άντρα, με γυρισμένη την πλάτη, ένα μέτρο κοντά του, να χαζεύει το κάδρο. Τινάχτηκε πετώντας το μαντήλι ψηλά κι έβγαλε μια μικρή κραυγή. Τινάχτηκε κι ο Λευτέρης που είχε ξεχαστεί σκεφτόμενος ποιος ξέρει τι, βιδωμένος στη μέση του δωματίου. Γύρισε απότομα. Οι δύο άντρες κοπάχηκαν.

- Ποιος είσαι συ; Μπήγει φωνή ο ταγματάρχης.

Την ίδια στιγμή βγαίν' η Μαρίτσα απ' το λουτρό, βλέπει τη σκηνή και της ξεφεύγει κι αυτηνής μια τρομαγμένη κραυγή.

- Εγώ είμαι εγώ, λέει οι Λευτέρης, που μέσα του, μετά το ξάφνιασμά του, ξυπνούσε ο γεννημένος φαρσέρ. Εσείς ποιος είστε κύριε;

- Α! Κι εγώ, εγώ είμαι! απαντάει σα χαμένος ο ταγματάρχης.

- Ωραία, συνεχίζει ο Λευτέρης με μια σιγουριά που καθηλώνει τον άλλον. Και τι γυρεύετε στο ξένο δωμάτιο και διαταράσσετε την ησυχία ενός ανθρώπου που ήρθε στο ωραίο αυτό μέρος ν' αναπαυθεί; Σας οφείλω τίποτε;... Ορίστε;

Ο ταγματάρχης τάχει χάσει εντελώς. Ψελλίζει.

- Μα, αυτό κύριε, είναι το δικό μου δωμάτιο, όπου μένω με τη γυναίκα μου.

- Δεν μ' ενδιαφέρει κύριε τι κάνετε σεις με τη γυναίκα σας. Ορίστε, παρακαλώ, περάστε έξω!

- Μα, εδώ μένω, λέει ο ταγματάρχης σα ν' απολογείται.

- Λάθος, επιμένει ο Λευτέρης, που νιώθει ότι δε χρειάζεται πολλά ο άλλος για να υποταχτεί τελείως στο τρελό παιχνίδι του.

- Πώς λάθος, τολμάει ν' αντιπίνει ο ταγματάρχης.

Και δείχνοντας γύρω, συνεχίζει δειλά:

- Τα κρεβάτια, τα ίδια... Οι κουβέρτες... Όλα γύρω...

- Σ' ένα ξενοδοχείο, όλα τα δωμάτια είναι ίδια και οι κουβέρτες κι όλα...

- Μα, τα ρούχα... και τα άλλα...

Βλέπει τη Μαρίτσα που έχει σταθεί στο πλάι, έχοντας χάσει τη λαλιά της, μη ξέροντας τι να κάνει κι αυτή.

- Ακόμα και η γυναίκα μου, ίδια είναι...

- Συμβαίνουν, συμβαίνουν κύριε. Περάστε έξω σας παρακαλώ. Μπήκατε κατά λάθος σε άλλο δωμάτιο... Έξω, Έεεεξωωω... Φωνάζει απειλητικά τώρα ο Λευτέρης.

Ο ταγματάρχης έχοντας χάσει οριστικά κάθε αυτοέλεγχο, τραβιέται σιγά-σιγά προς την πόρτα ρίχνοντας ματιές τρομαγμένες, πότε προς τη γυναίκα του και πότε στο Λευτέρη ο οποίος στέκει μονίμως σπηλωμένος στη μέση του δωματίου, με το κεφάλι ψηλά και ύψος που δεν σηκώνει καμία αντίρρηση.

- Έλα Μαρίτσα, λέει με ξεψυχησμένη φωνή στη γυναίκα του ο σύζυγος.

Εκείνη, ρίχνει μια διφορούμενη ματιά στο Λευτέρη κι ακολουθεί τον ταγματάρχη στο διάδρομο. Όμως, δεν φαίνεται να έχει χάσει τελείως την ψυχραιμία της, γιατί πριν βγει, γυρίζει στο Λευτέρη και του λέει ψιθυριστά, με απειλητικό τόνο.

- Μη σε βρούμε εδώ όταν θα γυρίσουμε.

Μόλις βγήκαν, ο Λευτέρης αρπάζει την πετσέτα που η Μαρίτσα είχε ρίξει σε μια καρέκλα και με μελοδραματικές κινήσεις, την κουβαριάζει, τη σφίγγει στο στήθος του, κλείνοντας τα μάτια του. Κατόπιν τη φέρνει στο πρόσωπό του και το βυθίζει μέσα της, προσπαθώντας ν' ανασάνει το άρωμα εκείνης και τέλος την πετάει πάλι στην καρέκλα. Στέκεται για λίγο, κοιπάζοντας προς τα κει που έφυγαν. Στο στόμα του ζωγραφίζεται ένα πλατύ χαμόγελο και με μεγάλες δρασκελιές, πάει στον εξώστη, καθαλάει το κάγκελο και κατεβαίνει.

Στο μεταξύ, το ζευγάρι στο διάδρομο, γυρίζει από πόρτα σε πόρτα, ψάχνοντας για το δωμάτιό του. Μπροστά ο ταγματάρχης με τα εσώρουκά του μόνο, προσπαθούσε να διακρίνει τα νούμερα στις πόρτες και κάθε τόσο ζήτηγε βοήθεια.

- Μαρίτσα, τι αριθμό γράφει εδώ; Κοίτα σε παρακαλώ, γιατί δεν έχω τα γυαλιά μου.

Έκαναν έτσι μια βόλτα σ' όλες τις πόρτες έχοντας χάσει τον προσανατολισμό τους, δηλαδή ο ταγματάρχης για ν' ακριβολογούμε, και τέλος ξαναβρέθηκαν μπροστά στη δική τους πόρτα, που η Μαρίτσα είχε φροντίσει να μείνει μισάνοικτη. Μπήκε πρώτη και προχώρησε κοιπάζοντας γύρω. Κοίταξε και στον εξώστη. Σιγουρεύτηκε πως ο Λευτέρης είχε φύγει και πύχασε. Ξαναμπήκε στο δωμάτιο, ενώ ο ταγματάρχης σωριάζονταν στο κρεβάτι, μη μπορώντας απ' την ταραχή του να σταθεί πια όρθιος. Με φωνή που μόλις ακουγότανε, τη ρώτησε.

- Είσαι σίγουρη πως δεν ήμασταν στο δικό μας;

- Δεν ξέρω χρυσέ μου, απάντησε λίγο ταραγμένη κι αυτή. Ας κοιμηθούμε τώρα. Έχουμε ζαλιστεί...

Ξάπλωσαν και σε λίγο κοιμήθηκαν.

Την επομένη, μόλις ξύπνησαν, αυτός άρχισε να ρωτάει τι συνέβη ψες. Αυτή του είπε πως δε θυμάται να συνέβη τίποτε. Αυτός της περιγράφει το επεισόδιο, όμως αυτή τον βεβαιώνει πως δεν θυμάται τίποτε, για κανένα επεισόδιο. Μάλλον στον ύπνο του θα το είδε! Φάνηκε ότι τον έπεισε.

Όμως, παρά τη μόνιμη, ελαφρά θολούρα του, το μυαλό του ταγματάρχη αρνιόταν να υποταχτεί πλήρως στην ιδέα πως όλ' αυτά τα ονειρεύτηκε. Τον άνδρα εκείνον τον είχε δει επανειλημμένως στην πλάζ. Είχε προσέξει πως κοίταζε τη γυναίκα του. Θέλεις, σκέφτηκε, να τα έχουν φτιάξει και να συναντήθηκαν κιόλας στο δωμάτιό μας; Αυτή η εκδοχή εξηγούσε το χθεσινοβραδινό επεισόδιο. Ναι, ναι, ο άντρας αυτός, είχε μπει στο δωμάτιό τους για να περιμένει τη γυναίκα του, νομίζοντας ίσως ότι θα πάει πριν απ' αυτόν, όπως έγινε το προχθεσινό κι άλλα βράδια που αυτός είχε μείνει κάτω κι έβλεπε τηλεόραση. Όσο το σκεφτότανε, τόσο πίστευε πως έτσι έγιναν τα πράγματα. Α! την άτιμη, είχε πιάσει φίλο. Βέβαια, ήταν κάτι που το φοβόταν. Δεν του έλειπε η συναίσθηση της διαφοράς ηλικίας. Αλλά, το παλιοκόρπισο, κάτω απ' τη μύτη του! Θα δεις όμως, τι θα της έκανε. Δεν ήτανε τόσο βλάκας, να καθίσει να τον κοροϊδεύουν. Ένιωθε και προσβλημένος. Αυτόν, έναν ταγματάρχη, ήρωα του πολέμου. Αυτός, που όρθωσε τα στήθη του στα Στούκας, δε θα υπερασπίζονταν την τιμή του απέναντι σ' έναν ζιγκολό; Πού θα του πήγαιναν, θα τους τσάκωνε... Με το λειψό μυαλό του λοιπόν, κατάστρωνε σχέδια.

Από τη μεριά της, η Μαρίτσα ήταν έξω φρενών. Ακούς εκεί, ο μουρλός, να μπει στο δωμάτιό τους και να τους πείσει "να περάσουν έξω"! Αλλά δε μπορούσε να μη θαυμάσει και το θράσος του. Τελικά, να το καλοσκεφτεί κανείς, ήταν ένα αστείο. Εξωφρενικό μέν, αλλά αστείο. Πλάκα έκανε ο κατεργάρης. Και είχε μια χάρη, έτσι που παρίστανε το θυμωμένο και τους διάταζε "έξω... έξω...". Χα, χα, χα... Όσο το σκεφτότανε, τόσο τον έβρισκε διασκεδαστικό, αξιολάτρευτον. Κι επιπλέον, ήταν ωραίος!

Πήγε στην πλάζ μόνη της. Ο ταγματάρχης αποφάσισε ξαφνικά να πάει στο χωριό του, που δεν ήταν μακριά. Κάποιο κτήμα έδινε για καλλιέργεια κι έπρεπε να συμφωνήσει με τους ενδιαφερόμενους. Θα γύριζε αύριο.

Ο Λευτέρης είχε φτάσει στην πλάζ, πριν απ' αυτήν. Βούτηξαν, ανοίχτηκαν και βρέθηκαν δίπλα. Αυτός χαμογελούσε. Αυτή με σοβαρό ύφος, αλλά γελούσαν τα μάτια της.

- Βρήκατε το δωμάτιό σας τελικά; αστειεύτηκε αυτός.
- Σα δεν ντρέπεσαι, του απάντησε γελώντας.
- Γιατί, γούστο είχε, γέλασε κι αυτός. Εξάλλου δεν έγινε τίποτε κακό. Εγώ το διασκέδασα!

- Εγωιστή. Δεν σκέφτηκες ότι ο άντρας μου μπορούσε να πάθει κάτι από την ταραχή του, όταν σε είδε ξαφνικά, είτε η Μαρίτσα και στην ανάμνηση της σκηνής, δεν μπόρεσε να μην ξεκαρδιστεί. Γελούσαν κι οι δύο σα μικρά παιδιά που έκαναν σκανδαλιά.

- Αγάπη μου, είπε ο Λευτέρης και ξαφνικά σοβαρεύτηκε και πρόσθεσε επίσημα.
- Θέλω να σε δω.
- Μα με βλέπεις, τον πείραξε εκείνη.
- Έλα. Άσε τ' αστεία. Πότε μπορείς;

Μεσολάβησε σιγή. Η Μαρίτσα σκεφτότανε. Τέλος είπε κοφτά:

- Απόψε. Πού θα σε βρω;
- Τι πού θα με βρείς; Στο δωμάτιό μου.

- Α! Δεν έχει τέτοια! Εγώ εννοώ να πάμε μια βόλτα στην εξοχή. Εξάλλου στο δωμάτιο... είναι λίγο επικίνδυνο. Μπορεί να μας δούνε. Άσε που αν έρθει κανείς, ο άνδρας μου ας πούμε, θα είναι αδύνατο να το σκάσω.

- Κι άντρας σου; Δε θ' ανησυχήσει που θα λείπεις;

- Πήγε στο χωριό του και μάλλον δε θάρθει απόψε. Αλλά ποτέ δεν ξέρεις. Λοιπόν; Πού;

- Πού;... Στον παλιό μύλο, εδώ πιο πέρα, πού τελειώνουν τα σπίτια;... Είπε ο Λευτέρης δείχνοντας προς μια κατεύθυνση και συμπλήρωσε την ερώτηση: - Τι ώρα;

- Ας πούμε στις οχτώμισι... Νάχει νυχτώσει λίγο, γιατί δε θέλω να μας δουν.

* * *

Όταν χώρισαν, στο μυαλό του Λευτέρη στριφογύριζαν ιδέες για το πώς θα κατάφερναν να μην περιοριστεί η συνάντηση σε "μια βόλτα στην εξοχή". Τέλος, κατάστρωσε ολόκληρο σχέδιο. Ένα χιλιόμετρο πιο κει απ' το μύλο όπου ορίστηκε το ραντεβού, ήτανε μια παλιά, εγκαταλειμμένη ψαροκαλύβα. Εκεί θα την πήγαινε βόλτα τάχα και με κόλπο θα την ανάγκαζε να μείνει μαζί του πολλή ώρα. Τι κόλπο; Έτρεξε σ' ένα φίλο του, μανιώδη των ηχογραφήσεων και του πήρε μια κασέτα με ηχογραφημένα γαυγίσματα και ουρλιαχτά σκύλων. Την έβαλε στο κασετόφωνό του και κουβαλώντας το, ξεκίνησε το απόγιομα νωρίς, για την καλύβα. Έκρυψε το μαγνητόφωνο σε απόσταση δεκαπέντε μέτρων από την καλύβα. Το δοκίμασε κιόλας να δει αν η απόσταση ήταν η σωστή για ν' ακούγονται τα ουρλιαχτά πειστικά.

Όταν βράδιασε, την έστησε στο μύλο. Σε λίγη ώρα ήρθε κι αυτή και ξεκίνησαν τον περίπατο. Αυτός κρατούσε και μια σακούλα με μερικές τυρόπιτες κι ένα μπουκάλι κρασί, καθώς κι ένα κλεφτοφάναρο. Σωστή επιχείρηση...

Στο δρόμο, έλεγαν διάφορα και συνηθισμένα, για να γνωριστούν καλύτερα, για το παρελθόν του ο καθένας, για την παιδική ηλικία του κι άλλα που, όσο πληθαίνουν, τόσο ο ερωτικός ερεθισμός υποχωρεί και το όραμα της προσδοκώμενης ηδονής εξασθενίζει.

Καθίσανε στην αμμουδιά, έξω απ' την καλύβα και κοιτούσαν το φεγγάρι που μόλις πρόβαλε ολόγιομο απ' την ακύμαντη θάλασσα. Γύρω, πεύκα πυκνά. Μόνη εξαίρεση στη νυχτερινή γαλήνη και σιωπή που βασιλεύε, το μονότονο τραγούδι των τριζονιών.

Την αγκάλιασε με το ένα χέρι, ενώ με τ' άλλο της χάιδεψε τα μαλλιά.

Αυτή έγειρε το κεφάλι στον ώμο του κι αναστέναξε.

- Γιατί αναστενάζεις Μαρίτσα μου; τη ρώτησε μ' ένα λυπημένο τόνο στη φωνή του κι αυτός.

- Ε, σκέφτομαι τη ζωή μου. Τόσα όνειρα...

- Η ζωή δεν έρχεται όπως τη θέλουμε, της είπε γλυκά. Όμως στο χέρι μας είναι να την κάνουμε υποφερτή και να ελπίζουμε.

Και αναστενάζοντας κι αυτός, πρόσθεσε μαλακά.

- Σ' αγαπώ.

Αυτή σφίχτηκε πάνω του. Τα χείλη τους ενώθηκαν.

Ένα αεράκι που άρχισε να φυσάει απ' τη στεριά, ανακάτεψε τα μαλλιά της. Της

τα χάιδεψε πάλι, απαλά. Ύστερα χάιδεψε το σβέρκο της και τον φίλησε. Το χέρι του σύρθηκε στην πλάτη της. Με το άλλο άρχισε να χαϊδεύει τα στήθη της. Τα χείλη τους ξαναενώθηκαν. Το στήθος της ανεβοκατέβαινε κι η ανάσα της γινόταν όλο και πιο γρήγορη. Ρουθούνιζε ηδονικά. Το ένα χέρι του Λευτέρη πήγε στα γόνατά της. Της σήκωσε το φουστάνι κι άρχισε να ανεβαίνει όλο και ψηλότερα. Την ξάπλωσε αργά κι εξακολούθησε να τη χαϊδεύει και να την φιλάει.

Στο μεταξύ, ο αέρας όλο και δυνάμωνε. Σφύριζε ελαφρά στ' αφτιά τους και στα κλαδιά των πεύκων. Τα χάρδια του Λευτέρη, γινόντουσαν όλο και πιο τολμηρά.

Ξαφνικά αυτή ανακάθισε, σα να θυμήθηκε κάτι και τούπιασε τα χέρια.

- Μην... μην, σε παρακαλώ, τον ικέτεψε.

Ξαφνιάστηκε ο Λευτέρης. Πήγαιναν όλα τόσο καλά.

- Τι έπαθες;

- Δεν πρέπει... Μην, σε παρακαλώ... Ως εδώ... ωραία ήτανε.

- Σ' αγαπώ, ψιθύρησε αυτός στ' αφτί της.

- Κι εγώ σ' αγαπώ Λευτέρη, όμως δεν έχει καμία αξία. Προς το παρόν τουλάχιστον. Δε θέλω να προχωρήσω τώρα σε κάτι τόσο πρόσκαιρο και μετά να πονώ. Γιατί, έτσι κι αλλιώς, σύντομα θα χωρίσουμε, θα καθούμε. Δεν θέλω να έχω μια ανάμνηση που θα με πονάει... Λυπήσου με...

Η Μαρίτσα φαινόταν έτοιμη να κλάψει. Ο Λευτέρης, για μια στιγμή ένιωσε πραγματικά να λυπάται. Όμως, η νοοτροπία του άνδρα που ποθεί, υπερίσχυσε. Έπρεπε να τη φέρει στα νερά του. Ήταν ζήτημα χρόνου. Και το είχε προβλέψει...

- Καλά Μαρίτσα, είπε. Ας καθίσουμε έτσι σαν πρωτόβγαλτο ερωτευμένο ζευγαράκι!

Και με ύφος πρόσχαρο, πρόσθεσε:

- Μήπως πεινάς; Έχω φέρει τυρόπιες.

- Κρυώνω, έκανε αυτή ενοχλημένη κι έσφιξε τα χέρια γύρω στον κορμό της.

- Πάμε στην καλύβα, πρότεινε αυτός.

Πήγαν εκεί. Η καλύβα, δεν ήταν παρά μια σκεπή από καλάμια και φτέρες και μ' ένα μόνο τοίχο, προς τη μεριά της στεριάς, ο οποίος όμως έκοβε τελείως τον αέρα. Απ' τη μεριά της θάλασσας, ήτανε τελείως ανοιχτή και το φεγγάρι χαμηλά ακόμη, φώτιζε όλο το εσωτερικό της. Καθίσανε κι ακούμπησαν τις πλάτες τους στον τοίχο.

- Πεινάς; Ξαναρώτησε σε λίγο αυτός.

- Όχι. Εξάλλου, πρέπει να φύγουμε... Θέλεις να πηγαίνουμε;

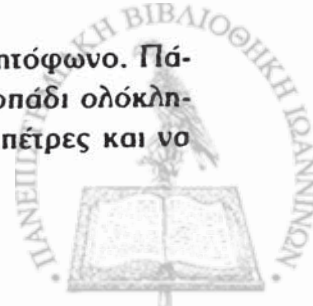
- Μα γιατί βιάζεσαι;

- Δεν ξέρω... Έχω μια προαίσθηση, σα να πρόκειται να συμβεί κάτι... Φοβάμαι. Νιώθω σα να μας παρακολουθούν... Ξέρεις, δεν έχω ξαναπατήσει τον άνδρα μου... Λες να μας πήρε κάποιος από πίσω και να του το πει;

- Δε φαντάζομαι, της είπε αυτός και για την καθησυχάσει τάχα, πρόσθεσε.

- Κάθισε εσύ εδώ κι εγώ θα κάνω μια βόλτα για να σιγουρευτούμε. Έτσι; Και μετά, φεύγουμε.

Σηκώθηκε, πήρε το κλεφτοφάναρο και πήγε κατευθείαν στο μαγνητόφωνο. Πάτησε το πλήκτρο κι απομακρύνθηκε. Μόλις άρχισαν τα γαυγίσματα, κοπάδι ολόκληρο σκύλων, άρχισε κι αυτός να φωνάζει "έξω... έξω..." και να πετάει πέτρες και νο

τινάζει τα κλαδιά των πεύκων. Κατόπιν, τρέχοντας, ξαναγύρισε στην καλύβα. Πριν μπει από κάτω, πέταξε δύο κοιτρόνες που κρατούσε, προς το μαγνητόφωνο. Η Μαρίτσα στεκόταν όρθια, τρομαγμένη.

- Είναι μόνο κάτι σκυλιά εδώ γύρω, της είπε και αγκαλιάζοντάς την, πρόσθεσε: Εδώ μέσα δε μπαίνουν. Φοβούνται. Αλλά, αν φύγουμε τώρα, κινδυνεύουμε.

- Και τι θα κάνουμε; Δεν θα φύγουμε;

- Θα περιμένουμε λίγο, να φύγουν αυτά πρώτα. Μη φοβάσαι... Έλα κάθισε πλάι μου, είπε αυτός και την παρέσυρε κάτω.

Κάθισαν πάλι, με την πλάτη στον τοίχο. Τα γαυγίσματα ακουγόntonουσαν πότε πιο κοντά και πότε μακρύτερα. Άλλοτε γαύγизαν πολλοί σκύλοι μαζί κι άλλοτε ένας ή δύο. Θαυμάσια!

Αγκαλιάστηκαν. Την έσφιξε δυνατά και τη φίλησε. Ίσως ο κίνδυνος την έκανε πιο θερμή, γιατί τον αγκάλιασε κι αυτή, δυνατά. Εκείνος άρχισε πάλι τα τολμηρά χάδια κι εκείνη αφηνόταν. Της είχε σηκώσει τελείως το φουστάνι κι ετοιμαζότανε να της βγάλει την κιλότα, όταν ξαφνικά, ένας παράξενος κρότος ακούστηκε και τους έκανε ν' αναπηδήσουν. Σε λίγο, δεύτερος, παρόμοιος κρότος. Ο Λευτέρης, δε θυμότανε ν' άκουσε τίποτα τέτοιο όταν τ' απόγιομα είχε ελέγξει την εγγραφή. Νάπαθε κάτι το μαγνητόφωνο; σκέφτηκε.

Σε λίγο, ανάμεσα απ' τα γαυγίσματα, ακούστηκε πάλι ο κρότος, σα να πέφτανε πέτρες ή κάτι πιο ελαφρύ. Τώρα τα γαυγίσματα είχαν σταματήσει κι ακούστηκε μόνο ένα ουρλιαχτό, ενώ οι κρότοι επαναλήφθηκαν μαζί με θορύβους από κλαδιά, σα να περνούσαν πέτρες ανάμεσά τους. Ύστερα, σταμάτησαν οι κρότοι και μαζί σταμάτησαν κι οι σκύλοι. Φαίνεται, τελείωσε η κασέτα.

Για λίγο, ακουγότανε μόνο ο αέρας. Αλλά ξαφνικά, καινούργιος κρότος, πολύ κοντά αυτή τη φορά και μαζί, ένα μεγάλο κουκουνάρι κύλησε στο δάπεδο μπροστά τους. Κοκκάλωσαν κι οι δύο. Ακόμα και πραγματικοί σκύλοι, δε θα μπορούσαν να το κάνουν αυτό. Η Μαρίτσα είχε λουφάξει στην αγκαλιά του, με κορμμένη την ανάσα. Πριν προφτάσει κάποιος απ' τους δυο να πει κάτι, καινούργιο κουκουνάρι έπεσε, στη στέγη αυτή τη φορά κι από κει, πάνω στα πόδια τους.

Έεεε! Πήγαινε πολύ, πια. Κάποιος τους έκανε πλάκα. Ο Λευτέρης ξαναβρήκε την αυτοκυριαρχία του. Παρατώντας τη Μαρίτσα που έτρεμε, σηκώθηκε, πήρε το κλεφτοφάναρο, βγήκε απ' την καλύβα, μάζεψε ένα χοντρό ξύλο που βρήκε πιο κει και κραδαίνοντάς το σα ρόπαλο, προσπάθησε να διακρίνει κάτι μέσα στο αμυδρό φως του φαναριού και του φεγγαριού. Δεν είδε κανέναν. Πήγε στο μαγνητόφωνο, το πήρε υπομάλης και γύρισε στην καλύβα. Δεν γινότανε τίποτα πια. Έπρεπε να φύγουν.

- Πάμε, είπε στη Μαρίτσα και τη βοήθησε να σηκωθεί.

Καθώς όμως απομακρυνόντουσαν γρήγορα απ' την καλύβα άκουσαν κάποιον να φωνάζει "πιάστε τους... πιάστε τους" και συγχρόνως ένα γδούπο. Άρχισαν να τρέχουν και με την ψυχή στο στόμα, έφτασαν στο μύλο και κρύφτηκαν στα χαλάσματα. Αν τους είχε πάρει κάποιος από πίσω, θα τον έβλεπαν.

Πραγματικά, σε λίγο είδαν μια ανθρώπινη σιλουέτα, που περνούσε κουτσαίνοντας. Και στα πρώτα φώτα της πόλης που άρχιζε λίγο πιο πέρα, τον αναγνώρισαν.

- Ο άνδρας μου, έκανε κατάπληκτη η Μαρίτσα.

- Αυτός ήτανε λοιπόν, είπε κι ο Λευτέρης.

Τι είχε συμβεί. Ο ταγματάρχης, για να σιγουρευτεί για την απιστία της γυναίκας του, δεν είχε φύγει βέβαια, αλλά την είχε παρακολουθήσει από το ξενοδοχείο, όταν αυτή βγήκε, μέχρι την καλύβα. Τους είδε στην αρχή να κάθονται στην ακροθαλασσιά. Περίμενε για να τους πιάσει σε προχωρημένο στάδιο. Κατόπιν, τους είδε να μπαίνουν στην καλύβα. “Εδώ είμαστε”, είπε. Ένωσε στα στήθη του, να φυσάει ο άνεμος του πολέμου. Ο θυμός, τον έκανε να βλέπει τον εαυτό του σαν ηρωικό γίγαντα που ετοιμάζεται να ορμήσει στη μάχη: “Νυν υπέρ πάντων αγών”, θα σκέφτηκε κι ετοιμάστηκε για την έφοδο. Πήρε βαθιά αναπνοή και ξεκίνησε ορμητικός. Λίγο ακόμα και θα φώναζε “αέρα... αέρα”. Δεν πρόφτασε όμως. Μόλις έκανε τρία βήματα, είδε το Λευτέρη να βγαίνει με το κλεφτοφάναρο και να ψάχνει. Λούφαξε πάλι. “Α! τον κατεργάρη”, σκέφτηκε. “Σιγουρεύεται ότι δεν τους βλέπει κανείς. Πού να ξέρει ότι έχει να κάνει με πονηρό αντίπαλο, μ’ εμένα δηλαδή”.

Όμως σε λίγο, άκουσε τα σκυλιά να ορμάνε στο Λευτέρη και τον είδε να πετάει πέτρες και να τρέχει. Ω Θεέ μου! Ήταν ανάγκη να μου το κάνεις αυτό; απόρησε ο ηρωικός ταγματάρχης και κατατρομαγμένος, για σιγουριά, σκαρφάλωσε στο πρώτο πεύκο που βρήκε, μπας και τα σκυλιά έρθουν κατά δω. Αυτά γαύγизαν ασταμάτητα και δεν έλεγαν να φύγουν. Του χαλούσαν την επιχείρηση. Τι να κάνει για να τα διώξει; Βρήκε τη λύση στα κουκουνάρια που κρεμόντουσαν απ’ τα κλαδιά, γύρω του. Άρχισε λοιπόν να τα πετάει. Τα σκυλιά έφυγαν χάρη σ’ αυτόν - που να καταλάβει; - Όμως καλού κακού, εξακολούθησε να πετάει κουκουνάρια δεξιά κι αριστερά. Κάποια στιγμή, αφού τα πράγματα ησύχασαν, αποφάσισε να κατεβεί αλλά σταμάτησε. Είδε το Λευτέρη να πλησιάζει. Φοβήθηκε ότι ερχότανε σ’ αυτόν. Αλλά ο Λευτέρης ξαναγύρισε στην καλύβα και σε λίγο, το ζευγάρι βγήκε κι άρχισε ν’ απομακρύνεται γρήγορα. Απελπισμένος ο ταγματάρχης που έβλεπε πως έχανε το παιχνίδι, άρχισε να φωνάζει “πιάστε τους, πιάστε τους” και στη βία του να κατεβεί, έπεσε και στραμπούληξε το πόδι του.

Φυσικά, όταν συναντήθηκε με τη γυναίκα του στο ξενοδοχείο, έγινε τρομερή σκηνή. Την άλλη μέρα έφυγαν κι από τότε δεν ξαναφάνηκαν στην πόλη.

Η θεια-Στάθαινα κι ο γάιδαρός της

Διήγημα
του ΣΠΥΡΟΥ Β. ΝΤΟΥΣΙΑ
σ. Εκπαιδευτικού

Η θεια-Στάθαινα, αμφίβολα ηλικιωμένη, χήρα από καιρό, με ροδοκόκκινα μάγουλα, που 'διναν στο χαρούμενο πρόσωπό της μια πρωτόφαντη για την ηλικία της, όχι αμφισβητήσιμη ομορφιά, με γεροδεμένη, λεβέντικη κορμοστασιά, τίμια και ηθικά, κι αυτό πολύ το μέτραγαν στα χρόνια της, και τώρα το μετράνε και κρίνουν “κατά κανόνα” την αρετή μιας γυναίκας μπροστά απ’ όλα απ’ την ερωτική της συμπεριφορά, με πολλές άλλες φανερές και κρυμμένες αρετές, με μια ατέλειωτη διάθεση καλοσύνης που αυθόρμητη την είχε μέσα της, με τα πλούσια καστανά μαλλιά της, που τα 'δενε πάντοτε κοτσίδες που τις ξαμόλαγε χοντρές χοντρές πίσω στην πλάτη της και που ξεπερνούσαν το μισό της ανάστημα κι ακόμα.

Πολλές φορές φρεσκολουσμένη, τις έφερνε στεφάνι γύρω στο κεφάλι της και τότε άλλαζε πιο πολύ έκφραση κι έπαιρνε μια θηλυκότητα, που σ’ έβαζε χωρίς να το θέλεις σε πονηρές σκέψεις, όσο πειθαρχημένος κι αν ήσουν κι άλλο τόσο υποταγμένος στον καθιερωμένο παραδοσιακό, σκληρό κι άδικο επαρχιακό συντηρητισμό. Γενικά ήταν όμορφη γυναίκα και δεν μέτραγαν τα χρόνια της. Όμως αυτή η αγνή φυσική ομορφιά, με τ’ ανάλογο ντύσιμο της επαρχίας, πόλκα απάνω, κότελο κάτω, τσουρέπια μάλλινα τεζαρισμένα και δεμένα με τσουρεπόσκοινο πιο πάνω απ’ την άντσα¹ της στα ποδάρια και μαντήλι μαύρο με στενό γύρο στο κεφάλι της, τις περισσότερες φορές της έδιναν έναν αέρα ξεχωριστής γυναίκας ανάμεσα στις άλλες γυναίκες του χωριού, που μόνο ώριμοι άνθρωποι ξέρουν να ξεχωρίζουν και να εκτιμάνε.

Ζούσε σχεδόν μονάχη της σαν αφέντισσα στη “Δαφνούλα” όπ’ είχε τη σάνη, τα γρέκια, τα μαντριά, κουμαντάροντας διακόσια τόσα γίδια με σημαδιακά γκεσέμια, που τα κυπριά τους, τα περισσότερα βέγγες, συγχρονίζονταν στον ήχο με τα μικρότε-

1. Γάμπα

ρα των άλλων γιδιών, σε μια βουκολική συμφωνία που άχαγαν τα πλάγια κι οι ρεματιές, καμάρωνε η Στάθαινα κι έσκαγαν οι διπλανοί γιδαράιοι απ' τη ζήλια τους.

Μια καλύβα το κατοικιό της, σταλικωμένη¹ με πλατανόξυλα απ' το λάκο του "Μπεζιάνι", δεμένα με μουσκεμένα σπάρτα στον πλατανίσιο καβαλλάρο και σκεπασμένη με σταραμιές και σε μερικές μεριές με λίγη κήπερη που κουβάλαγαν καμιά φορά για πιο καλή συντήρηση απ' το βάλτο του Καντζά και του Λούρου τα παιδιά της, τις καλοκαιριάτικες μέρες, ο Κώτσος κι ο Μήτσιος.

Συντροφιά της τα ζωντανά, τα ήμερα και τ' άγρια του λόγγου, στις ατέλειωτες νύχτες και πιο πολύ τις χειμωνιάτικες, που άλλαζαν με τις μέρες αργά κι ανήμπορα, σαν μια ρυθμισμένη αλυσίδα από σκοτάδια και φέξες.

Κατ' απ' την αδύναμη φέξη της σκάρπας και της ασφάκας, έπλεκε με τις κονταρίτσες² φανέλλες για λόγου της και τα παιδιά της, κότελα και τσουρέπια και κάθε λογής μάλλινο σκουτί, μόδα του καιρού κι ανάγκη, ενώ απ' όξω χτυπιούνταν οι έρημοι αγέρηδες και φοβέριζαν ν' αφανίσουν και τη θεια-Στάθαινα και την καλύβα και τα ζωντανά μαζί.

Κι αυτή, ξεθρακουνίζοντας κάπου κάπου τη φωτιά για ν' αναδέψει, με τη φαντασία της έσχιζε τόπους και χρόνους σαν αστραπή, γύριζε στα περασμένα και πότε στα

μελλούμενα, έκανε σωστούς λογαριασμούς με το μυαλό της απ' όξω, για το μαξούλι γενικά, το γάλα, το τραγόμαλλο, το τυρί, το βούτυρο και τα κατάφερνε μια χαρά αυτή η αντρογύναικα κι ψύχαζε, όταν έβλεπε πως όλα πάνε καλά κι έπρεπε να 'ναι φχαριστημένη. Απλοποιούσε έτσι τη ζωή της, απολαμβάνοντας την πραγματική ομορφιά της, δίχως να ζητάει περισσότερα απ' ό,τι της ήταν πρεπούμενα για τις ανάγκες της, χωρίς να σκλαβώνει την ψυχική της λευτεριά, βάζοντάς την "αμανάτι" για ένα σωρό περίσσια πράγματα. Φιλοξενούσε την ομορφιά μέσα της, γι' αυτό της φαίνονταν όλα όμορφα... κι ήταν πάντα χαρούμενη κι ευτυχισμένη.

Κι όταν ξέφτιζε η νύχτα, αργά πολύ αργά έγερνε νυσταγμένη, αλλά φχαριστημένη κουραστιά στη φωτιά, που χοροπήδαγε στους ίσκιους της καρδάρας και των γκιγουμιών στα φαλτσωμένα με φράχτη από πλοκό³ τσιρμουντζελίσιο και κουμαρίσιο πλαϊνά της καλύβας, παίζοντας το θέατρο σκιών της φτώχειας και της ερημιάς και νανουρισμένη απ' τις ίδιες τις δικές της αισιόδοξες σκέψεις, παρά την αντίθετη συμπεριφορά του τριζονιού που τόνιζε μονότονα τη μελαγχολία της ατέλειωτης νύχτας, έκλεινε τα μάτια της για την άλλη μέρα, που είχε ο Θεός να κάνει.

Τα χαράματα, πάλι μισοξυπνημένη από συνήθεια, αυτιάζονταν την "εωθινή" συμφωνία των πουλιών και των ζουλαπιών της ερημιάς που ξύπναγαν κι αυτά τη σωστή ώρα, άκουε τ' ανάρια, δειλά, άτολμα κουδουνίσματα των κυπριών απ' τα γίδια π' αναδεύονταν κι αυτά, κουρασμένα απ' την ξάπλα της νύχτας κι έδιναν το "παρών" στην καινούργια μέρα κι αφού ξεροτεντώνονταν για λίγο να ξεμουδιάσει και χασμουριόταν αρκετές φορές, μισοσηκώνονταν του κώλου, ξεθρακούναι τη φωτιά που 'χε σκεπασμένη αποβραδís με στάχτη για να μη σβηστεί, έριχνε λίγα σιόπατα⁴ για προσάναμμα στα λίγα μισαναμμένα κάρβουνα, έσκυφε από σταυροπόδι που 'ταν, διπλώνονταν πιο πολύ κι άρχιζε το φύσημα με κάποιο αργό ρυθμό για να προφταίνει να παίρνει βαθιά ανάσα για πιο πολύ αγέρα, ώσπου τα ξύλα άναβαν τζουμάλα.⁵ Έριχνε κατόπι πιο χοντρά ξύλα για να πέσει θράκα κι αφού έβγαζε τον καπνό που 'χε ανασάνει με το φύσημα με κάμποσα βηξήματα, φχαριστημένη πάλε, ξάνοιγε χέρια και ποδάρια και πυρώνονταν.

Κι αφού ένιωθε ζεσταμένη, αποσηκώνονταν ορθή, έριχνε απ' το τσουκάλι δυο τρεις κούφτες νερό στα μούτρα να ξαγρυπνήσει πιο πολύ, αλλά και για να της πιαστεί το "κουλατσιό" που θα 'κανε σε λίγο, γιατί ήξερε και το 'λεγε και στα παιδιά της το Μήτσιο και τον Κώτση, πως «όποιος την αυγή τρώει άνιφτος, δεν του πιάνεται το φαϊ, γιατί το τρώει ο διάολος», έκανε το σταυρό της, έπαιρνε το θελί⁶ απ' την κουλούρα, το 'σχιζε στα δυο κι έφκιανε πυρομάδες, αναμέραε λίγο τα κάρβουνα, ξεθρακούναι, έφκιανε τόπο να σταθούν, κι αφού τσίταγε πίσω τους ένα ξυλάκι απ' αυψύκα για την ισορροπία τους, τις άφηνε να σιγοψηθούν και να κοκκινήσουν.

Δεν είχε βέβαια η θεια Στάθαινα πρόβλημα, αν θα στέκονταύ οι πυρομάδες ορ-

3. Κλαδιά για πλέξιμο φράχτη

4. Ξερά λιανά ξυλάκια για προσάναμμα της φωτιάς

5. Μεγάλη φλόγα

6. Κορμάτι

θές ή με το ζέσταμα, αφού θα φούσκωναν θα 'χαναν την ισορροπία τους, θα 'πεφταν και θα στακτώνονταν, γι' αυτό είχε βάλει το ξυλάκι από πίσω.

Το πρόβλημα του 'χε παλιότερα κάποιος σφυχωριανός της, αλλά το 'λυσε κι αυτός με τον τρόπο του κατά πως το μολόγαγαν οι παλιότεροι.

Δηλαδή: Έκοψε κι αυτός τις πυρομάδες, τις έβαλε στην φωτιά, αλλά χωρίς πωσστήριγμα. Η πυρομάδα στάθηκε ορθή για λίγο, αλλά με το ζέσταμα άρχισε να φουσκώνει, κουνήθηκε κι έπεσε στη θράκα. Την πήρε ο καπμένος, φύσηξε τις στάχτες και τα κάρβουνα που 'χαν κολλήσει απάνω της με το πέσιμο και την ξανάστησε πάλι.

Πάλι τα ίδια. Η πυρομάδα έπεσε. Είχε υπομονή ο άνθρωπος, αλλά όχι και να την εξαντλήσει για το καπρίτσιο μιας πυρομάδας. «Αυτό μας έλειπε τώρα». Κάτι μουρμούρισε, σίγουρα κάποιας θρυσιάς ξεθύμασμα, και την ξανάστησε με δύναμη, παρακολουθώντας τώρα με περισσότερη προσοχή κι άγρια διάθεση το φαινόμενο με τα καμώματα της πυρομάδας. Ασυγκίνητη και πάλι, ψυχρά προκλητική, η πυρομάδα έπεσε.

- Φτού γ... το γόνα σου απόψε, μ' εμένα θα τα βάλεις κι είμαι κι ανήμπορος όλη μέρα; Τι σου πέρασ' ο νους, το δικό σου θα γίνει ή το δικό μου; Σκάσε που να γένεις ζύκι κι αποκαϊδία.

Και με διάθεση εκδίκησης την ξανάστησε χτυπώντας την πιο δυνατά στη βάση της.

Η πυρομάδα, πάλι έπεσε.

Ε, τότε ξέσπασε ο άνθρωπος.

- Τι σε φυλάω γ... το γόνα σου και τον αντίχριστό σου απόψε, σχώραμε Θεέ μου που τα βάζω με το ψωμάκι, αλλά δεν κρατιέμαι άλλο.

Και βγάζοντας την κουμπούρα απ' το ζωνάρι του... μπαμ... της κοπανάει μια κι όλα ταχτοποιήθηκαν.

Η πυρομάδα εξαφανίστηκε κι έγινε μποχός, τα μάτια του καπμένου γιόμισαν στάχτη και καπνούς, η φωτιά σκόρπισε σ' όλη την καλύβα, που σε λίγο λαμπάδιασε. Όλα τ' αγγειά κι όλα τα ειδήσματα που 'χε μέσα γίνθηκαν στάχτη και μόνο ο ήρωας... μπόρεσε και βγήκε ζωντανός και καπνισμένος μ' ένα μανίκι λιγότερο απ' το καπότο του.

Αυτό βέβαια η θεία Στάθαινα του 'ξερε, γιατί το μολόγαγαν όλοι στο χωριό και φυλάγονταν απ' τις κακοτοπιές.

Όταν λοιπόν ψήνονταν κανονικά οι πυρομάδες, τις τράβαγε λίγο πιο μακριά απ' τη φωτιά για να 'μεναν ζεστές και να μην καίγονταν, έριχνε κάποιο σουλτούκο⁷ στην πλάτη της, έσφιγγε το μαντήλι στο κεφάλι, έμπαινε στο μαντρί κι έπιανε το στρουγγολίθι για το πρωινό άρμεγμα.

Τα χέρια της αργασμένα απ' τα ξεχερσώματα, τα ξελακώματα με τον κασμά και το τσαπί, έσφιγγαν γερά τα μαστάρια απ' τις γαλάρες και το γάλα έτρεχε με σφυριχτό φς φς φς στην καρδιάρα, που λίγο λίγο σπκώνονταν η αφρή και ψήλωνε η στάθμη

του, ενώ με το κεφάλι της σπηριγμένο στον πισινό της γίδας, πάσχιζε να συγκρατήσει κανά ξαφνικό της κόπρισμα, πρωινή ανάγκη, που θα μαγάριζε το γάλα ή και θα 'χανε τη λαγαρότητά του.

Καμιά φορά της ξέφευγε καμιά κοπριά και χάνονταν κατ' απ' την αφρή στην καρδάρα και τότε θύμωνε με τη σειρά της:

- Που να σε φάει ο λύκος να σε φάει, τώρα σ' έπιασε να κοπρίσεις; Μια νύχτα τι στον άνεμο έκανες; Τώρα σ' έπιασε κόψιμο; Δεν καρτεριούσαν λίγ' ακόμα να μπιτίσω η έρμη; Μου μαγάρισες το γάλα....

Και της έδινε μια γροθιά στα ψαχνά, να βάλει γνώση γι' άλλη φορά, να μη το ξανακάνει.

Χωρίς πολλή σκέψη τότε, δεν ήταν πρώτη φορά, έχωνε τη κούφτα της μέσ' το γάλα, απλοχέριζε τις κοπριές, τις πέταγε όξω, όπου λάχει και συνέχιζε.

Όταν τέλειωνε, έκανε το σταυρό της, φχαριστημένη πάντα για το γάλα που έπιανε, σηκώνονταν, έπαιρνε τα γκιγούμια, τα ξεκούπωνε, τα γύριζε με τη γούλη τον κατήφορο να σπραγγίσουν απ' το λίγο νερό που μπορεί να 'χαν μέσα τους, αν και την περισσότερη νύχτα τα 'χε πιστομισμένα, αλλά για πιο σιγουριά, τα σκήκωνε, έβανε ένα φακιόλι με σπραγγιστήρι κι έριχνε το γάλα μέσα.

Πάντα περίσσευε λίγο και του 'ξερε αυτό, γιαυτό είχε πλάϊ της μια μικρή κομπλίτσα⁸ που τη μισογιόμιζε, κι απ' εκείνο έβραζε για κουλατσιό και βάραγε ξυνόγαλο στη θούρτσα με το θουρτσόξυλο, όταν γένονταν το γάλα στον καιρό του.

Αφού κολάτιζε καλά με βραστογαλιά και με γερή τρίψα μέσα απ' την έτοιμη πυρωμένη κουλούρα, ετοιμάζονταν για το χωριό.

Ξέπλεκε τις μακριές κοιτίδες της αναμαλλιασμένες απ' το σύρσιμο της νύχτας που 'πεφταν αμέτρητα καστανά φίδια και τη σκέπαζαν μέχρι κάτω απ' τη μέση κι ύστερα με προσοχή τις χένιζε ώσπου να ισιώσουν και να μοιάσουν σαν καλοκαιρινή νεροποντή. Όταν τέλειωνε το χτένισμα χώριζε τα μαλλιά με μια ξεδοντιασμένη τσάτσαρη ακριβώς στη μέση και τις έπλεκε με τέχνη γυρίζοντάς τες προς τα μπρος για να τις βλέπει και να μην κάνει λάθος στις αναλογίες μέχρι το τέλος. Εκεί τις έδενε μια μια μ' ένα στενό ρετάλι με σεμνό χρώμα που κράταγε ως τότε δαγκωμένο στο στόμα της και τελικά πάλε μια μια τις πέταγε πίσω στην πλάτη της κουνώντας περήφανα το κεφάλι προς τα πίσω, σα να το παράσερνε το βάρος τους. Το χωριό μακριά απ' τη σάνη καμιά σαρανταριά λεφτά με το ποδάρι.

Για τη μεταφορά όμως, αχώριστος σύντροφος και βοηθός, ο γαΐδαρός της. Άλλωστε ήταν το συνηθισμένο και το πιο φτηνό μεταφορικό μέσο της εποχής. Άλογα είχαν οι πιο λίγοι, σημάδι κάποιας... ταξικής ανωμαλίας και τότε. Με το γαΐδαρο λοιπόν η θεία-Στάθαινα, σ' όλα και για όλες τις δουλειές.

Μα τι γαΐδαρο! Σημαδιακό, βαρβάτο, μ' αμελέτητα δίδυμα μοναδικά σε όγκο κι αφύσικα σε βάρος κατά πως φαίνονταν. Με σιγουριά, κι εμπιστοσύνη στεριώνονταν πάνω τους το πιο χρήσιμο όργανο στα ζωντανά που ταρακουνιούνταν προκλητικά με το καμαρωτό περπάτημά του, πάντα συγχρονισμένο με τον ήχο των γκιγουμιών που

8. Ξύλινη κατασρόλα

χτυπιούνται στα κοτσάκια του σαμαριού στις ανηφοριές και τα σάλτα και τις ντακλίες⁹ που 'κανε κουβαλώντας το γάλα για το μπάτζο και φορές φορές κάνα μικρό ζαλιγκάκι ασφράκες, όταν η ανάγκη ήταν μεγάλη.

Το κορμί του το χαράκωναν λουρίδες που και που πιο σκούρες απ' το σκούρο χρώμα του και τα τσουρεπάτα πόδια του στα γόνατα ήταν οπλισμένα με σκληρό μαύρο, αργασμένο τομάρι σαν επιγονατίδες, γιαυτό και στα σκοντάματα π' αναγκαστικά γονάτιζε, δεν ένιωθε πόνο, όσο χαλικερή κι αν ήταν η στράτα.

Μ' αυτόν το γαΐδαρο η θεια-Στάθαινα κουβάλαγε το γάλα κάθε μέρα, αυγή βράδυ.

Κι αυτή, ακολουθούσε ποδαρόδρομο και με τη ρόκα γνέθοντας.

Όταν έρχονταν η εποχή που λιγόστευε το γάλα και σέρευαν τα γίδια, ανέβαινε κι αυτή καβάλα της μεριάς, ντροπή δικαλωτά, ή τον φόρτωνε με περισσότερα ξύλα, για να φκιάσει και στο σπιτικό της του χωριού τη θυμωνιά, που ταίριαζε στα όπια που τα φρόντιζαν οι καλές νοικοκυράδες, που τις είχαν με το νάμι¹⁰ την κάθε μια.

Φορές φορές φορτώνονταν κι η ίδια, πάντοτε με τη ρόκα γνέθοντας στη στράτα και το γαΐδαρο μπροστά ή κρατώντας τον απ' το καπιστρόσκοινο που 'ταν αρκετά μακριό.

Μια μέρα π' ανέβαινε για το χωριό φορτωμένη ξύλα, μια γριούλα που την αντάμωσε στο "λάκκο της Καρούλας" την καλημέρισε και σαν την είδε έτσι φορτωμένη μ' ένα ζαλιγκάκι σκάρπες και το γαΐδαρο μ' ένα γκιγούμι και ξεφόρτωτο, τη λυπήθηκε και ξύνοντας τάχα το μυαλό της να κατεβάσει γνώση, τη συμβούλεψε όσο πιο απλά μπορούσε η καημένη η γριά με τα ογδόντα τόσα χρόνια της σίγουρα και λογαριασμένα:

- Γιατί δεν μπαίνεις καβάλα γιε μ' κι αποσταίνεις και σακατεύεσαι;
- Μα πώς να μπω Κάκω, αφού είμαι ζαλιγκωμένη, δε με γλέπεις;
- Χαμέν' είσαι μωρή και να με συμπαθάς, μαζί με το ζαλίγκι ν' ανεβείς, δεν νογάς; Χαμέν' είσαι μπι κατά μπί;

- Είναι κρίμα θειάκο, δεν μπορεί να μας βαστάξει το ζωντανό· το γάλα, εμένα και το φόρτωμα, τόση ώρα δρόμο και το 'χω και νηστικό σήμερα, ψυχή έχει κι αυτό, να την πάρουμε κι αυτή; Κρίμα απ' το Θεό.

- Ε, είσαι μπι χαμένη και πάλε να με συμπαθάς που σε λέω έτσι, για καλό στο λέω. Αφού το ζαλίγκι θα το 'χεις εσύ φορτωμένο στο κορμί σου, δεν σου είπα να φορτώσεις το γαΐδαρο. Πώς θα το βαρύνεις το ζωντανό που λες, αφού το βάρος θα 'ναι στην πλάτη τη δική σου; Δεν καταλαβαίνεις; Δοκίμασε και θα ιδείς.

Το 'κανε η ίδια πολλές φορές και πίστευε σι' αλήθεια με το λίγο μυαλό που της είχαν αφήσει τα χρόνια της, πως φορτωμένη και καβάλλα, ξαλάφρωνε τη γομάρα της, όταν έκανε κι η ίδια τη διαδρομή "Καρούλα"-χωριό, κουβαλώντας ξύλα και λίγο γάλα.

Η θεια-Στάθαινα που 'ταν πολύ πιο νια και ξύπνια, χαμογέλασε στα λόγια της

9. Απότομες κινήσεις, σπασμωδικές

10. Όνομα

φτωχής γριούλας με το ρικνωμένο προσωπάκι της, τα σχεδόν μαδημένα ματόφυλλά της, τα ξασπρισμένα και ίσια χείλια της, που τα μπούζτρωνε συνέχεια προσπαθώντας ν' αποσκεπάζει όσο της ήταν μπορετό το φαφούτικο στόμα της, της γριούλας με το καμπουριασμένο απ' τα χρόνια, την πολλή δουλειά και το λίγο φαϊ κορμάκι της, που αν το συμμάζεues θα μπορούσες να το... χωρέσεις σ' ένα μεγάλο τρουβά αργαλείσιο και χωρίς διάθεση για ειρωνία, σα να ντράπηκε λιγάκι για το συλλογισμό της Κάκως, η θεια-Στάθαινα χαμήλωσε τα μάτια της παίρνοντας καλογριήσικη στάση, άγλειψε με τη γλώσσα τα χείλη της, ανεβοκατέβασε τα πλούσια φρύδια της κι απάντησε:

- Θα το κάνω άλλ' βολά Κάκω, άλλ' βολά άμα συλάχ' κι είμαι φορτωμένη σαν τώρα, θα το κάνω, δεν του 'χα συλλογιστεί η έρμη ποτές αυτό, για κοίτα τι χαζή που είμαι... Άϊντε τώρα στο καλό και να καλοβραδιάσεις, στο καλό κι ευχαριστώ...

Έτσι ξεχώρισαν κι οι δύο. Η μια για το χωριό κι η άλλη για την "Καρούλα". Φχαριστημένες κι οι δύο. Η μια για τη σωστή... ορμήνια κι άλλη για την... κατανόηση.

Όταν έφτανε στο χωριό, η θεια-Στάθαινα σταμάταγε στο "μπατζαριό" στο "πουρνάρ' του Μπατσιούλη" έμπαινε στη σειρά της, ζύγιζε το γάλα, το 'γραφε ο μπάτζος στο δευτέρι του μ' ένα μικρό μολυβάκι δεμένο με σκοινί στο εξώφυλλο του δευ-

τεριού αφού το σάλιωνε πρώτα. Εκεί έγραφε όλα τα γάλατα της μέρας. Το 'γραφε κι η θεια-Στάθαινα στο νου της, κατηφόριζε ύστερα για τη βρύση του "Μπρούτσου" που 'τρεχε απ' τα τέσσερα κανούλια της νερό κρυστάλλινο και δροσερό, έπλενε τα γκιγούμια, μισογέμιζε για να πίνει νερό το ένα, πότιζε το ζωντανό της κι ανηφόριζε για το σπίτι της στα "Σταθαϊκά" που 'ταν στο ψήλωμα του χωριού, τάιζε με λίγο άχερο-σταραμιά το γαΐδαρο κι ύστερα τον απόλαε στον κήπο της να φροντίσει κι ο ίδιος για το φαγητό του.

Και τότε άρχιζε τη δράση του ο περίφημος αυτός γαΐδαρος.

Φαγωμένος, ποτισμένος και δραγκωμένος απ' τα πλούσια χαρίσματα της νιότης του, πήδαγε μ' ευκολία τη φράχτη του κήπου και κατηφόριζε τ' αριχτού γκαρίζοντας με διακοπές, και τεντώνοντας στα διαλείμματα τ' αυτιά του μια εδώ μια εκεί, για ν' ακούσει καμιά ανταπόκριση συναδελφική και τότε ήξερε τι θα 'κανε. Είχε το πρόγραμμά του.

Άλλωστε είχε καταργήσει τις εποχές σχετικά με τις σεξουαλικές επαφές του.

Ό,τι εύρισκε μπροστά του. Ακόμα και σε αρσενικά λέγαν, πως τον είδαν να ρίχνεται.

Γιατί όχι; Είχε ξεπεράσει την εποχή του. Προοδευτικό... θα τον έλεγαν, οι σημερινοί... προοδευτικοί της περίπτωσης.

Αν κάποιος ανθρώπινος νόμος, έξω απ' τους φυσικούς νόμους, προσάτενε την ηθική και στα ζώα, τη δογματική ηθική, σίγουρα ο ήρώας μας θα πέρναγε τη ζωή του στις φυλακές ... "επί συνεχεί βιασμό".

Αδύνατο ν' αντισταθεί θηλυκό όταν τον έπιανε το ερωτικό του αμόκ.

Σερκά και θηλυκά είχαν σημάδια απ' τις δαγκωματιές του. Τα серκά συνήθως από ερωτική αντιζηλία, τα θηλυκά στην προσπάθειά τους ν' αποφύγουν το βιασμό, δεν ήταν ο καιρός τους, δε ζήταγαν που λέμε ή πάνω στον οργασμό δεν ήξερε τι έκανε. Κι άψητες μικρές γομαροπούλες πάλευε για να βιάσει. Δεν το πετύχαινε όμως, γιατί όταν τις καβαλλούσε, αυτές αδύναμες να βαστάξουν το βάρος, γονάτιζαν, έπεφταν κάτω κι αυτός ήταν ο σωσμός τους.

Και τότε μανιασμένος, ξεδίπλωνε τα χείλια του, έδειχνε τα δόντια του, σήκωνε το κεφάλι ψηλά, χτύπαγε με σημασία στο χώμα το δεξί ποδάρι του κι άρχιζε το γκαρντό. Φωνή απογοήτευσης κι απελπισίας; Φωνή διαμαρτυρίας ή σεβασμού στο χρόνο κι υπόσχεση υπομονής για μελλοντικές προσπάθειες;

Μπορούσε να ψάχνει χιλιόμετρα ολόκληρα περιφερειακά στο χωριό να βρει θηλυκό και να ξοδέψει έστω και στον ελάχιστο βαθμό τ' ανεξάντλητα περιθώρια της σεξουαλικής του αντοχής.

Μια φορά π' ανέβαινε στου "Καραλιώτη" φορτωμένος τό λίγο γάλα απ' τη μια μεριά κι η Στάθαινα της μεριάς απ' την άλλη, ρίχτηκε απρογραμματίστα κι ευκαιρικά σε μια θηλυκιά που 'τυχε παράμερα στο δρόμο να βοσκάει αμέριμνη κι έριξε μ' αχαριστία την κυρά του καταγής, που σίγουρα κάπου χτύπησε, γιατί μαζί με το βογητό της άρχισε και τις κατάρες της:

- Να, που να σε σκίζει ο λύκος με σκότωσησ παρά λίγο. Να μωρέ έρμο και τώρα βρέθηκες να κάνεις τη ζημιά να, να, και με τις μούντζες της τον φασκέλωνε τον καμένο.

Μα σαν σηκώθηκε και τον είδε να διπλοντιχαλιάζει με τις μπροστινές ποδάρες του τη σύντροφό του και ν' αρχίζει την "ερωτική του πράξη" κάτ' απ' τη ρυθμική υπό-κρουση των γκιγουμιών, που συντόνιζαν τους ήχους τους χτυπώντας το ένα πάνω σ' άλλο ανάλογα με τις κινήσεις του σώου, καλμάρισε κι απότομα σταμάτησε τις κατά-ρες της.

Δεν μπόρεσε ν' αντισταθεί στο ένστικτο που την αναστάτωνε εκείνη τη στιγμή και κάπως άρχισε να συμμετέχει μ' αρκετή ευχαρίστηση στο θέαμα, επιστρατεύοντας το μνημονικό της να καλοθυμηθεί παρόμοιες ευχάριστες στιγμές αλλοτινών καιρών με τον προκομμένο της... και τον σχώρεσε.

- Τι να κάνουμε; Βλέπεις είν' όλα απ' το Θεό βαλμένα να γίνονται έτσι. Και στα ζώα και στους ανθρώπους. Πιο άτυχοι οι άνθρωποι πιο τυχερά τα ζώα. Άϊντε τώρα, τράβα για το χωριό, οτσ... οτσ...

Και συνέχισαν το δρόμο για το χωριό, ξαλαφρωμένος ο ένας, με πολλές σκέψεις η άλλη. Χήρα γυναίκα ήταν και δεν την είχαν πάρει και τα πολλά χρόνια σβάρα. Όμως απ' εκεί ως το χωριό, τον λυπήθηκε τον καημένο, δεν τον καβαλλίκεψε, τον τραβούσε για σιγουριά απ' το καπίστρι κι αυτή ποδαρόδρομο, ξαλαφρώνοντάς τον μάλιστα κι από ένα γκιγούμι, που το πήρε στην πλάτη της από λύπηση.

Εκεί που βρήκε εμπόδιο κι ένιωθε να μειονεχτεί ο γαϊδαρός της ήταν η μούλα του Λιόντου. Ένα θεόρατο ζωντανό, τουλάχιστο δυο μέτρα ψηλή μ' ανάλογες τις άλλες σωματικές της διαστάσεις, που όταν βηματίζε στο δρόμο, έκανε τόσο θόρυβο π' ακουγόταν από μακριά και τρέχαμαν τα παιδιά να τη δούμε, φωνάζοντας το ένα σ' άλλο:

- Η μούλα του Λιόντου, πάμε παιδιά να τη δούμε, κατεβαίνει απ' τη στράτα του Σίσκα για τη θρύση, πάμετε γλήγορα.

Και μαζεύομασταν στην "Κουτσουπούλα" και παραφυλάγαμαν πότε να περάσει μπροστά μας, για να θαυμάσουμε τη μεγαλοσύνη της, τέτοια π' άλλη φορά δεν είχαμαν ματαϊδεί...

Έρχονταν κάθε καλοκαίρι απ' την Πρέβεζα μεταφέροντας τα "σέα" της οικογένειας Λιόντου, που παραθέριζε στο χωριό. Αυτό το θεριό, μονάχα ο Λαμπ-Ντόμαρης το συγύριζε. Όχι πως ήταν κανένας νταμαρλής άντρας, αλλά της ήξερε τα "χούγια" κι αυτή πειθαρχούσε. Τον είχε συνηθίσει, γιατί ήταν ο έμπιστος που είχε όλη τη φροντίδα της Λιονταϊκής ιδιοκτησίας στο χωριό, απ' το σκάψιμο τ' αμπελιού, ώσπου να μπει το κρασί στα βαρέλια και το τσίπουρο στις νταμιζάνες, απ' την καλλιέργεια του λιοστασιού, ώσπου να μπει το λάδι στα βαρέλια, να μαζευτούν τα ρόϊδα, τα κυδώνια και γενικά όλη η σοδειά.

Αργότερα η σοδειά θα κατέβαινε στην Πρέβεζα. Το κρασί και το λάδι στις μασίνες,¹¹ τα ρόϊδα και τα κυδώνια στα καλάθια, κι όλα απ' την πλάτη της μούλας.

Σε σύγκριση με τ' άλλα μεταφορικά, ήταν το τραίνο της εποχής.

Μεταφορικό κι επιβατικό· γιατί κάθε καλοκαίρι κουβάλαγε στην πλάτη της δυο τρια Λιοντόπουλα κανταρέλλα¹² στο σαμάρι, ξεμοχυτό γιαυτήν, παραγγελμένο μ' α-

11. Ασκήα μεγάλα, έπαιρναν περίπου 40 οκάδες τότε

12. Το ένα πίσ' απ' τ' άλλο, στη γραμμή

κρίβεια στα μέτρα της.

Στο χωριό τη μούλα την αγαπούσαν όλοι. Μ' όλο το μπόϊ της, ήταν ήσυχο ζωντανό κι ούτε ζημιές έκανε.

Προτίμησή της για παρέα τα μουλάρια, που 'ταν δυο στο χωριό, νάνοι μπροστά σ' αυτήν. Μα πρώτος και καλλίτερος ο γαΐδαρος της Στάθαινας.

Θηλυκό κι αυτή, κι αδικημένο θηλυκό, καϊδεύονταν μ' αυτόν κι αυτός της είχε ιδιαίτερη αδυναμία. Την ξέβγαζε ως το "Λιθάρι του Τόλη", απ' εκεί στα "Σιαδάκια" στα "Λιθάρια της Παναγίας" και γύρα γύρα το χωριό πάντα μαζί της, βόσκαγαν και δοκίμαζαν. Ήταν ο ξεναγός της του καλοκαιρού κι η συμπάθειά της.

Μα όσες φορές δοκίμαζε ο καημένος να της κάνει το χατήρι, στα χαμένα, δεν την έφτανε κι άδικα πάλευε. Πάντα όμως προσπαθούσε κι επέμενε.

Ίσως στήριζε την ελπίδα, πως κάποια κρυμμένη φυσική ικανότητα, που δεν είχε εκδηλωθεί ως τότε, θα τον βοηθούσε να ικανοποιήσει την ανικανοποίητη επιθυμία και των δυων τους.

Κι άλλα αρσενικά, τη μύριζαν από πίσω όταν έλειπε ο καθαλλιέρος της, σαν να ερευνούσαν τις δυνατότητες επαφής, αλλά έφευγαν απογοητευμένα.

Μπορούσε βέβαια να γίνονταν και το θαύμα, αν την έφτανε κάποιος απ' τους επίδοξους εραστές και να γεννιούνταν μουλάρι, πράμα δύσκολο, όχι όμως κι αδύνατο. Αλλά τότε στο χωριό μας θα του 'χαν για κακό σημάδι, να γεννήσει μούλα. Έτσι το βρήκαν κι έτσι το κράτησαν. Το θαύμα όμως δεν έγινε. Κι η μούλα έμενε ανέγγιχτη και παρθένα. Έτσι έρχονταν κι έτσι έφευγε.

Τη νύχτα, όταν τύχαινε να διανυκτερεύει ο γαΐδαρος της Στάθαινας στο χωριό, γίνονταν χαλασμός. Το ποδοβολητό των νυκτερινών επιχειρήσεων, το στρίμωγμα σε κάνα τοίχο κι ο βρόντος απ' το γκρέμισμά του, έκαναν τόσο θόρυβο που νόμιζες πως κάποιο θωρακισμένο όχημα πάει για πολεμικές επιχειρήσεις.

Και να η ευκαιρία των μανάδων μας, να μας κάνουν να τρώμε και να κοιμούμαστε γρήγορα τα βράδια.

- Τ' ακούτε; Ολ' αυτά τα βρονταριά είναι βρυκόλακες της νύχτας, παγανά και σαϊταναραίοι, τολουποχτήτε¹³ στη βελέντζα κι ανάσα.

Κι ανάσα εμείς ως την αυγή.

Τις περισσότερες φορές η θεια-Στάθαινα τον περδούκλωνε με σπιζίμι ριγανέλι ή και χοντρή τριχιά, για να τόν έχει του χειριού της, όποτε τον ήθελε.

Μπορούσε όμως αυτό το γιομάτο ορμή και δράση ζωντανό να ζήσει με δεμένα ποδάρια και περιορισμό της ελευθερίας του;

Όχι, κι η ελευθερία είναι πολύτιμο αγαθό. Κι όπως εμείς, την ελευθερία την αποχτάμε με το σπάσιμο των δεσμών μας, έτσι κι αυτός έπρεπε ν' απαλλαχτεί απ' το περδούκλι του. Και τις περισσότερες φορές τα κατάφερνε. Ή με τη δύναμή του έκοβε την τριχιά ή με διάφορες κινήσεις των ποδαριών του, ξεπερδουκλώνονταν, όπως βγάζουν τις αλυσίδες που 'ναι δεμένοι σύγχρονοι αθλητές της πιάτσας, με τις κινήσεις του κορμιού τους.

13. Σκεπαστήτε

Λέγανε τότε οι παλιοί πως είχε μια ξεχωριστή προτίμηση που την έδειχνε σε κάθε περίπτωση. Σαν να λέμε πως ήταν ερωτευμένος με τη γομάρα της Μπισούλαινας.

Σημαδακιά κι αυτή, άξιζε την προτίμηση. Γιαυτό και τα γομαρόπουλα που γένναε ήταν ξεχωριστή αθλητική ράτσα, και τα περισσότερα ήταν δικά του κατασκευάσματα, κι αγοράζονταν προπαντός απ' το διπλανό χωριό το Σέσοβο, κατά προτίμηση και σε καλή τιμή, για την αξιοσύνη τους και το νταμαρλήκι τους.

Στον έρωτά του όμως στάθηκε άτυχος. Κάποια μέρα του χειμώνα, η εκλεχτή του βρέθηκε βουλιασμένη και ψόφια στην “Καταβόθρα” στον κομμένο τον τόπο ανάμεσα απ' το Σέσοβο και το χωριό μας.

Από τότε έγινε μελαγχολικός. Κατέβασε τ' αυτιά του, λιγόστεψε τις επιθέσεις του, αλλά σε τυχόν προκλήσεις άλλων αρσενικών δεν χάριζε κάστανα.

Μάλιστα έναν αντίπαλό του, καλή ράτσα κι αυτός, το γαϊδάρο του παπά του χωριού, που τον είχε ο βλοημένος να τον πηγαίνει στα μακρινά ξωκκλήσια, όταν είχε λειτουργίες εκεί, σε κάποια ερωτική αναμέτρηση φαίνεται τον ξέκανε, γιατί μια μέρα τον βρήκαν σ' ένα ρέμα στα “Βαρκά” ντεντουκωμένο, ψόφιο.

Είχε και πολλές δαγκασιές στο κορμί του και σ' αυτιά, σημάδι της πάλης εξότωσης που έκαναν, το πόρισμα της τοπικής αυτοψίας.

Δεν άργησε όμως ν' ανανεώσει τις σχέσεις του με δυο θηλυκές της Γιώργο-Τσούτσαινας. Παρέα πάντα μαζί τους, σχεδόν σπιτωμένος που λέμε, και τη μέρα και τη νύχτα στα ρεπό του.

Πέρασε καιρός κι η οικογένεια πολλαπλασιάστηκε, ώσπου μια μέρα, ο ίδιος έλειπε στη σάνη, η οικογένεια βρέθηκε μαχαιρωμένη και ψόφια στα “Βαρκά”. Ήταν κάποια εκδίκηση φαίνεται ή κάτι άλλο αναπόδεικτο και την πλήρωσαν τα ζώα τα καημένα.

Η ανακάλυψη της αιτίας τέτοιων περιπτώσεων, και ανθρώπινων εγκλημάτων ακόμα, ενδιέφερε περισσότερο τους ενδιαφερόμενους παθόντες, παρά τις αστυνομικές αρχές του τόπου, που παρά την προσπάθειά τους, δεν εύρισκαν ποτέ άκρη στις ανακρίσεις για την ανακάλυψη της αλήθειας, γιατί κανένας δεν έλεγε την αλήθεια κι ας την ήξερε, μη νομιστεί πως κρατάει απ' τη μια ή απ' την άλλη μεριά και δημιουργήσει αντιπάθειες, που μπορούσε να τις πληρώσει κι αυτός κάποτε.

Ύπερα απ' τα συνεχή ατυχήματα, το δύστυχο το ζωντανό μελαγχόλησε και μια μέρα βρέθηκε ξανασκελωμένο σ' ένα ρέμα με λίγο νερό. Ήταν όμως ακόμα ζωντανός. Σκόνταψε κι έπεσε ή ήταν απόπειρα αυτοκτονίας; Ποιος μπορεί να ξέρει;

Λίγο λίγο συνήρθε, αλλά είχε χάσει πια τη ζωντάνια του. Απομονώθηκε στη σάνη κατηφής κι απογορευμένος. Κι ένα πρωί βρέθηκε κι αυτός κι η θεία-Στάθαινα καρβουνιασμένοι με λίγα γίδια της. Είχε πάρει φωτιά η καλύβα της από κάποια απρόβλεπτη αιτία, και στην προσπάθειά της να γλιτώσει ό,τι μπορούσε απ' το βιο της που 'ταν κι όλη της η ζωή, κλείστηκε απ' τους καπνούς και τις φλόγες και κήκε.

Μαζί δεμένοι στη ζωή, μαζί και στο θάνατο.

Από τότε ησυχία στο χωριό. Ξεθάρρεψαν τ' άλλα γαϊδούρια και δειλά δειλά στην αρχή, δεν το πίστευαν ακόμα, πιο θαρρετά ύστερα και τελικά σιγουρεμένα για το χαμό του, άρχισαν το δικό τους νταηλίκι στα χνάρια του γαϊδουριού της θεία-Στάθαινας.

Αλλά, “άλλα τα μάτια του λαγού, άλλα της κουκουβάγιας”.
Γιατί τάχα; Δεν έχουν και τα ζώα τη δικιά τους ιστορία;
Δεν έχουν το ένστικτο που ρυθμίζει τη ζωή τους μ’ άφθαστη φυσική δεοντολογία, που ίσως να μη μπορεί να το αντικαταστήσει η δικιά μας λογική, που μας χάρισε η φύση σε βάρος των ενστίκτων;

ΣΠΥΡΟΥ Β. ΝΤΟΥΣΙΑ

αναδρομές

(Διηγήματα)

ΠΡΕΒΕΖΑ 1990

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΖΗΣ**Λαογράφος**

(απόσπασμα από το υπό έκδοση βιβλίο του)

Της ψαρωσύνης Πρέβεζα και ψαρέματα

Ο πρωτόγονος άνθρωπος, από τη στιγμή που έτυχε να γευθεί τα ψάρια και είδε πόσο νόστιμη και θρεπτική τροφή του παρέχουν, άρχισε πια να τα κυνηγάει συστηματικά.

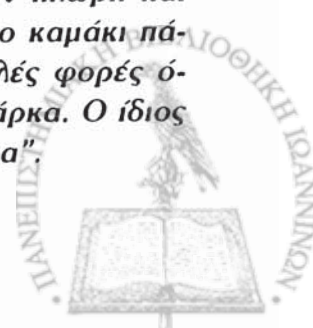
Παλαιότερα το ψάρεμα ήταν ένα επάγγελμα της τύχης, όπως και του κυνηγού, γι' αυτό ο λαός έλεγε: «Του κυνηγού και του ψαρά το πιάτο, πέντε φορές είναι αδειανό και μια είναι γεμάτο».

Η ψαρωσύνη στην Ελλάδα που είναι χώρα θαλασσινή και νησιώτικη, έχει αξιόλογη παράδοση. Στις θάλασσές μας υπάρχουν άφθονα ψάρια από μαρίδες μέχρι μπαρμπούνια και πολλά άλλα ψάρια στα ποτάμια και τις λίμνες μας, θαυμάσιες πέστροφες, κυπρίνοι, χέλια κ.ά.

Τα κυριότερα εργαλεία της ψαρικής είναι το αρχαιότατο καμάκι, το καλαμίδι (η γνωστή πετονιά), η καθετή, το παραγάδι (μια τεράστια πετονιά 500-1000 μ. μακριά απ' όπου κρέμονται 200-300 αγκίστρια), η συρτή, η ζόρκα και πάνω απ' όλα τα διάφορα δίχτυα (τράτα, μηχανότραπεζα, γρι-γρι, πεζόβολος κ.λπ.).

Η Πρέβεζα από τα πολύ παλιά χρόνια είχε αφθονία ψαριών (κέφαλους, κουτσομούρες κ.λπ.) γι' αυτό το λόγο ένα μεγάλο μέρος από τους κατοίκους της, ζούσε και ζει και σήμερα ακόμα σχεδόν αποκλειστικά από το ψάρεμα. Οι άνθρωποι αυτοί αποτελούν μια ιδιαίτερη τάξη στη μικρή της κοινωνία. Διαθέτουν ειδικά πλεούμενα, από βάρκες μέχρι και μηχανότραπεζες και ζουν μια αλλιώτικη ζωή που την κανονίζει ο τρόπος, η ώρα και η εποχή του ψαρέματος. Πολλές φορές ξανφίγονται και πιο μακριά. Αλλά κι όταν μένουνε στις "δικές" της ακτές και θάλασσες, ξενυχτάνε πότε στους κάβους, πότε στα βράχια και πότε στις ακτές και πρωί πρωί σηκώνονται και συνεχίζουν το ολόήμερο κουραστικό επάγγελμά τους.

Μέσα στη βάρκα δεν υπάρχουν παρά μόνο δύο: αυτός που τραβάει κουπί και ο άλλος που είναι στην πλώρη και παρακολουθεί έτοιμος με το καμάκι πάντα στο ένα του χέρι. Πολλές φορές όμως είναι ένας μόνο στη βάρκα. Ο ίδιος στο κουπί και στο "κάρφωμα".

Η ζωή των ανθρώπων αυτών είναι από τα μικρά τους χρόνια σφικτά δεμένη με τη θάλασσα και τα ατέλειωτα ψαρέματα που απολαμβάνουν στα μακρινά και κοντινά ταξίδια. Έχει όμως και τους άλλους, τους ερασιτέχνες, που το ψώνιο τους με τη θάλασσα και οι εμπειρίες τους από αυτή είναι το ίδιο σχεδόν μεγάλες όπως κι αυτές των επαγγελματιών.

Ψαρεύουν από μώλους με ένα καλάμι που πολλές φορές φτάνει και τα 2,50 μ. έχοντας μαζί τους πάντα και το ανάλογο δόλωμα. Άλλοι ρίχνουν τα πεταχάρια τους, τις φεγγαρόλουστες νύχτες, σε βοτσαλωτές και αμμουδερές ακτές και πιάνουν κάτι ασημοντυμένες μουρμούρες που τις τρώνε ψημένες στη θράκα επιτόπου.

Για τους μεσήλικες ερασιτέχνες που έχουν οργώσει τον Αμβρακικό αλλά και κάποιες άλλες ακτές του Ιονίου, πολλές είναι οι συγκινήσεις που έχουνε δοκιμάσει. Είναι οι συγκινήσεις της τσιμπιάς και του ανεβάσματος του ψαριού από τα ρηχά και από τα βαθιά καθώς και από τη γεύση τους.

Όμως για τον ερασιτέχνη ψαρά το ψάρεμα καταντά μερικές φορές μια γλυκιά ομηρική οδύσσεια.

Στη μνήμη μου ζωντανές παραμένουν ακόμα κάποιες εικόνες που έχουν σχέση με την ψαρωσύνη της Πρέβεζας, όπως αυτή: στα λιγόβαθα κιάρια νερά, σε κάποια γραφική ακτή, θυμάμαι έναν ψαρά ανασκουμπωμένο μέχρι τα γόνατα να κρατά δεμένο έναν θηλυκό κέφαλο (μπάφα), κι όπως είναι ζωντανός τον αφήνει να κολυμπάει. Όταν οι αρσενικοί κέφαλοι αρχίζουν να τον ζυγώνουν, ο σύντροφός του που στέκει λίγο παραπέρα με έτοιμο τον πεζόβολό του με μια αιφνίδια κίνηση σκεπάζει το σημείο που βρίσκεται ο θηλυκός περικυκλωμένος α-

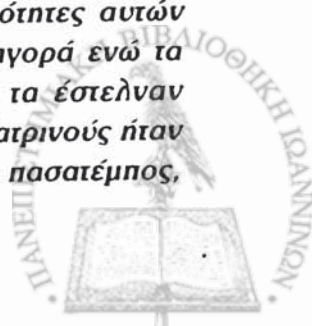
πό τους αρσενικούς.

Η Πρέβεζα φημιζόταν για τις άφθονές της γάμπρες, το αυγοτάραχο, που παράγεται από τους κέφαλους. Ονομαστά επίσης είναι και τα διβάρια της, του Τσουκαλιού και κείνα του Συνεταιρισμού στο Μάζωμα και στο Βαθύ που παράγουν σε μεγάλη ποσότητα το περίφημο αυγοτάραχο. Τα ιχθυοτροφεία αυτά και ιδιαίτερα εκείνο της Μαργαρώνας χαρίζουν στιγμές απόλαυσης.

Αυτό το διαπιστώνει κανείς όταν καθισμένος στο εξοχικό μαγαζί (καφενείο) που βρίσκεται εκεί κοντά στο παρεκκλήσι της "Παναγίας της Μαργαρώνας" βλέπει να ταράζεται η καλμαρισμένη επιφάνεια του νερού και να σαλπέρνουν σε ασταμάτητα άλματα κέφαλοι κάθε μεγέθους για να δροσιστούνε έξω από τα ζεσταμένα από το λιοπύρι ρηχά νερά.

Τέλος ακουστά ήταν και τα όστρακοειδή τα γνωστά "κάβαρα" που ξετρέλαιναν τους Ηπειρώτες, τους Πατρινούς και τους Ζακυνθινούς με τη νοστιμάδα τους. Το όστρακο αυτό βγαίνει στο γράδο και σε καθαρά νερά, κρυστάλλινα, πλάι στην αμμουδιά και χωμένο στην άμμο. Για την "εξόρυξή" του οι Πρεβεζάνοι ψαράδες είχαν επινοήσει ένα σύνεργο που το λένε γκάγκαμο, είναι μεταλλικό και έχει σχήμα ημισφαιρικό, μοιάζει μάλλον με κουτάλα. Γεμίζανε τα πριάρια με αυτά τα όστρακα και τα φέρνανε στο μώλο κι εκεί τα αδειάζανε.

Έβλεπες τότε σωρούς από κάβαρα κατά μήκος από το Δικαστήριο μέχρι και τα "Σκαλάκια". Εκεί τα περιλάβαινε συνεργείο από γυναίκες που τα καθάριζαν με προσοχή. Μερικές ποσότητες αυτών διοχετεύονταν στη ντόπια αγορά ενώ τα άλλα, τα καλοδιαλεγμένα τα έστελναν στην Πάτρα που για τους Πατρινούς ήταν ότι για τους Πρεβεζάνους ο πασατέμπος,

αφού και στη βόλτα τους, στην παραλία είχαν γεμάτες τις τσέπες τους από αυτά.

Το χάβαρο μαγειρεύεται με διάφορους τρόπους. Οι Πρεβεζάνοι συνήθιζαν να το μαγειρεύουν με ρύζι, με μακαροτσίνια, τα φτιάχναν σαλάτα με μαϊντανό και πατάτες. Τελευταία χάθηκε κι αυτό όπως και τόσα άλλα όστρακα και ψάρια που χρόνο με το χρόνο κοντεύουν να χαθούν από τον Αμβρακικό. Ο λόγος, η μόλυνσή του που προήλθε με την εμφάνιση των κοιροστασιών, η μεγάλη κατανάλωση φυτοφαρμάκων στις παρακείμενες καλλιεργήσιμες εκτάσεις κ.λπ. κ.λπ.

Όμορφο θέαμα-μαγεία! Σαν έβλεπες την καλοκαιρινή περίοδο κατά τις 6 ή 7 το βραδάκι. 50 με 60 βάρκες με ανοιγμένα τα πανιά και με ανάλαφρο μαϊστρο να ξεμακραίνουν με κατεύθυνση τη Λασκάρα, Ποτάμι, Σαλαώρα και αλλού. Πηγαίνουν για πλούσιες ψαριές.

Την επόμενη το πρωί και με το γραίγο επέστρεφαν κουβαλώντας το πολύτιμο φορτίο, το μόχθο τους, που τους κράτησε όλη τη νύχτα μακριά από τα σπίτια τους, για ένα μεροκάματο, για ένα πιάτο φαΐ.

Πολλές φορές όταν δεν φυσούσε ήταν αναγκασμένοι να τραβάνε κουπί. Η κάθε βάρκα απασχολούσε δύο άτομα. Ήταν όμως και οι τράτες που αυτές απασχολούσαν 8-10 άτομα που τραβούσαν κρόκο (ζώνη, φκιαγμένη από μαλλόπανο που στη μία άκρη κατέληγε σ' ένα ξύλο) και τραβούσαν και τραβούσαν για να βγάλουν έξω την τράτα.

Τα δίχτυα τα πλέναν στη θάλασσα, ο ένας τα αμολούσε και τα χτυπούσε και ο άλλος τα τραβούσε έξω.

Παλιά τα δίχτυα ήταν βαμβακερά και τα έφκιαναν οι γυναίκες των ψαράδων με σαΐτες ξύλινες και με καλάμι για να μετράνε τη διάμετρο του κάθε ματιού, α-

νάλογα με το ποιο είδος ψάρι θα ψάρευαν οι άντρες τους οι ψαράδες. Μετρούσαν πάνω στο καλαμάκι τα "μάτια" που θα είχαν διάμετρο 18, 20 ή 22 χιλιοστά. Τα δίχτυα αυτά είχαν 15-20 οργιές μακρος και 60-70 πόντους ύψος.

Όταν τα δίχτυα παίρναν να ξεθωριάσουν και πριν πάρουν να σαπίσουν τα βάφανε μέσα σε μεγάλα χάλκινα καζάνια. Μέσα στα καζάνια εκτός από το νερό που έριχναν, ρίχναν επίσης και μια σκόνη που ήταν αυτή, από ξερή φλούδα πεύκου και την πουλούσαν οι έμποροι δικτυών (Μποντίνας, Αφεντουλίδης κ.ά.).

Τριακόσιες οργιές δίχτυα ήθελαν τρεις οκάδες τέτοια σκόνη που πουλιόταν 5-6 δραχμές την οκά.

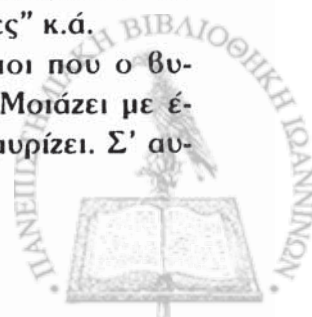
Τα βουτούσαν για αρκετή ώρα μέσα στο νερό με τη σκόνη. Μετά τα βγάζαν και τα αφήναν όλη τη νύχτα εκεί κουλουριασμένα και πρωί-πρωί άρχιζε το άπλωμα κατά μήκος της παραλίας (του μώλου τότε).

Ορισμένοι τύποι δικτυών

βαρδιές: δίχτυα για χέλια,
απλάδια: δίχτυα για μπαρμπούνια,
γαμπαρόδικτα: δίχτυα για γάμπαρες,
βολκοί: δίχτυα για μурμυρία,
πεζόβολος: δίχτυ κωνικό

Συχνά ακούμε ένα ψαρά να λέει «Σήμερα στάθηκα τυχερός. Έπεσα σε καλό τόπο». Ο καλός τόπος στη γλώσσα των ψαράδων είναι ο ψαρότοπος, ο τόπος με πλούσια ψαριά. Έχουν όμως και οι ψαρότοποι ονόματα. Ονόματα και όρους. Ονόματα που τους έχουν δώσει από παλιά οι ψαράδες και όρους ανάλογα με τη μορφολογία του βυθού, γι' αυτό τους ακούμε συχνά να λένε τις λέξεις "μπάγκοι", "ξέρες", "φωκιάδες", "τροκάδες" κ.ά.

Φωκιάδες είναι οι τόποι που ο βυθός σκεπάζεται με φύκια. Μοιάζει με ένα ατέλειωτο δάσος που μαυρίζει. Σ' αυ-

τούς συναντάει κανείς αρκετούς σπάρους και μένουλες. Όταν όμως οι τόποι αυτοί γειτονεύουν με ακτές βρίσκει λαβράκια, κέφαλους κ.ά. Τόσο οι κέφαλοι όσο και τα λαβράκια είναι ψάρια που κυκλοφορούν σε κάθε είδους βυθό, στα ρηχά νερά και μέσα στα λιμάνια.

Οι καλύτεροι βοσκότοποι είναι οι τροκάδες. Οι τροκάδες συνήθως βρίσκονται μακριά από την ακτή. Τους συναντάμε όμως και κοντά, όταν τα νερά βαθαινουν απότομα. Εδώ συναντά κανείς πολλά και καλά φαγγριά, συναγρίδες, σφυρίδες κ.ά. ακόμα και αστακούς.

Το καλύτερο ψάρεμα στα βράχια, γίνεται το πρωί μόλις βγαίνει ο ήλιος ή λίγο πριν. Είναι ξεκούραστο και ευχάριστο, απλό, με πρόχειρα μέσα.

Καιρός να αναφερθούμε και σε ονομασίες ψαρότοπων, τοπωνύμια· δηλαδή που τους έδωσαν τα ονόματα οι ψαράδες μας πολλά χρόνια πριν. Αν και αυτά είναι πάρα πολλά, εμείς θα αναφερθούμε σε μερικά, στα κυριότερα ίσως.

Πωγωνίτσα, Γρύππο, Σόγωνο, Λάκκοι, Κόκκινα χώματα, Παλιόβαρκα, Καψάλα, Πίνα, Καβο-Γιάννη, Κάβος-Κανόνια, Πλάκες (Λασκάρα), Μαυρή, Σκίνος κ.ά.

Πώς πήραν αυτές τις ονομασίες φρόντισα να μάθω και ρώτησα πολλούς, μόνο που οι περισσότεροι δεν ξέρουν, δεν θυμούνται και ούτε ενδιαφέρθηκαν ποτέ να μάθουν από τους παλιούς.

Να όμως τι μου είπαν κάποιοι για μερικά μόνο τοπωνύμια:

Καβο-Γιάννη: από κάποιον Γιάννη που έμενε εκεί μόνιμα. Σε κάποιο σημείο μάλιστα, διακρίνει κανείς το μπουχαρί ενός φούρνου. Εκεί θα πρέπει να ήταν η κατοικία του.

Κάβος-Κανόνια: ο κάβος αυτός μοιάζει πολύ με κανόνι.

Πλάκες (Λασκάρα): Οι πέτρες που υπάρχουν εκεί είναι συνεχόμενες πλάκες.

Μαυρή: Ο τόπος εδώ μαυρίζει από τον ίσκιο.

Σκίνος: Από τα πολλά σκίνα που υπάρχουν εδώ.

Πίνα: Εδώ ο τόπος έχει τις περισσότερες πίνες, θυμούνται οι γεροντότεροι.

Λάκκοι: Από τους λάκκους που είχε ο τόπος.

Εποχή και ψάρια

Κάθε εποχή έχει και τα ψάρια της. Όλα τα ψάρια έχουν τις εποχικές τους εμφανίσεις. Πάντοτε αλλάζουν βάθος αλλά και τόπο, ανάλογα με την εποχή.

Μεγάλο ρόλο παίζει η εποχή στη ζωή του ψαριού. Ακόμα και η νοστιμάδα του ψαριού εξαρτάται από την εποχή. Ανάλογα με την εποχή το ψάρι παρουσιάζεται νόστιμο ή άνοστο. Γνωστή είναι η παροιμία που λέει: “κάθε ψάρι στον καιρό του...”. Ανάλογα είναι και τα ψαρέματα. Είναι μήνες που ψαρεύουν αποκλειστικά με παραγάδια “ψιλά”. Άλλους μήνες με “χοντρά”... Η νοστιμάδα όμως του ψαριού δεν εξαρτάται μόνο από το είδος στο οποίο ανήκει αλλά και από άλλους παράγοντες, όπως είδαμε.

Για παράδειγμα: Τα μπαρμπούνια και οι τσιπούρες που όπως ξέρουμε είναι από τα νοστιμότερα ψάρια, δεν έχουν την ίδια νοστιμάδα όλες τις εποχές. Τα μπαρμπούνια το καλοκαίρι χάνουν ένα μεγάλο μέρος από τη νοστιμιά τους. Οι τσιπούρες είναι νοστιμότερες κατά τον Οκτώβριο και Νοέμβριο.

Με ποιους τρόπους συνηθίζουν να ψαρεύουν οι Πρεβεζάνοι ψαράδες (επαγγελματίες); Πολλοί και διάφοροι είναι οι τρόποι που ποικίλουν ανάλογα με τις εποχές και το είδος του ψαριού ή και το βάθος.

Νταλιάνια

Τον τρόπο αυτό ψαρέματος τον έφεραν οι πρόσφυγες της Μ. Ασίας με τον εδώ ερχομό τους καθώς και διάφορους άλλους τρόπους. Στήνονται σε σημεία που περνούν τα ψάρια, τα λεγόμενα περάσματα, και που οι δικοί μας ψαράδες τα λένε “καρτέρια”. Είναι ειδικά φτιαγμένα παρατηρητήρια από τα οποία παρακολουθούνε το πέρασμα των ψαριών.

Μόλις εντοπίσουν το “κοπάδι”, ρίχνουν τα ειδικά χοντρά δίχτυα (απλάδια) και όταν περνούν τα ψάρια, τα σηκώνουν. Αυτό γίνεται μόνο τους μήνες Ιούνιο, Ιούλιο και Αύγουστο. Τοποθεσίες που τα έστηναν και στήνουν ήταν: Λάκκοι, Σόγωνο, Λασκάρα, Πούντα, Άκτιο, Παλιοπίνα, Φυλακές κ.ά.

Καλαμωτά

Είναι δίχτυα που σε κάθε 1 μέτρο απόσταση στερεώνουν καλάμια. Όταν ο ψαράς που δεν είναι μόνος του, εδώ είναι απαραίτητες δύο βάρκες, εντοπίζει από μακριά το κοπάδι νάρχεται, οι δύο βάρκες ανοίγονται ημικυκλικά ρίχνοντας τα καλαμωτά. Κι αυτός ο τρόπος ψαρέματος αρχίζει τον Ιούνιο και τελειώνει μέσα στο Σεπτέμβρη, σε διάφορες τοποθεσίες στον Αμβρακικό. Πλησιέστερα στην Πρέβεζα, στη θέση Βαθύ, κοντά στον Αν-Σπυρίδωνα.

Κοφίνια

Είναι ειδικές κλούβες. Παλιότερα τις έφτιαχναν με βούρλα ή άλλο είδος (κάποιος μου είπε και με σκινάρι), τα έπλεκαν. Οι κλούβες αυτές έχουν στόμιο ειδικά φτιαγμένο έτσι ώστε να μπαίνουν τα ψάρια μέσα για να φάνε το δόλωμα (μύδι), αλλά δύσκολα να βγούν από αυτή. Τα ρίχνουν σε όλο σχεδόν τον Αμβρακικό και πάντα τους μήνες του καλοκαιρού. Με αυτά πιάνουν μουρμούρια, τσιπούρες κ.ά.

Δεισιδαιμονίες - προλήψεις και άλλα παράξενα

Και για τους ανθρώπους της θάλασσας ισχύει ότι και για τους στεριανούς. Έχουν κι αυτοί τις προλήψεις τους και τις παραξενιές τους. Μαντεύουν τον καιρό με διαφορετικούς όμως τρόπους και έτσι ανάλογα έχουν επιτυχία στα ψαρέματά τους. Ας δούμε μερικά από αυτά:

* Ο ψαράς δεν θέλει να τον ρωτάνε, όταν ξεκινάει για τη δουλειά του: Πού πας; Τι ώρα θα γυρίσεις;

* Μερικοί ψαράδες μου είπαν: Όταν βλέπουμε χελώνες στη διαδρομή που πάμε για ψάρεμα, δεν θάχουμε καλή ψαριά (αναποδιά).

* Ο ψαράς δεν θέλει ποτέ να του παραγγέλνουν ψάρια πριν κινήσει για ψάρεμα. Προτιμά να δίνεται η παραγγελία σε δεύτερο πρόσωπο και να την μαθαίνει όταν επιστρέφει από το ψάρεμα.

* Κατά την ώρα του ψαρέματος ή και από τη στιγμή που κινάει για ψάρεμα μέχρι και την επιστροφή του από αυτό, να μην ακούσει τη λέξη λαγός, αλλά ούτε και να συναντήσει αυτόν σε κάποια ακτή γιατί του φέρνει αναποδιά και μεγάλη ζημιά.

* Τον καιρό τον καταλαβαίνουν ανάλογα από ποια κατεύθυνση φυσάει και με τι εποχή είναι.

* Όταν συννεφιάζει από μεριά Σουλίου, λένε έρχονται βοριάδες ή θάχουμε λεβάντε. Λέγαν τότε: «Συννέφιασε στο Ζάλογγο, πάρε μέσα τ' άλογα».

* Όταν ο καιρός είναι κατά το Περναντί, έχουμε γαρμπή το χειμώνα και μαϊστρο το καλοκαίρι.

* Από μεριά Λευκάδας, ο καιρός είναι σορόκος.

* Γυναίκα ψαρά που ήταν λεχώνα δεν έτρωγε για σαράντα μέρες ψάρι, για να μη φέρει αναποδιά στη δουλειά του

αντρός της.

* Την παραμονή του Σωτήρος (6 Αυγούστου) λέγαν οι παλιοί: «Αύριο θα πέσει ο διάολος στη θάλασσα». Την ημέρα αυτή, οι παλιοί, τις ψαριές τις μοιράζαν στους φτωχούς και άπορους που δεν είχαν να φάνε (και ήταν τότε πολλοί) αφού το θέλει η μέρα αυτή να τρώνε μόνο ψάρι (νηστεία).

* Όταν είναι πανσέληνος δεν πάει καλά η ψαρωσύνη γι' αυτό πολλοί είναι αυτοί που αποφεύγουν να πάνε για ψάρεμα.

* Ο Κώστας Αντύπας (Τρακατράκας), όταν του εύχονταν καλό ψάρεμα αμέσως γύριζε στο σπίτι.

* Το σωστό επώνυμο του Νίκου Σιβρή είναι Χατζηναποστόλου. Το Σιβρή προήλθε από το ψάρι σαβρίδι.

* Του Κυζιρόπουλου του Σάββα το παρατσούκλι "Κλάψας" προήλθε γιατί κλαιγόταν πάντα πως δεν πήγαινε καλά η ψαριά του.

* Παλιά, όταν δουλεύανε τις τράτες με τον κρόκο, σε μια από αυτές δούλεψε και ο Σπύρος ο Μούτος. Όταν τραβούσαν κουπί αυτός φώναζε ρυθμικά: "μπουμ-μπουμ" (ήταν κωφάλαος).

* Ενός άλλου του κόλλησαν το παρατσούκλι "κωλοβρέχτη". Φορούσε κοντό παντελόνι και έτσι όπως τραβούσε κρόκο ακουμπούσε ο κώλος του στη θάλασσα και βρέχονταν.

* "Όσο ίσκιο πιάνει η τουνιά τόση και η προκοπή του ψαρά". Τούτη την παροιμία την έλεγαν πάντα οι Πρεβεζάνοι ψαράδες. (Γιάννης Βαρσάμης, Αν Θωμά Πρέβεζας).

* Το ψάρι θέλει θάλασσα και σχόλη η αγάπη". Τούτο δω το σιχάκι μου το είπε ένας παλιός ψαράς, πρόσφυγας την καταγωγή, όπως ο ίδιος το άκουγε συχνά από τον πατέρα του και τη γιαγιά του.

Πομπορέλα

Είναι ένα είδος κοκκινωπής πέτρας που σ' αυτή συχνάζουν για να βοσκήσουν τα πετρόψαρα. Στήρες, σκορπίνες καθώς και συναγρίδες, γαλαζομένιδες, τσιρόνες, ασπρομένιδες κ.ά. Τέτοιες πέτρες συναντά κανείς σε βραχώδεις ακτές.

Τρόμπα ("Σήκωσε τρόμπα")

Συχνά άκουγε κανείς τους παλιούς ψαράδες να λένε τούτα δω τα λόγια. Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται το φθινόπωρο με τα πρωτοβρόχια αλλά και άλλες φορές και όταν ο καιρός είναι βαρύς και ρίχνει δυνατή βροχή. Μοιάζει με ανεμοστρόβιλο ή κάτι σαν αρίδα μου είπε ένας 85χρονος ψαράς που το έζησε στα 65 χρόνια της θαλασσινής ζωής του τουλάχιστο 5-6 φορές. «Έβλεπα το νερό να σηκώνεται ίσαμε 10 μέτρα πάνω από τη θάλασσα και να μοιάζει σαν αρίδα». Ότι πλεούμενο βρίσκεται σ' αυτό το μέρος δε γλιτώνει με τίποτα. Το τσακίζει σαν καρυδότσουφλο, και αλίμονο σ' αυτόν ή αυτούς που είναι μέσα. Γι' αυτό οι παλιοί ψαράδες, προληπτικοί όπως συνήθως, είχαν πάντα μαζί τους ένα μαυρομάνικο μαχαίρι. Όταν έβλεπαν τον κίνδυνο το βγάζαν και κάναν μ' αυτό τρεις φορές το πεντάλφα (το άστρο του Ισραήλ) στον αέρα, ψιθυρίζοντας παράλληλα και κάποια λόγια παρμένα από την Αγία Γραφή και διάφορα άλλα κι έτσι ξόρκιζαν το κακό. Κάποιος άλλος ψαράς, 80άρης κι αυτός, μου είπε: «Όταν βλέπαμε από μακριά την αρίδα της θάλασσας, φροντίζαμε με γρήγορες κινήσεις να δεθούμε στο κατάρτι, όπως το ίδιο έκανε και ο Οδυσσέας για να μην παρασυρθεί στο άκουσμα των σειρήνων».

Καιρικά μαντέματα

Οι γλάροι που βρίσκονται πάντα στην υπηρεσία των ψαράδων, δίνουν

στους τελευταίους καλά προγνωστικά για τον καιρό. Από τα πετάγματα και από τις φωνές τους καταλαβαίνουν οι ψαράδες τις διαθέσεις του καιρού.

Κοφτές φωνές και ανήσυχα μεγάλα πετάγματα είναι σημάδια ότι ο καιρός πάει να αλλάξει στο χειρότερο. Γλάροι ακίνητοι στην ήσυχη θάλασσα που σχηματίζουν μια λευκή γραμμή, είναι σημάδι ότι ο καιρός είναι σταθερός και ότι θα κρατήσει η μπουνάτσα. Δεν είναι όμως μόνο αυτά, είναι και πάρα πολλά άλλα. Αυτά τα άλλα θα τα αναφέρουμε μια άλλη φορά.

Ονόματα ψαράδων

Θα αραδιάσω τώρα μερικά ονόματα ψαράδων, ζώντων και μη, και κάποια παρατσούκλια που τους περισσότερους τους γνωρίζαμε μ' αυτά παρά με τα επώ-

νυμά τους:

Πολύκαρπος Τσιλιγγίρης ή Καρκα-
νιάρης

Σωτήρης Φιφής

Γιάννης Φακάκης

Γεράσιμος Τσόλης ή Τσαντίλας

Σπύρος Παρασκευάς

Αποστόλης Πιπέρης ή Φριπελίνης

Αργύρης Κωλέτσος

Μπουγάζας (παρατσούκλι)

Ρίγανης (παρατσούκλι)

Κασσόπουλος ή Κουμπούρας

Βαγγέλης Ζαλοκώστας

Γιάννης Μπίτης

Σπύρος Γκανάλας

Σάββας Κυζιρόπουλος

Χαράλαμπος Ξενάκης

Μιχάλης Τρυφωνίδης

*Θάλασσα νασιάρα, θάλασσα ξελογιάστρα (γεμάτη υποσχέσεις)
που τάξεις στη φτωχολογία γυάλινους πύργους κάστρα.
Ένα σου κύμα μόνο αρκεί για να τα καταστρέψεις.*

Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος

ΠΡΕΒΕΖΑ 1945 1990

Οψεις της μεταβολής
μιας επαρχιακής πόλης

Λαογραφική Εξέταση

Διδακτορική Διατριβή

Εκδόσεις
Λημον Πρεβέζας

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τμ. Ιστορίας - Αρχαιολογίας

Ευρωπαϊκή ενοποίηση, λαϊκός πολιτισμός και τοπικές περιφερειακές ταυτότητες^(*)

Μια πρώτη εννοιολογική προσέγγιση του τίτλου αυτής της διάλεξης μας υποχρεώνει σε μια κατ' αρχήν παρουσίαση των βασικών εννοιών που τον συνιστούν. Πρώτον "ευρωπαϊκή ενοποίηση", δεύτερον "λαϊκός πολιτισμός" και τρίτον "Ηπειρος/λαϊκός πολιτισμός της Ηπείρου". Οι τρεις αυτές έννοιες, που παραπέμπουν σε συγκεκριμένες πραγματικότητες, θα μπορούσαν να αναχθούν σε τρεις γεωπολιτικές κατηγορίες πάνω στις οποίες καλείται στην ουσία να οικοδομηθεί το κοινό σπίτι που λέγεται "Ευρωπαϊκή Κοινότητα". Οι τρεις αυτές κατηγορίες αποτελούν διαφορετικά αλλά συμπληρωματικά επίπεδα μιας εν τω γίνεσθαι νέ-

ας συλλογικής οντότητας, η οποία φιλοδοξεί να είναι τέτοια όχι μόνο από πολιτική και οικονομική άποψη. Τα τρία αυτά επίπεδα είναι το τοπικό/περιφερειακό, το εθνικό και το υπερεθνικό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το τοπικό είναι η Ήπειρος, το εθνικό η Ελλάδα και το υπερεθνικό η Ευρώπη. Η σύνδεσή τους από τη σκοπιά του πολιτισμού και ιδιαίτερα του λαϊκού πολιτισμού θέτει σωρεία θεωρητικών και μεθοδολογικών ερωτημάτων, οι απαντήσεις των οποίων απαιτούν διεξοδική ανάλυση, τέτοια που μάλλον δεν επιτρέπει η παρούσα περίπτωση.

Θα προσπαθήσουμε, ωστόσο να αναπτύξουμε στο πρώτο μέρος ένα λίγο-

(*) Το κείμενο αποτελεί εισήγηση του κ. Βασίλη Νιτσιακού στη συνάντηση των 12 Δήμων-Εταίρων που έγινε στην Πρέβεζα (1994).

πολύ αναλυτικό προβληματισμό γύρω από το γενικό ζήτημα “λαϊκός πολιτισμός και ευρωπαϊκή ενοποίηση” θίγοντας όλες τις πλευρές του και βεβαίως συνδέοντάς το με το πρόβλημα των τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Σ’ αυτό το πλαίσιο της προβληματικής θα εντάξουμε στη συνέχεια την Ήπειρο ως περιφέρεια με έντονο το τοπικό πολιτισμικό χρώμα τεκμηριώνοντας ακριβώς όχι μόνο το μέγεθος και την αξία αυτής της ιδιαιτερότητας αλλά και την εσωτερική της πολυμορφία που είναι από μόνη της ένας ανεξάντλητος πλούτος. Η γενικώς παραδεκτή θέση ότι η Ευρώπη για να διασώσει τον πολιτισμό της θα πρέπει να διαφυλάξει και αξιοποιήσει τα περιφερειακά/τοπικά πολιτισμικά της συστήματα αποκτά στην περίπτωση της περιφέρειας της Ηπείρου ένα παραδειγματικό ειδικό βάρος, αφού η Ήπειρος κατά κοινή ομολογία για ποικίλους λόγους έχει διατηρήσει μέχρι σήμερα εκείνα τα βασικά ανθρωπογεωγραφικά και κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά που την καθιστούν όχι απλώς ένα θύλακα αντίστασης στις ισοπεδωτικές δυνάμεις που δρουν διεθνώς μετά τον τελευταίο πόλεμο αλλά και μια ζωντανή βρυσομάνα παραδόσεων ακόμα και σήμερα σε μια εποχή γενικευμένης πολιτιστικής ξηρασίας τουλάχιστον στον τομέα του παραδοσιακού πολιτισμού.

Η εισήγησή μας λοιπόν αποτελείται από δύο μέρη, εκ των οποίων το πρώτο αναφέρεται γενικά στο ζήτημα “ευρωπαϊκή ενοποίηση και λαϊκός πολιτισμός” και το δεύτερο ειδικά στο λαϊκό πολιτισμό της Ηπείρου με έμφαση στην παρουσίαση της ιδιαιτερότητας και της πολυμορφίας του. Θα ακολουθήσουν κάποιες γενικές σκέψεις και προτάσεις, οι οποίες τίθενται προς συζήτηση.

Η επιζητούμενη οικονομική και πο-

λιτική ενοποίηση της Ευρώπης δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μ’ έναν αποτελεσματικό τρόπο και να έχει προοπτικές επιβίωσης παρά μόνο στη βάση μιας γενικότερης πολιτιστικής όσμωσης, η οποία προϋποθέτει και παρεμβάσεις σε επίπεδο συλλογικών συνειδήσεων όσον αφορά την ίδια την ιστορία και την ταυτότητα των λαών που καλούνται να συνυπάρξουν σ’ ένα “κοινό σπίτι”.

Η ενιαία Ευρώπη για να είναι “λειτουργική” ως αγορά, όχι μόνο με την οικονομική αλλά και την πολιτική έννοια του όρου, προϋποθέτει τη διαμόρφωση και τη διασφάλιση μηχανισμών αναπαραγωγής ενός ενιαίου πλέγματος αξιών, ιδεών, νοοτροπιών γενικότερα, οι οποίες δεν θα διευκολύνουν απλώς τη λειτουργία των πολιτικών και οικονομικών δομών του υπερεθνικού αυτού οργανισμού, αλλά θα αποτελέσουν σημαντικό παράγοντα συγκρότησης μιας ενιαίας συνείδησης και συμπεριφοράς, πράγματα απαραίτητα για την εδραίωση και αναπαραγωγή μιας οντότητας της οποίας η ενότητα είναι ζητούμενο και όχι δεδομένο, τόσο από συγχρονική όσο και από ιστορική άποψη.

Ουσιαστικά, πρόκειται για ανάγκη δημιουργίας ή επινόησης ενός ευρωπαϊκού πολιτισμού, στο βαθμό που αυτός δεν υφίσταται, ως μια ομοιογενής πραγματικότητα, όχι μόνο για τη νομιμοποίηση της πολιτικο-οικονομικής ενοποίησης αλλά κυρίως για την απρόσκοπτη υλοποίησή της.

Αυτό ακριβώς το ζήτημα του ενιαίου ευρωπαϊκού πολιτισμού, μιας ενιαίας σε τελική ανάλυση πολιτισμικής ταυτότητας, θέτει στα κράτη-μέλη το ερώτημα ποια θέση και ποιο ρόλο πρόκειται να πάρει ο δικός τους επιμέρους “εθνικός” πολιτισμός στη συγκρότηση της νέας αυτής

πραγματικότητας. Έτσι γίνεται ουσιαστικά λόγος για μια πολιτιστική στρατηγική που δεν θα επιτρέψει τον παραγκωνισμό ή την πλήρη αφομοίωση επιμέρους συστατικών στοιχείων που προέρχονται από τις πολιτιστικές κληρονομίες των συμβαλλομένων κρατών και λαών.

Ωστόσο, το θέμα του “εθνικού” πολιτισμού εγείρει από μόνο του μεγάλα προβλήματα τόσο ως προς τα εσωτερικά δομικά και ιδεολογικά του χαρακτηριστικά όσο και ως προς τις εξωτερικές του σχέσεις με άλλους πολιτισμούς· κι όλα αυτά, βέβαια, όσο συγχρονιστικά και να τα προσεγγίσει κανείς, θέτουν ζητήματα ιστορίας.

Μερικά θεμελιώδη ερωτήματα που προβάλλουν και στην πρώτη επαφή με το συγκεκριμένο θέμα είναι: α) Τι είναι και πώς συγκροτείται ο πολιτισμός μιας εθνικής οντότητας, β) ποια είναι η σχέση του “επίσημου” με το “λαϊκό” πολιτισμό, γ) τι σημαίνει συνέχεια στο χρόνο και ενότητα στο χώρο, δ) είναι η πολυμορφία εμπόδιο για τη συγκρότηση ενιαίου πολιτισμού και ε) ποια είναι η συμβολή των επιμέρους ιδιαιτεροτήτων στη διαμόρφωσή του; Είναι όλα ερωτήματα που απαιτούν απαντήσεις, προκειμένου να προσδιορίσουν τα συστατικά χαρακτηριστικά ενός “εθνικού” πολιτισμού.

Με δύο λόγια το ερώτημα που τίθεται είναι τι είναι επιτέλους αυτοί οι επιμέρους “εθνικοί” πολιτισμοί που καλούνται να ενοποιηθούν. Πρόκειται για ενοποίηση ομοιόμορφων και συγγενών μεταξύ τους πολιτισμικών συνόλων ή για πολύμορφες και διαφορετικές, ιστορικά προσδιορισμένες, πολιτισμικές οντότητες, που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένους

και διάφορους ως προς την ιστορική τους συγκρότηση σχηματισμούς, που είναι τα έθνη-κράτη;

Και για να δούμε τα πράγματα πιο αναλυτικά. Τι είναι “εθνικός” πολιτισμός; Μια ταυτολογική απάντηση είναι ότι “εθνικός” πολιτισμός είναι ο πολιτισμός μιας εθνικής οντότητας. Πριν όμως εξετάσουμε τι είναι αυτή η εθνική οντότητα, πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τι εννοούμε όταν λέμε “πολιτισμός”. Ο όρος “πολιτισμός” νοείται συνήθως ως ένα εποικοδόμημα που αντανakλά τις κοινωνικές και οικονομικές δομές και πολύ συχνά περιορίζεται στα μεγάλα επιτεύγματα μιας κοινωνίας, στα αποτελέσματα δηλαδή και όχι στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες παραγωγής, βίωσης και αναπαραγωγής φαινομένων που συνδέονται με τη βιώσιμη συλλογική εμπειρία των υποκειμένων και συνεπώς δεν έχουν να κάνουν μόνο με τα “πολιτιστικά αγαθά”, αλλά με ένα συνολικό πλέγμα νοοτροπιών, αξιών, συμπεριφορών και πρακτικών που αφορούν και τη λειτουργία των ιδεών των υποδομών ενός κοινωνικού σχηματισμού για παράδειγμα η οικονομική λογική, η οικονομική συμπεριφορά, δεν είναι κάτι που εντάσσεται στη σφαίρα της οικονομίας, μόνο αλλά αφορά τον ίδιο τον πολιτισμό μιας κοινωνίας. Υπ’ αυτή την έννοια η ίδια η οικονομία μπορεί να χαρακτηριστεί στοιχείο πολιτισμού.¹

Αν λοιπόν εγκαταλείψουμε την εργαλειακή και επιφανειακή αντίληψη που θεωρεί τον πολιτισμό ως ένα ξεχωριστό κομμάτι που κολλάει πάνω στις υποδομές, όπως και την αντίληψη που θέλει τον πολιτισμό ως το σύνολο των επιτευγ-

1. Βλ. Βασιλῆς Γ. Ντισιάκος, *Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές*, Αθήνα: Οδυσσεύς, 1991

μάτων του ανθρώπινου νου με την έννοια των ανωτέρων και θαυμαστών κατακτήσεων, και υιοθετήσουμε την άποψη ότι ο πολιτισμός όχι απλώς τελεί σε μια οργανική διαλεκτική σχέση με τις υποδομές αλλά και τις εμπεριέχει, αν τον δούμε ως ολικό φαινόμενο, τότε μαζί με την κατάργηση των αξιολογικών προσεγγίσεων και την υπέρβαση του εθνοκεντρισμού της εξελικτικής θεωρίας που κατατάσσει κάθε διαφορετικό από τα δυτικά πρότυπα πολιτισμό στις κατώτερες κλίμακες της πολιτιστικής εξέλιξης, εγείρονται πολύ σοβαρά ερωτήματα για τις πραγματικές διαστάσεις της πολιτισμικής σύγκλισης για την οποία μιλάμε. Αν η όποια διάφορα εκληφθεί ως απόκλιση, τι θα σημαίνει αυτό για τις περιφερειακές, λιγότερο ανεπτυγμένες (και λιγότερο πολιτισμένες;) χώρες. Και για να 'ρθουμε στα δικά μας, τι θα σημαίνει αυτό για την Ελλάδα και τον ελληνικό πολιτισμό;

Είναι ένα ερώτημα που μας φέρνει στο πρώτο συνθετικό του όρου με τον οποίο ξεκινήσαμε: "εθνικός πολιτισμός". Ο ελληνικός πολιτισμός, ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους, παραπέμπει σε πολλά διαφορετικά μεταξύ τους πράγματα ανάλογα με τον τρόπο και το πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται.² Μια συχνή και πολύ προσφιλή στην κυρίαρχη ιδεολογία χρήση παραπέμπει στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό· αυτό εννοούμε π.χ. όταν λέμε ότι ο σύγχρονος ευρωπαϊκός πολιτισμός θεμελιώθηκε πάνω στις βάσεις του ελληνικού πολιτισμού. Μια άλλη χρήση έχει διαχρονική διάσταση και ως

εκ τούτου είναι συνήθως γενική και αόριστη, δηλαδή ανιστορική ή ψευδοϊστορική. Είναι εκείνη που στηρίζεται στην ιδέα της αδιάλλειπτης συνέχειας στο χρόνο, μια ιδέα καθαρά υπερβατική. Μια τρίτη συνδέεται με προβληματισμούς γύρω από την νεοελληνική ταυτότητα που ταλανίζουν διανοούμενους και δη τον τελευταίο αιώνα και πριν απ' αυτόν. Είναι η χρήση που παραπέμπει σε σύγχρονες ανάγκες αυτογνωσίας και αυτοπροσδιορισμού σ' έναν κόσμο που οι ταξινομικές διαδικασίες αποκτούν νέες διαστάσεις είτε σε πεδία αντιπαραθέσεων ή στα πλαίσια ενοποιήσεων.

Στους κόλπους της τελευταίας αυτής χρήσης έχει αναπτυχθεί και ο ανάλογος προβληματισμός γύρω από το λαϊκό πολιτισμό και τη σχέση του με τον επίσημο, για τη μικρή και τη μεγάλη παράδοση, όπως ονομάστηκαν από κάποιους λαογράφους και φιλόλογους.³

Είναι γνωστή η αντιμετώπιση των λαϊκών παραδόσεων, κυρίως στα πλαίσια του Ρομαντισμού του 19ου αιώνα. Καθώς αναπτύσσεται η εθνική ιδεολογία στην οποία στηρίζεται και η προσπάθεια ολοκλήρωσης του νεοελληνικού έθνους-κράτους, ο λαϊκός πολιτισμός καλείται να παίξει ένα σημαντικό ρόλο κυρίως στην κατεύθυνση της τεκμηρίωσης της συνέχειας στο χρόνο και της ενδυνάμωσης της ιδέας της ενότητας στο χώρο.

Ως προς αυτή τη στοχοθεσία στάθηκε αρκετά χρήσιμη η "ιστοριογεωγραφική" σχολή, με βάση τις αρχές της οποίας τα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού

2. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Αθήνα: Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Σχ. Μωραΐτη), 1978, Michael Herzfeld, *Once More*, New York: Pella, 1986.

3. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό.π.*

χρησιμοποιούνται επιλεκτικά σ' ένα οιο-
νεί ιστορικό και συγκριτικό πλαίσιο για
την απόδειξη της αρχικής υπόθεσης. Σ'
αυτό το πλαίσιο ο λαϊκός πολιτισμός έχει
αξία στο βαθμό που βοηθούσε στην ανά-
πτυξη μιας επιχειρηματολογίας μέγιστης
εθνικής σημασίας για την εποχή.

Είναι γνωστά πράγματα αυτά, δεν θα
επιμείνουμε άλλο. Να δούμε μόνο τις
συνέπειές τους όσον αφορά στη μελέτη
και την αντιμετώπιση του λαϊκού πολιτι-
σμού στη συνέχεια. Όπως είναι ευνόητο
η στράτευση της μελέτης στο όνομα της
αδιάσπαστης συνέχειας και ενότητας του
έθνους δεν επέτρεψε την ανάπτυξη μιας
πραγματικής ιστορικής προσέγγισης
του λαϊκού πολιτισμού, με αποτέλεσμα ο
ίδιος ο φορέας του, ο λαός, να φαντάζει
ως υπερβατική οντότητα ("ψυχή", "πνεύ-
μα" του λαού κτλ.), γεγονός που κάθε
άλλο παρά διευκολύνει τη διερεύνηση
των ιστορικών όρων συγκρότησης και ε-
ξέλιξής του μέσα στο χρόνο.⁴ Από την
άλλη μεριά η οιοное συγκριτική μέθοδος
με την εμμονή στην ιδέα της ενότητας
και ομοιογένειας καταδικάζει την ετερό-
τητα και την πολυμορφία, αφού η σύ-
γκριση αποσκοπεί απλά και μόνο στην
απόδειξη της ομοιότητας ή καλύτερα της
ταυτότητας.⁵ Έτσι δεν παρουσιάζεται α-
πλά αλλά και προωθείται μια μονοδιά-
σταση και μονολιθική εικόνα του λαϊκού
πολιτισμού στα προκρούστεια μέτρα των
εθνικών πολιτικών επιδιώξεων.

Αυτή η πραγματικότητα συνεχίστηκε
μέχρι και τα χρόνια μας και τη φρεσκά-
ραμε βεβαίως ως τον χρόνο που διανύ-
ουμε με αφορμή τα "εθνικά προβλήμα-

τα".

Και ενώ αυτά συνέβησαν στους κόλ-
πους του έθνους-κράτους, έρχεται ένας
υπερεθνικός οργανισμός, ο οποίος ζητά
την ενοποίηση σε υπερεθνικό επίπεδο,
αλλά τονίζει παράλληλα την αναγκαιότη-
τα της πολυμορφίας και της ετερότητας
όχι μόνο σε σχέση με τις διάφορες εθني-
κές παραδόσεις αλλά και όσον αφορά
τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις και α-
νομοιογένειες. Αυτό δηλ. που τα ίδια τα
έθνη-κράτη σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, ά-
μεσα ή έμμεσα, καταδίκασαν ως επικίν-
δυνο, έρχεται τώρα να προστατεύσει μια
υπερεθνική οντότητα.

Είναι όντως διακηρυγμένη θέση της
Ε.Ο.Κ. ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός για
να επιζήσει πρέπει να στηριχτεί στην πο-
λυμορφία των επιμέρους πολιτισμών που
τον συγκροτούν· εξού και όλα τα προ-
γράμματα προστασίας και ανάδειξης πε-
ριφερειακών πολιτισμικών ιδιαιτεροτή-
των, ολιγότερο διαδεδομένων γλωσσών,
περιθωριακών εθνοτικών ομάδων κτλ.
Είναι πράγματι μια διακήρυξη, μια θέση,
που προκαλεί τουλάχιστον αμηχανία στα
κράτη-μέλη που αντιμετωπίζουν τη δια-
φορά ως κίνδυνο και ιδιαίτερα σ' εκείνα
που έχουν "ανοικτές πληγές" σ' αυτόν
τον τομέα, όπως η Ελλάδα, την οποία
αυτό που ενδιαφέρει λιγότερο αυτή τη
χρονική στιγμή είναι η ανάδειξη των ετε-
ροτήτων και η προστασία του διαφορετι-
κού.

Τι σημαίνει άραγε αυτό το ενδιαφέ-
ρον της Ε.Ο.Κ. για την πολυμορφία και
την ετερότητα; Κρύβεται άραγε πίσω από
την ορθή βεβαίως θέση για την προστα-

4. Βλ. Ντάισον Ευαγγελή, "Ο «λαός» της Λαογραφίας. Το Ιδεολογικό Περιεχόμενο", *Ο Πολί-
της*, 108 (1990).

5. Στάθης Δαμιανάκος, *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, Αθήνα: Πλέθρον, 1987

σία των ιδιαιτεροτήτων κάτι άλλο ανομολόγητο;

Εκ πρώτης όψεως διακρίνει κανείς μια αντίφαση σ' όλη αυτή την ιστορία. Απ' τη μια η αναγκαιότητα της ενοποίησης και η προώθηση της ιδέας ενός κοινού πολιτισμού, μιας κοινής ταυτότητας, κι απ' την άλλη διακηρύξεις για τη σημασία της προστασίας των περιφερειακών τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Ενότητα μέσα από τη διαφορά, σύνθεση αντιθέσεων, θα απαντούσε εύκολα κανείς. Βεβαίως, αλλά στην πράξη γινόμαστε μάρτυρες μιας κατάστασης όπου κάποια πράγματα συντίθενται περισσότερο από κάποια άλλα, κάποιες ιστορικές ενότητες είναι πιο ίσες από κάποιες άλλες (ένα χτυπητό παράδειγμα η υπόθεση Ντιροζέλ).

Όλα αυτά κάνουν κάποιους “καχύποπους” να πιστεύουν πως ο απώτερος στόχος δεν είναι όντως η στήριξη και προώθηση της πολυμορφίας και της ετερότητας αλλά η αποδυνάμωση των εθνικών στεγανών και η εξασθένιση της εσωτερικής συνοχής προς διευκόλυνση της διαμόρφωσης μιας Ευρώπης χωρίς σύνορα. Δεδομένου ότι τα πιο ισχυρά σύνορα προς το παρόν είναι τα εθνικά, γίνεται εύκολα κατανοητή η σημασία μιας τέτοιας διαδικασίας. Όμως ξανά η στήριξη των τοπικών περιφερειακών έναντι των “εθνικών” πολιτισμών δεν έρχεται και αυτή σε αντίθεση με το ζητούμενο που είναι έτσι κι αλλιώς μια κοινή χωρίς σημαντικές διαφορές ευρωπαϊκή πολιτισμική ταυτότητα; Τι τέλος πάντως συμβαίνει;

Ανεξάρτητα από τα σενάρια που μπορεί να υποθέσει κανείς θα ευχόμαστε τα πράγματα να είναι όπως εμφανίζονται στις επίσημες διακηρύξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης δηλ. να είναι πραγματική πίστη εκείνων που κινούν τα

νήματα, ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα πρέπει να συγκροτηθεί στη βάση μιας σύνθεσης των διαφόρων πολιτισμών που την αποτελούν με σεβασμό στην ετερότητα, τη συγχρονική αλλά και την ιστορική. Όμως, και έτσι να έχουν τα πράγματα, μια βαθύτερη θεώρησή τους γεννά πολλά και θεμελιώδους σημασίας ερωτήματα.

Βαθύτατη θεώρηση νοούμε εκείνη που διεισδύει μέσα από τα πολιτιστικά φαινόμενα στις πολιτισμικές δομές. Αυτές οι πολιτισμικές δομές δεν επιδέχονται εύκολα συνθέσεις αθροιστικού περιεχομένου, και όταν είναι αντιτιθέμενες εύκολα προκαλούν συγκρούσεις. Τι γίνεται λοιπόν με εκείνες τις πολιτισμικές δομές που αποκλίνουν από ή αντιτίθενται στις κυρίαρχες δομές του δυτικού πολιτισμού; Ο σεβασμός τους θα σήμαινε ουσιαστικά αναίρεση της πολιτισμικής σύγκλισης και η ανάδειξή τους νάρκη στα θεμέλια της ενοποίησης. Σ' αυτή τη βάση λαϊκοί πολιτισμοί, όπως ο ελληνικός, που συγκροτήθηκε και άνθισε βασικά σε ιστορικές φάσεις κατά τις οποίες κυριάρχησαν δομές “ανατολικού” τύπου αποτελούν, αν ιδωθούν υπ' αυτό το πρίσμα, αναμφισβήτητο εμπόδιο.

Ωστόσο, δεν προσεγγίζεται υπ' αυτό το πρίσμα και γι' αυτό δεν είναι και τόσο εμπόδιο. Η κυρίαρχη εθνική ιδεολογία και ο επίσημος λεγόμενος αστικός πολιτισμός έκαναν καλά τη δουλειά τους. Η μονιμοποίηση και η μουσειακή αντιμετώπιση της παράδοσης, η επιφανειακή και υποκριτική προσέγγιση του φολκλορισμού, έχουν άριστα προετοιμάσει το έδαφος για μια νέα περίοδο τουριστικής αξιοποίησης στο νέο διεθνές καταμερισμό εργασίας που αναθέτει στη χώρα μας το ρόλο μιας τουριστικής πλάζ.

Σήμερα βρισκόμαστε προφανώς σε

μία κατάσταση προϋούσας ισοπέδωσης των τοπικών ιδαιτεροτήτων, γεγονός που από μόνο του προκαλεί ανησυχίες για μία γενικότερη πολιτισμική πτώχευση. Αυτό ακριβώς εντείνει τα τελευταία χρόνια τις αγωνίες και τις φωνές για την προστασία της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς, των τοπικών παραδόσεων. Και φαίνεται μάλιστα ότι τώρα πια ο φολκκλωρισμός και τα επιφανειακά συνθήματα επιστροφής στις ρίζες αποδεικνύονται όχι μόνον ανεπαρκή αλλά και ψεύτικα. Γίνεται αντίθετα, όλο και περισσότερο συνείδηση η ανάγκη μιας ουσιαστικής προστασίας, καλλιέργειας και ανάδειξης του λαϊκού πολιτισμού ως μιας πράξης όχι απλής αυτογνωσίας αλλά και επιβίωσης των λαών.

Η Ήπειρος ως περιφέρεια της Ελλάδας, είναι δύο φορές περιφέρεια. Η γνωστή απομόνωση αλλά και οι άλλοι, ίσως πιο ουσιαστικοί, παράγοντες έχουν συντελέσει στη διατήρηση, περισσότερο από ότι στα άλλα διαμερίσματα της χώρας, της πολιτισμικής της φυσιογνωμίας, κάτι που δεν είναι άσχετο και με το γνωστό πνεύμα του ηπειρωτισμού, χάριν του οποίου είμαστε και 'μεις εδώ σήμερα. Το γεγονός αυτό καθιστά την Ήπειρο περιφέρεια που κατεξοχήν πληρεί τις προϋποθέσεις μιας πρότυπης εφαρμογής των πολιτικών διακηρύξεων περισεύας, προστασίας και λειτουργικής ανάδειξης των τοπικών πολιτισμικών συστημάτων στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης.

Ψίγματα αυτού του πολιτισμικού πλούτου της Ηπείρου στη βάση της σύγχρονης ανθρωπογεωγραφίας της θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε για να τεκμηριώσουμε, όσο γίνεται στα δεδομένα πλαίσια του χρόνου, την αξία και τη σημασία του.

ΗΠΕΙΡΟΣ

Η Ήπειρος ως ανθρωπογεωγραφική και πολιτισμική ενότητα είναι μια διαχρονική παρουσία στον ελλαδικό χώρο που την καθιστά περιφέρεια με έντονα ιδιαίτερο χρώμα. Παρά τις τομές και τις ρήξεις στην ιστορία αυτού του χώρου έχουν καταγραφεί ορισμένες διάρκειες οι οποίες σε συνάρτηση με φαινόμενα του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου διαμόρφωσαν μια ιστορική δυναμική που συντηρεί και αναπαράγει αιώνες τώρα μιαν ανάλογη συνείδηση. Ο "Ηπειρωτισμός" ως αίσθηση ιδιαίτερης καταγωγής και ένταξης επιβιώνει, στις μέρες μας, ίσως εκεί πιο έντονα, ακόμα και σε χώρες μακρινές όπου έχουν διασκορπιστεί Ηπειρώτες παίρνοντας το δρόμο της μετανάστευσης.

Πρόκειται για μιαν εκδήλωση της συλλογικής συνείδησης, που παραπέμπει στην ιστορική πραγματικότητα της ανθρωπογεωγραφικής και πολιτισμικής ενιαίας οντότητας. Πράγματι, παρά τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις και τις εναλλαγές που σημειώνονται στο ιστορικό προσκήνιο η Ήπειρος παραμένει το σημείο συλλογικής αναφοράς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα και στους ίδιους τους ανθρώπους της όχι με τη διοικητική ή την απλή γεωγραφική έννοια αλλά με το πνεύμα μιας πολιτισμικής κοινότητας.

Πολλοί από εκείνους που προσπάθησαν να ερμηνεύσουν την πραγματικότητα αυτή προσανατολίστηκαν στη γεωγραφική απομόνωση της περιοχής. Αυτή είναι η επιφανειακή και απλουστευτική εξήγηση αφού και η ίδια η ιδέα της απομόνωσης είναι αναμφισβήτητη εάν υπερβαίνοντας τα μορφολογικά χαρακτηριστικά προσεγγίσουμε τις δομικές σχέσεις της τοπικής κοινωνίας και οικονο-

μίας με το ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο της, οικονομικές αλληλεξαρτήσεις, συστήματα μεταφορών και επικοινωνιών, εμπόριο, εποχιακές μετακινήσεις παραγωγικών ομάδων κτλ. Ένα απλό παράδειγμα είναι αρκετό για την υποστήριξη αυτής της θέσης. Η Πίνδος που συνήθως θεωρείται ότι χωρίζει την Ήπειρο από τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία από μια άλλη οπτική γωνία την ενώνει: κάτι τέτοιο γίνεται εύκολα αντιληπτό αν σκεφτεί κανείς τους νομάδες κτηνοτρόφους της που ξεχειμάζουν στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία.

Μια από τις “μεγάλες διάρκειες” στη νεότερη ιστορία της Ηπείρου είναι και το φαινόμενο της κινητικότητας ενός μέρους του πληθυσμού, κατά κύριο λόγο ανδρικού, το οποίο από μόνο του καθιστά την άποψη περί απομόνωσης προβληματική. Οι γεωμορφολογικές συνθήκες, το οικιστικό μοντέλο και η κοινωνική συγκρότηση του χώρου επιτρέπουν να μιλάμε για δυσπρόσιτους οικισμούς και “κλειστές” κοινότητες, αλλά σε καμιά περίπτωση για ιστορική απομόνωση με την έννοια ότι στερούνται επικοινωνίας με τον υπόλοιπο κόσμο. Υπάρχει πράγματι μια εξωτερική γεωγραφική απομάκρυνση που οφείλεται σε συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες (μετακίνηση πληθυσμών προς τα ορεινά λόγω της οθωμανικής κατάκτησης) και ευνοείται από τα γεωγραφικά δεδομένα (ύπαρξη οροσειρών που συγκροτούν έναν ορεινό όγκο αρκετά εκτεταμένο και κατάλληλο για δημιουργία αμυντικών οικισμών), αλλά αυτή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί απομόνωση.

Από τη μια πλευρά λοιπόν έχουμε τη γεωγραφική απομάκρυνση και τον “κλειστό” κοινωνικό χαρακτήρα της οικιστικής μονάδας, που αποτελεί τον κυ-

ρίαρχο τύπο κοινωνικής συγκρότησης, της κοινότητας του χωριού, κατά βάσιν ορεινή και αγροτοποιμενική, και από την άλλη μια σημαντική κινητικότητα μακρινών αποστάσεων η οποία έχει αφετηρία τα ταξίδια των караβανιών, των εμπόρων και των πλανόδιων τεχνών (μαστόρων, ξυλογλυπτών, ζωγράφων κ.ά.) και μεταγενέστερα παίρνει τη μορφή μετανάστευσης εργατικού δυναμικού. Έτσι συγκροτείται μια φαινομενικά αντιφατική πραγματικότητα, “κλειστές” τοπικές κοινότητες σε αμυντικά οικιστικά σχήματα, περιχαρακωμένες μικροκοινωνίες με έντονη εσωτερική κοινωνική συνοχή, σύνολα με αρχαϊκές κοινωνικές δομές και πειθαρχίες αλλά και ταξίδια, επικοινωνίες, επαφές με χώρες μακρινές (Ρουμανία, Αίγυπτο, Μικρασία, Αμερική, Κεντρική και Δυτική Ευρώπη κ.ά.). Εδώ ακριβώς σ’ αυτή την “αντίφαση” και τη διαλεκτική που παράγει κρύβονται πολλά από τα μυστικά της πολυπισμικής δυναμικής που αναπτύχθηκε ιστορικά στην Ήπειρο.

Μιλάμε για μια μεγάλη χρονική περίοδο κατά την οποία οι Ηπειρώτες, σε ομαδική κατά κανόνα βάση, έχοντας ως ορμητήρια τα χωριά τους εξορμούν σε μια μεγάλη γεωγραφική ακτίνα για να κερδίσουν το ψωμί τους ή σε πολλές περιπτώσεις να πλουτίσουν με την άσκηση συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων οι οποίες παρουσιάζουν και τοπικές εξειδικεύσεις. Τεχνίτες της πέτρας και του ξύλου από τα μαστοροχώρια του Γράμμου και των Τζουμέρκων περιπλανώνται ανά τη Βαλκανική και πέρα απ’ αυτή κατά “μπουλούκια” χτίζοντας και διακοσμώντας δημόσια και ιδιωτικά κτίρια... Έμποροι και επαγγελματίες από το Ζαγόρι γίνονται γνωστοί σε μια μεγάλη περιφέρεια για την έντονη οικονομική

τους δραστηριότητα.

Συρρακιώτες και Καλαρρυτινοί καποτάδες, ασημουργοί, χρυσοχόοι και ραφτάδες δημιουργούν μια μεγάλη παράδοση της οποίας η φήμη φτάνει και στη Δυτική Ευρώπη. Βλάχοι αγωγιάτες οργανώνουν κυριολεκτικά τη Βαλκανική με τα γνωστά καραβάνια ασκώντας το μεταγωγικό εμπόριο από το οποίο προκύπτουν αργότερα μεγάλοι εμπορικοί οίκοι και αναδεικνύονται μια πλειάδα εθνικών ευεργετών. Και βεβαίως πριν αναπτυχθεί αυτή η επαγγελματική και εμπορική κινητικότητα υπάρχει εκείνη των νομάδων κτηνοτρόφων, Βλάχων και Σαρακατσάνων, που συνιστά έναν πανάρχαιο τρόπο ζωής προσαρμοσμένο στις γεωμορφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής. Αυτοί είναι και οι πρώτοι πολιτισμικοί διαμεσολαβητές καθώς κινούνται δύο φορές το χρόνο από τα ορεινά στα πεδινά και τα παράλια.

Φυσικά όλες οι άλλες δραστηριότητες προκύπτουν μέσ' από την αγροτοποιομενική ιστορική στιγμή δημογραφικής στενότητας και οικονομικού αδιεξόδου που υπαγορεύουν την έξοδο και την τεχνική ειδίκευση για τη βιωσιμότητα της εστιακής ομάδας και της ίδιας της κοινότητας.

Μια οικονομία που στηρίζεται στο συνδυασμό της γεωργοκτηνοτροφικής αφειρησίας με διάφορες τεχνικές ή άλλες επαγγελματικές δραστηριότητες χαρακτηρίζει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα την ενδοχώρα της Ηπείρου. Είναι μια κατάσταση που δέχεται το τελειωτικό πλήγμα ουσιαστικά στον τελευταίο πόλεμο και τα όσα επακολούθησαν κατά τη διαδικασία της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης και αστικοποίησης. Ωστόσο είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι στα πλαίσια του κοινωνικού μετασχηματι-

σμού που γνωρίζει η ελληνική κοινωνία κατά τη μεταπολεμική περίοδο πολλές επαγγελματικές ομάδες με γεωγραφική αναφορά ειδίκευσης απλώς μεταμορφώνονται προσαρμοζόμενες στα νέα οικονομικά δεδομένα. Πίσω από πολλές σύγχρονες εργολαβικές οικοδομικές εταιρίες βρίσκονται ομάδες ατόμων από τα μαστοροχώρια του Γράμμου και των Τζουμέρκων. Η αργυροχοΐα και η χρυσοχοΐα στην αγορά των Γιαννίνων είναι σε μεγάλο βαθμό και σήμερα στα χέρια των Συρρακιωτών και Καλαρρυτινών, ενώ το εμπόριο συνεχίζει να είναι η "αγαπημένη" απασχόληση των Ζαγορισιών και των Βλάχων.

Αγροτική ενδοχώρα όμως δεν νοείται παρά σε σχέση με την παρουσία πόλεων, των εμποροβιοτεχνικών και διοικητικών εκείνων κέντρων που αναπτύσσουν σταδιακά μορφές αστικού βίου. Από την οθωμανική περίοδο η οργάνωση του χώρου βασίζεται σ' ένα σύστημα ιεράρχησης τέτοιων κέντρων γύρω από τα οποία οργανώνεται ο αγροτικός κόσμος. Πρόκειται για μεγάλες πληθυσμιακές οντότητες σε καίρια σημεία του συστήματος μεταφορών, επικοινωνιών, εμπορίου και διοίκησης όπου αναπτύσσονται και ιδιαίτερες μορφές κοινωνικής ζωής και πολιτισμού οι οποίες τις διαφοροποιούν από τον αγροτικό πληθυσμό. Είναι χώροι όπου αναπτύσσεται και εξελίσσεται ο θεσμός του παζαριού που συνδυάζει την εμπορική συναλλαγή με την κοινωνική συνεύρεση και τη διαπολιτισμική επικοινωνία. Σε κάθε παζάρι συρρέουν άνθρωποι και προϊόντα από την περιφέρεια επιρροής του με βασικό στόχο την ανταλλαγή, που όμως συνεπάγεται ένα γενικότερο πολιτισμικό αντάμωμα σαν εκείνο που περιγράφουν πολλοί συγγραφείς για τα παζάρια των Γιαν-

νίων, της Κόνιτσας, της Κορυτσάς κ.ά. Η ίδια η οικιστική δομή τους επηρεάζεται σημαντικά απ' αυτή τη λειτουργία. Το παζάρι είναι συνήθως το κέντρο ζωής της πόλης, χώρος έντονης κοινωνικής κίνησης που συμβάλλει και στη δόμηση του υπόλοιπου οικισμού αφού η οικονομική διαφοροποίηση που συντελείται στη βάση των λειτουργιών του παράγει και μια κοινωνική διαστρωμάτωση η οποία μαζί με τις συνολικές κοινωνικές δομές αντικατοπτρίζει και στο δομημένο χώρο. Φαινόμενο άρρηκτα δεμένο με την εμποροβιοτεχνική δραστηριότητα και το παζάρι της πόλης είναι και οι επαγγελματικές συσσωματώσεις, γνωστές ως συντεχνίες.

Αυτές δεν είναι απλά ομάδες οικονομικών συμφερόντων αλλά βασικοί παράγοντες της κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής της πόλης. Είναι μια ιστορία που έχει σφραγίσει το προβιομηχανικό αστικό κέντρο. Στα Γιάννινα, σημαντική πόλη αυτής της κατηγορίας, το σωζόμενο και διατηρητέο "ιστορικό κέντρο", η παλιά αγορά, είναι αδιάψευστος μάρτυρας αυτού του παρελθόντος.

Αγροτοποιμενικοί ορεινοί κατά βάση λοιπόν πληθυσμιακοί πυρήνες με χαρακτηριστικά αυτοτελών κοινοτήτων οργανώνονται τόσο διοικητικά όσο και οικονομικά σε μίαν ακτίνα γύρω από ορι-

σμένα εμποροβιοτεχνικά και διοικητικά κέντρα δημιουργώντας το φαινόμενο του "αγρο-αστικού συνεχούς" ενός συστήματος αλληλοτροφοδότησης και αλληλοεπηρεασμού μεταξύ των πόλεων και της αγροτικής ενδοχώρας. Κι όλο αυτό το σύστημα, όπως ήδη τονίστηκε, δεν είναι μεμονωμένο αλλά αντίθετα τονώνεται από τις σχέσεις και τις διασυνδέσεις του σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα.

Μιλάμε για μια διατοπική και υπερτοπική επικοινωνία, μια ιστορική διαλεκτική που προωθεί τόσο την οικονομία όσο και την κοινωνία και τον πολιτισμό της περιοχής. Το σημαντικό στοιχείο σ' αυτή την υπόθεση όμως είναι ο τρόπος με τον οποίο συνδιαλέγεται η τοπική κοινωνία με τα κέντρα επιρροής έξω από αυτήν. Ό,τι προέρχεται από εκεί, κοντά ή μακριά, κοσκινίζεται, προσαρμόζεται και μεταπλάθεται με τα κρήρια του τοπικού πολιτισμού. Οι λαϊκοί δημιουργοί ξέρουν να φέρνουν στα μέτρα της παράδοσης της οποίας είναι φορείς κάθε είδους εισαγωγές και παραγγελίες. Το Ζαγόρι, το Μέτσοβο, τα χωριά της Κόνιτσας, το Συρράκο, οι Καλαρρύτες είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα ακμής του λαϊκού πολιτισμού του ορεινού χώρου και αποτελούν προϊόντα μιας τέτοιας δυναμικής.

Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

(Πρέβεζα 22 - 24 Σεπτεμβρίου 1989)

Εκδόσεις Δήμου Πρέβεζας

ISSN : 1105 - 753 X

